

БЕРЕЗІВСЬКИЙ П. С.

БРИК Г. В.

**ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ
ВИРОБНИЦТВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ
В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ**

Монографія

БЕРЕЗІВСЬКИЙ П. С., БРИК Г. В.

**ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ
В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ**

Монографія

НБ ПНУС

788557

Львів – Ліга-Прес – 2013

65.9(4)Укр.321.801

УДК 338.432:338.1

ББК 65.9 (4 Укр) 321-801

Б 48

Березівський П. С., Брик Г. В. Економічна ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях/ П. С. Березівський, Г. В. Брик. – Львів, Ліга-Прес, 2013. – 236 с.

В монографії розглядаються теоретичні і методичні основи економічної ефективності виробництва в аграрних формуваннях. Досліджено сучасний стан ресурсного забезпечення аграрних формувань та проведено комплексну оцінку економічної ефективності галузей рослинництва і тваринництва. Здійснено факторний аналіз економічної ефективності сільськогосподарських підприємств з врахуванням їх розмірів, форми господарювання, спеціалізації і концентрації виробництва. Обґрунтовано напрями підвищення економічної ефективності на основі оптимізації виробничо-галузевої структури та якісного оновлення системи внутрішньогосподарських виробничих відносин аграрних формувань.

Монографія орієнтована на широке коло наукових працівників, спеціалістів сільськогосподарських підприємств та органів державного управління, викладачів і студентів вузів.

Рецензенти:

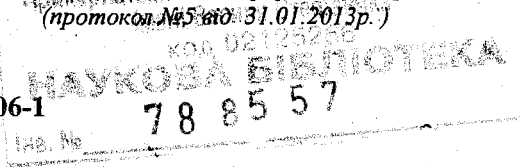
Баланюк І. Ф. доктор економічних наук, професор
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

Збарський В. К. доктор економічних наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Рекомендовано до друку

*Вченою радою економічного факультету
Львівського національного аграрного університету
(протокол №5 від 31.01.2013р.)*

ISBN 978-966-397-206-1

© П. С. Березівський, Г. В. Брик, 2013
© ТзОВ «Ліга-Прес», 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ	
1.1 Економічна сутність ефективності: критерії, показники.....	7
1.2 Організаційно-економічні передумови забезпечення ефективності виробництва.....	24
1.3 Методичні аспекти оцінки ефективності виробництва в аграрних формуваннях.....	46
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ	
2.1 Ресурсне забезпечення аграрних формувань	55
2.2 Економічна ефективність галузей рослинництва і тваринництва	76
2.3 Факторний аналіз економічної ефективності сільськогосподарських підприємств	109
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ	
3.1 Оптимізація галузевої структури виробництва аграрних формувань	139
3.2 Вдосконалення внутрігосподарських виробничих відносин аграрних формувань	148
3.3 Вдосконалення системи економічних відносин аграрних формувань з іншими підприємствами АПК.....	161
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
ДОДАТКИ	

ВСТУП

У процесі реалізації аграрної політики держави відбулися глибокі структурні перетворення, спрямовані на трансформацію сільськогосподарського виробництва на основі приватної власності на землю та майно, розвиваються нові організаційно-правові форми господарювання та приватного бізнесу. Ці зміни стали складовою інституціональних перетворень в аграрній економіці, які повинні забезпечити підвищення ефективності функціонування сільського господарства.

Останніми роками спостерігаємо певне поліпшення соціально-економічних умов господарювання аграрних формувань. Нарощуються обсяги виробництва, зростає рентабельність окремих видів продукції рослинництва, складаються сприятливіші цінові пропорції на засоби виробництва й сільськогосподарську продукцію. Однак доходи аграрних виробників залишаються недостатніми для забезпечення бажаної динаміки їх розвитку. Зменшується кількість сільськогосподарських підприємств та їх розміри, недостатнім є забезпечення основними видами ресурсів, спрощується структура посівних площ, зростає переорієнтація господарств на вирощування комерційно вигідних культур, у складному стані залишається тваринництво.

Основними виробниками сільськогосподарської продукції в країні та у Львівській області зокрема є господарства населення, однак перспективи розвитку галузі – за аграрними підприємствами. Становлення і розвиток ринкових форм господарювання в аграрному секторі економіки потребує системи організаційно-економічних і техніко-технологічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва. Отже, актуальність проблеми ефективності сільськогосподарського виробництва в аграрних формуваннях є незаперечною. Вирішення даної проблеми – це формування реального добробуту населення та підвищення продовольчої безпеки країни.

Проблемами розвитку аграрних формувань та ефективності їх виробництва займалися такі відомі вчені, як В. Я. Амбросов, В. Г. Андрійчук, І. Ф. Баланюк, П. С. Березівський, В. І. Бойко, П. П. Борщевський, П. І. Гайдущкий, В. Г. Галанець, Ю. Е. Губені, М. Я. Дем'яненко, В. В. Липчук, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, С. М. Онисько, О. М. Онищенко, П. Т. Саблук, І. І. Світглишин, О. В. Шкільов, О. М. Шпичак, Г. В. Черевко, В. В. Юрчишин та ін. Сформульовані в їхніх працях положення та рекомендації посідають важливе місце в сучасній теорії ефективності аграрного виробництва, однак багато питань в цьому напрямі залишаються дискусійними і не до кінця вирішеними. У зв'язку з цим виникає необхідність глибшого дослідження термінології та процесів формування економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Актуальними й недостатньо вивченими залишаються питання підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в межах окремих регіонів і сільських територій. Наукова та практична актуальність окреслених проблем зумовила вибір теми дослідження, визначила мету і завдання.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних, методичних положень і напрямів підвищення економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях.

Для досягнення поставленої мети в ході дослідження вирішувалися такі завдання: узагальнити та доповнити теоретичні основи економічної ефективності сільськогосподарського виробництва; виробити методичні підходи до оцінки економічної ефективності з урахуванням умов зовнішнього та внутрішнього середовища; з'ясувати сучасний рівень ресурсного забезпечення аграрних формувань регіону; провести оцінку економічної ефективності галузей рослинництва і тваринництва в аграрних формуваннях; обґрунтувати напрями підвищення економічної ефективності на основі оптимізації виробничо-галузевої структури сільськогосподарських підприємств; визначити перспективи розвитку аграрних формувань на основі вдосконалення внутрішньогосподарських виробничих відносин; окреслити

напрями підвищення економічної ефективності виробництва на основі вдосконалення системи економічних відносин аграрних формувань з іншими підприємствами АПК.

Практичне значення одержаних результатів полягає в їх важливому соціально-економічному значенні для багатуукладного розвитку сільського господарства. Запропоновані в роботі підходи щодо забезпечення та підвищення економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції дадуть змогу органам виконавчої влади та місцевого самоврядування використати їх для розробки регіональних програм розвитку сільського господарства та планування виробничо-господарської діяльності аграрних формувань.

Автори вдячні за цінні поради та консультації спеціалістам Головного управління агропромислового розвитку Львівської облдержадміністрації та Головного управління статистики у Львівській області, шановним рецензентам і співробітникам кафедр менеджменту організацій ім. Є. Храпливого, бухгалтерського обліку і аудиту Львівського національного аграрного університету, які сприяли у підготовці і виданні даної монографії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ

1.1 Економічна сутність ефективності: критерії, показники

Досвід ринкових перетворень економіки України виявив широкий спектр проблем, які необхідно вирішувати негайно. Вирішення цих проблем вимагає якісно нових підходів, які визначаються існуючою парадигмою суспільного розвитку.

Проблема ефективності – одна з ключових проблем, яка притаманна будь-якій суспільно-економічній формації. За соціалістичного способу господарювання в цю категорію вкладали більше декларативний, ніж реальний зміст, оскільки цей термін був скоріше гаслом, ніж реальним відношенням результатів виробничої діяльності до затрат живої та уречевленої праці. Досить часто забезпечення пріоритетності результату вимагало поглинання безмежної кількості ресурсів, які надходили централізовано, і це призводило до послаблення інших важливих галузей економіки. Такий підхід до ефективності виробництва відповідав пануючій тоді економічній системі. Необхідність подальшого дослідження проблеми ефективності істотно посилюється у зв'язку з побудовою ринкової економіки і формування якісно нового внутрішнього та зовнішнього середовища господарювання [5, с. 6].

У ретроспективі категорія “ефективність” мала тривалу та складну історію становлення, що зумовлює відсутність однозначної позиції щодо її трактування провідними вченими-економістами і дає змогу виділити чотири підходи до з'ясування її суті: теоретико-сутнісний, методологічний, цільовий і системний. Систематизація підходів до визначення суті ефективності відображена на рис. 1.1.

Рис.1.1. Систематизація підходів до визначення суті категорії “ефективність”.

Переважно застосовується теоретико-сутнісний підхід трактування змісту категорії “ефективність”, який передбачає її розгляд з позиції результативності діяльності (рис. 1.1). В основі такого підходу лежить використання прямого перекладу латинських слів „efficere”– принести користь і „efficientia” – результативність. На нашу думку, ці два поняття – ефективність та результативність – є взаємопов’язаними явищами, що свідчать про якість певної діяльності або функціонування певного об’єкта, але вони не можуть ототожнюватися, оскільки передбачають різний рівень досягнення результату. При цьому результативність є більш загальним поняттям, яке може використовуватися для позначення наслідків як ефективної, так і неефективної діяльності.

Дуже часто результативність розглядають лише з позиції досягнення певного результату без врахування рівня його відповідності цільовим показникам. Усе це зумовлює доцільність виділення методологічного та цільового підходів трактування суті ефективності. Вихідним положенням цих підходів є визнання факту обмеженості наявних у суспільстві ресурсів. Відповідно ефективною можна назвати тільки ту діяльність, що забезпечує реалізацію поставлених цілей з мінімальними затратами ресурсів, або яка дає змогу отримати максимальний ефект за наявних ресурсів.

У методологічному плані для визначення показника оцінки наслідків будь-якої діяльності термін “ефективність” завжди розглядається у зв’язку з отриманням певного ефекту. Розмежування понять “ефект” та “ефективність” побудовано на врахуванні зусиль, необхідних для досягнення відповідного результату діяльності. Зокрема, ефект є уособленням самого результату, що характеризується абсолютним показником. Ефективність є відносним вимірником результативності на основні порівняння результатів діяльності із здійсненими зусиллями для їх досягнення.

Слід зазначити, що погляди авторів різняться щодо вибору вимірника зусиль. Одні науковці [150, 161] дотримуються точки зору, що ефективність є відношенням ефекту (результату) до витрат. При цьому витратами визнаються,

в традиційному бухгалтерському розумінні, вибуття активів або збільшення зобов'язань. Отже, витратний метод відображає ефект, одержаний з кожної одиниці сукупних витрат. Іншим вимірником зусиль, що пропонується до використання в оцінках ефективності за ресурсним методом, є обсяг задіяних ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових), незалежно від факту їх витрачання.

Основним недоліком методологічного підходу є невиправданий акцент на кількісну характеристику ефективності, що призводить до домінування суто формального спрямування на оцінку результатів діяльності без врахування їх функціональної складової.

З інших позицій розглядають ефективність прибічники цільового підходу [66; 107; 156; 181; 226]. На нашу думку, функція досягнення мети має важливе значення для визначення сутності ефективності, оскільки якість і цінність отриманого результату визначається його відповідністю бажаному стану. У свою чергу слід зазначити, що цільовий підхід не суперечить методологічному підходу до визначення ефективності (незалежно від обраної бази розрахунку показника), а конкретизує спрямованість діяльності на отримання певного результату.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що ефективність є складною, багатогранною, комплексною категорією, для визначення якої необхідно враховувати низку умов і чинників.

Питання ефективності є ключовим для будь-якої підприємницької діяльності, в тому числі і в аграрній сфері. Невизначеність майбутніх умов господарювання, наявність значних ризиків, необхідність залучення різноманітних ресурсів, а також конкурентна боротьба та інші чинники зумовлюють деякі труднощі в оцінюванні ефективності [161, с. 497]. Проте розглядати їх потрібно в усіх випадках, оскільки відсутність ефективності може призвести до повної або часткової втрати підприємства. Підприємницька діяльність і неефективність несумісні.

Доцільно зазначити, що специфіка функціонування аграрного сектору економіки, вимагає застосування особливих підходів до визначення понятійного апарату, методики обчислення та оцінювання показників ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. У сільському господарстві функціонують принципово відмінні два види виробників продукції – сільськогосподарські підприємства та особисті господарства населення. Основна відмінність між ними полягає в тому, що перші – це господарства ринкового типу, а другі – натурального. Діяльність сільськогосподарських підприємств зосереджена насамперед на постачанні продукції на агропродовольчий ринок, а діяльність особистих селянських господарств – на забезпечення власних продовольчих потреб [225, с. 26]. Отже, основні характеристики ефективності галузей сільського господарства формуються в секторі аграрних формувань (сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання).

В умовах ринкових перетворень необхідна цілісна система оцінки ефективності діяльності підприємств. На наш погляд, вирішення цього питання слід починати з вибору позиції оцінки, оскільки в економічному середовищі існують різні економічні суб'єкти, в тому числі сільськогосподарські підприємства, організації, їх трудові колективи, споживачі продукції, регіональні органи влади та управління, які по-різному оцінюють ефективність діяльності, кожен виходячи зі своїх інтересів.

Оцінювання економічної ефективності аграрних формувань доцільно здійснювати з урахуванням інтересів:

- власників (підприємств, селянських або фермерських господарств), а також потенційних інвесторів чи власників інвестиційних ресурсів – підхід інвестора;
- суб'єкта підприємницької діяльності або менеджерів підприємства – комерційний підхід;
- держави або органів місцевого самоврядування – загальноекономічний підхід;

- працівників [53, с. 67].

На рівні кожного окремого суб'єкта господарювання результативність виробництва доцільно оцінювати за технологічною, економічною, соціальною ефективністю. Серед перелічених видів ефективності вихідною є технологічна ефективність, оскільки виступає результатом взаємодії факторів виробництва з живими організмами, що використовуються в сільському господарстві. Кількісно технологічна ефективність виражається через урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин [5, с.21]. Отже, технологічна ефективність істотно впливає на якість продукції і відповідно на ціну, а звідси й на економічну ефективність діяльності суб'єктів господарювання

Соціальну ефективність на рівні підприємства можна сформулювати як ступінь задоволення потреб його колективу та власників у засобах й умовах життєзабезпечення (заробітна плата, соціальні виплати, покращання умов праці, підвищення професійного рівня працівників і та ін.) [4, с. 108].

У ринкових умовах господарювання багато визначних економістів-аграрників, в тому числі В. Андрійчук, В. Габор, В. Прядко, О. Савченко [5; 49; 167; 181] приділяють особливу увагу ще одному виду ефективності – екологічній. Виокремлення екологічної ефективності в самостійний вид зумовлене необхідністю створення екологічно безпечного середовища для існування людей, тваринного і рослинного світу. При цьому варто зауважити, що екологічна ефективність виступає своєрідним індикатором для позначення гармонійного розвитку виробництва. Отже, ці три види ефективності повинні розглядатися не ізольовано, а в комплексі з метою недопущення ситуацій, коли вища економічна ефективність досягається за рахунок порушення екологічної безпеки і згортання соціальних програм.

Деякі вчені, в тому числі професор П. Березівський наголошують на тому, що в сучасних умовах господарювання важливого значення набуває ще такий вид ефективності як енергетична. Показники енергетичної ефективності виробництва продукції тваринництва стають дедалі більше відомими і застосовуваними в процесі економічного аналізу, особливо у вивченні

порівняльної ефективності різних видів продукції в умовах нестабільності вартісних показників [16, с. 38].

На нашу думку, в сучасних умовах господарювання виокремлення енергетичної ефективності має суттєве значення, оскільки енергетична оцінка дає повнішу та об'єктивнішу картину виробництва продукції незалежно від попиту на ринку і реально оцінює енергетичну доцільність та економічну ефективність процесу виробництва. Отже, дуже важко погодитися з точкою зору С. Онисько, яка для характеристики ефективності аграрного виробництва загалом використовує лише підсистему трьох видів показників соціальної, економічної й технологічної ефективності [141, с. 59]. Крім того, показники ефективності використання енергії в галузі науковець пропонує відносити до показників технологічної ефективності, а показники стану навколишнього середовища – соціальної.

Важко погодитися і з точкою зору О. Савченка [181, с. 42], який наголошує на необхідності виокремлення ще одного виду ефективності – комерційної. Такий вид ефективності формуватимуть показники, пов'язані із залученням інвестицій в галузь АПК. На нашу думку, виділення ще одного виду ефективності – комерційної є недоцільним, тому пропонуємо такі показники відносити до показників економічної ефективності.

Отже, ефективність виробництва є досить багатограним поняттям, яке виявляється через низку показників економічної, технологічної, соціальної та екологічної ефективності. При розрахунку ефективності функціонування аграрних формувань визначається і враховується здебільшого економічна складова, а соціальній та екологічній переважно невелика увага. Отже, ефективний з економічної точки зору суб'єкт господарювання може виявитися неефективним із соціальної чи екологічної точки зору [5, с. 22].

При цьому досить узагальненим і абстрагованим є визначення ефективності, яке пропонує В.Прядко. Він стверджує, що ефективність виробництва варто розглядати як результативну категорію економічного розвитку з найвищим ступенем узагальнення та відображення процесів, явищ

економічної дійсності. При цьому він наголошує на необхідності розглядати ефективність виробництва як певну соціально-економічну систему, яка несе в собі соціальні ознаки та відображає якість економічних відносин стосовно використання всіх чинників та умов суспільного виробництва і відтворення [167, с. 70].

Отже, у теоретико-методологічному плані категорія ефективності виробництва є узагальнюючою складовою в системі ринкових відносин щодо одержання найбільшої віддачі від сукупних витрат та найбільшої економії затрат суспільної праці, системоутворювальними ознаками якої виступають людський капітал і засоби виробництва (земля, основний і оборотний капітал), без яких неможливе створення жодного речового багатства (рис. 1.2).

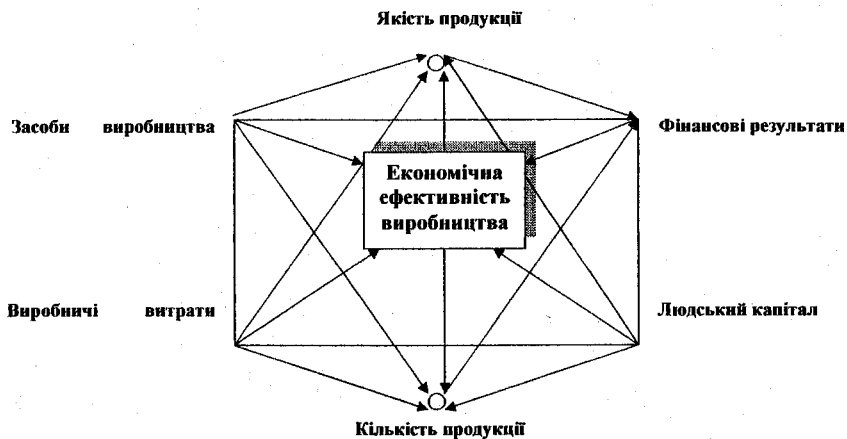

Рис. 1.2. Економічна ефективність виробництва як узагальнююча категорія функціонування господарської системи.

Ознайомлення з економічною літературою [5; 21; 49; 56; 68; 70; 82; 95; 155; 156; 181; 186 та ін.] свідчить про різноплановість підходів до тлумачення не лише ефективності, а й до виокремлення окремих її видів.

За досить поширеною на Заході методикою (Data envelopment analysis) виділяють три види ефективності: технічну, розподілу ресурсів (аллокативну) та економічну ефективність. Технічна ефективність характеризує здатність підприємства виробляти якнайбільше продукції з одиниці використovanого ресурсу. Ефективність розподілу ресурсів вказує на оптимальність комбінації видів виробленої продукції. Загальна економічна ефективність характеризує здатність підприємства до виробництва максимальної кількості продукції з наявних ресурсів та оптимальної комбінації видів продукції. У ринкових умовах господарювання дуже важливим є також визначення найефективнішої форми власності та господарювання. Ефективність форми власності або структурна ефективність показує вплив організаційної структури на результати діяльності підприємства [56, с.99].

Виділяють також такі види економічної ефективності: народногосподарську економічну ефективність сільського господарства; економічну ефективність сільськогосподарського виробництва; економічну ефективність окремих галузей сільського господарства, економічну ефективність виробництва колективних і державних сільськогосподарських підприємств, фермерських і селянських господарств, міжгосподарських підприємств і об'єднань, а також їх внутрігосподарських підрозділів; економічну ефективність виробництва окремих культур, продуктів, операцій; економічну ефективність агротехнічних заходів, впровадження досягнень науки і техніки та передової практики [70, с. 103].

Професор П. Березівський відповідно до визначених класифікаційних ознак, крім технологічної, економічної, соціальної, екологічної та енергетичної ефективності, виділяє ще такі її види:

- за стадіями процесу відтворення визначають ефективність виробництва, розподілу, обміну і споживання;
- за факторами виробничого процесу – ефективність капітальних вкладень, виробничих фондів, трудових ресурсів, земельних фондів;

- за галузями економічної діяльності – ефективність розміщення виробництва, спеціалізації, інтенсифікації, управління тощо;
- за територіальним принципом – ефективність національної економіки, окремого регіону, області, району;
- за рівнем управління – ефективність галузі, підгалузі, комплексу, підприємства, підрозділу підприємства [15, с. 20].

Запропоновані види ефективності вказують на багатоваріантність підходів до виміру ефективності. Деякі вітчизняні економісти [49; 76; 78; 156; 167] визначають ефективність виробництва як категорію, що характеризує продуктивність будь-яких затрат. При цьому дуже важливим, з економічної точки зору, є розмежування суті понять “ефективність” і “продуктивність”. Зокрема, на нашу думку, такі поняття потрібно розглядати в діалектичній єдності, оскільки між ними існує такий самий зв’язок, як між частковим і загальним: часткове – це продуктивність, загальне – ефективність.

Для розкриття суті економічної ефективності важливо визначити, з якими витратами порівнюють отриманий ефект. В економічній літературі відстежуємо три принципово відмінних підходи до вирішення цього питання:

- ресурсний, коли ефект порівнюють із вартістю виробничих ресурсів;
- витратний, коли ефект порівнюють з поточними витратами;
- ресурсно-витратний [67, с. 278].

На нашу думку, найбільш прийнятним підходом для визначення економічної ефективності є ресурсно-витратний, за якого економічний ефект порівнюють як із виробничими ресурсами, так і з виробничими витратами. Усі вони є необхідною умовою процесу виробництва, а тому однаковою мірою беруть участь у створенні продукції. Процес формування ефективності виробництва сільськогосподарської продукції показано на рис. 1.3.

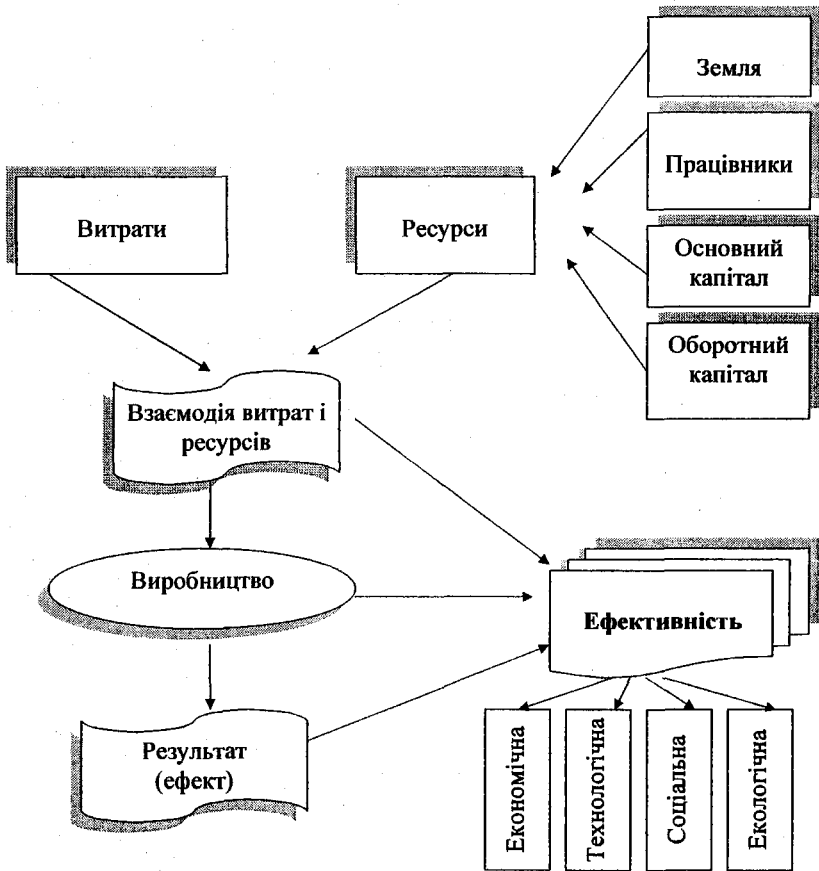

Рис. 1.3. Формування ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Проведений аналіз економічної літератури засвідчує, що категорія ефективності, як будь-яка інша економічна категорія, є певним абстрагуванням явища і процесу, його суттєвих сторін і взаємозв'язків, тому має якісну і кількісну сторони. Оскільки критерій (дослівно перекладається з грецької як „мірило“) відображає певні виробничі відносини, тому характеризує якісну

сторону цих відносин. Отже, критерій економічних відносин повинен перебувати у нерозривному зв'язку зі специфічними економічними законами. Поряд з якісною характеристикою критерію необхідним є і його кількісне вираження як міри кількісної характеристики явища і процесу. Це дає змогу з єдиних позицій оцінювати й аналізувати одержані результати і знаходити оптимальні варіанти для прогнозування економічного розвитку [67, с. 276].

Критерієм економічної ефективності виробництва повинна виступати головна її ознака, яка найбільш вірно характеризує суть ефективності. Критерій у науковому розумінні – це властивість і якість ефективності, що відображає найістотнішу її суть і є основним принципом оцінки [70, с. 104].

Загальним критерієм економічної ефективності суспільного виробництва і народногосподарської ефективності кожної галузі є найбільш можлива економія живої та уречевленої праці, яка використовується для збільшення виробництва матеріальних благ з метою поліпшення задоволення суспільних потреб і гармонійного розвитку членів суспільства, або одержання максимального корисного ефекту за використання наявних виробничих ресурсів [69, с. 58].

Основний критерій економічної ефективності відображає основну мету виробництва і може використовуватися на всіх рівнях. Але для вивчення ефективності окремих галузей народного господарства такий критерій може набувати конкретніших форм з урахуванням характеру й особливостей виробництва [210, с. 5].

Цільовий підхід передбачає використання таких критеріїв оцінки ефективності:

- максимізація одержаних ефектів до закладених цілей;
- раціональність господарювання;
- корисність – максимізація різниці між одержаними доходами і понесеними витратами;
- економічність – оптимізація (раціоналізація) зв'язку між одержаними ефектами і здійсненими витратами [225, с. 27].

Отже, критерій – якісна характеристика ефективності виробництва, а показник – це кількісна характеристика ефективності, що отримується на основі критерію і слугує для визначення її рівня і динаміки [65, с. 325].

За системного підходу критерієм оцінки ефективності є зовнішня продуктивність організації, тобто раціоналізм витрат на трансформацію, що зумовлює витрату енергії на виході з системи порівняно з енергією на вході в систему [226, с.30].

Як економічна категорія критерій ефективності відображає основну мету виробництва, суть якої полягає в нерозривній єдності кількісної та якісної оцінки. Ефективність виробництва з кількісного боку характеризується системою економічних показників, між якими повинна бути відповідність щодо змісту та методики обчислення [68, с. 104].

Проблема критерію економічної ефективності зачіпає й питання про їх кількість. У зв'язку з тим, що категорія економічної ефективності є складним поняттям, що відображає велику кількість економічних процесів і явищ, для характеристики яких можуть використовуватися й різні критерії, деякі економісти дійшли висновку про правомірність системи критеріїв ефективності. Існування основного критерію економічної ефективності виробництва є найважливішою умовою оцінки її рівня і динаміки. Особливості функціонування розмаїтих складових народного господарства зумовлюють різнобічність підходів до обчислення показників ефективності тієї чи іншої народногосподарської ланки [67, с. 276].

Отже, критерій ефективності повинен відобразити у динаміці вплив усієї сукупності чинників, що визначають співвідношення ефекту й витрат (ресурсів). Виходячи з поставленої мети, визначають основний критерій і, відповідно, основний показник, якому надалі підпорядковуватимуться допоміжні показники. Відтак, формується певна система і низка взаємозалежних показників для оцінки досліджуваних явищ [210, с. 14].

Визначення критерію дає змогу наблизитися до обґрунтування показників економічної ефективності виробництва. Як узагальнюючі показники

ефективності свого часу запропоновані такі як продуктивність праці, фондівіддача, рентабельність і та ін. Що стосується перших двох показників, то слід звернути увагу: що показником продуктивності праці безпосередньо не враховані вплив і ступінь використання виробничих ресурсів, а фондівіддачі – затрати праці. Щодо показників ефективності виробництва, то в сільському господарстві традиційно використовують: показники продуктивності праці, показники ефективності використання виробничих фондів, показники ефективності використання землі як основного засобу виробництва, техніко-економічні показники використання окремих видів ресурсів (тракторів, автомобілів, мінеральних добрив) [156, с. 84]. Кожен із цих показників має свої переваги і недоліки. Їх застосовують залежно від того, яку сторону ефекту треба відобразити.

Перш ніж сформулювати систему показників ефективності сільськогосподарського виробництва, необхідно визначити цілі її вимірювання. Це можуть бути стратегічні цілі, при цьому система показників базуватиметься на порівнянні результатів діяльності підприємства з результатами діяльності його конкурентів або пов'язаних з ними підприємств. При досягненні тактичних цілей розраховують показники ефективності функціонування окремих підрозділів або ефективність виробництва певного виду продукції. Під час планування порівнюють вигідність використання ресурсів або різних їх поєднань за певний період для визначення можливих змін у майбутньому [65, с.325].

На результати загальної виробничої діяльності впливає безліч чинників, які діють або в одному напрямі, взаємодоповнюють один одного, або суперечать один одному. На загальну ефективність впливають і загальні витрати, зумовлені ступенем використання засобів виробництва, корисністю, правильним використання окремих виробничих фондів, загальним рівнем організації виробничого процесу, рівнем управління тощо. Отже, обґрунтовані висновки щодо рівня ефективності можна зробити на основі використання системи взаємодоповнюючих показників.

Прихильники цієї точки зору [4; 16; 61; 69; 156; 181; 210] переважно аргументують свою позицію тим, що, по-перше, інтегральний показник не може враховувати всієї різноманітності чинників, що впливають на рівень ефективності; по-друге, зведення всіх чинників до одного показника ускладнює аналіз ефективності їх індивідуального використання; по-третє, об'єднання в одному показнику різних за своєю природою чинників робить неможливою, чи суттєво ускладнює економічну інтерпретацію інтегрального показника.

На нашу думку, можна вважати, що визначення інтегрального показника економічної ефективності не є перешкодою для розрахунку окремих (факторних) показників – фондівіддачі, продуктивності праці та інших, які є основою оцінки ефективності використання окремих факторів виробництва. Більше того, розрахунок окремих показників – необхідна умова аналізу ефективності використання окремих ресурсів виробництва і слугує основою визначення напрямків підвищення ефективності виробничої діяльності.

Важливим принципом побудови показників економічної ефективності є досягнення термінологічної узгодженості, за якої кожен із показників ефективності мав би загальновизнану (ідентифіковану) назву[5, с. 47]. Тобто йдеться про необхідність вирішення питання термінологічної чіткості щодо показників економічної ефективності та різних видів економічного ефекту. Адже нерідко мають місце випадки, коли показники розраховують за однією й тією самою методикою, але різні автори називають його по-різному, і навпаки, показники мають одну і ту саму назву, але визначаються за іншою методикою [131, с. 72]

В першу чергу варто приділити увагу тим показникам, які мають однакову послідовність розрахунку, але одні економісти називають їх рентабельністю, а інші – прибутковістю. Термін „рентабельність”, що набув великого поширення у вітчизняній економічній науці і практиці та в західноєвропейських країнах, походить від німецького “rentabel”, що в перекладі означає рентабельний, дохідний, прибутковий. У свою чергу, термін “rentabiliant”, який походить від “rentabel”, означає рентабельність, дохідність,

прибутковість. В англomовних країнах термін “rentable” перекладається як здатність приносити дохід у формі ренти. Ближчим за змістом до німецького терміна “rentabel” є англійське слово “profitable”, що перекладається, як корисний, прибутковий, дохідний, рентабельний, а відповідно “profitability” – прибутковість, вигідність, дохідність, рентабельність [192, с.326].

Як бачимо, в перекладі з німецької на перше місце виходить термін „рентабельність”, а потім уже „прибутковість”. У перекладі ж з англійської – навпаки. Висновок з цього можна зробити такий: рентабельність і прибутковість – це тотожні поняття з однаковим змістовним навантаженням. Але оскільки Україна намагається увійти до європейських структур, в тому числі і до статистичної організації Європи, то нам доцільно всі показники, для розрахунку яких у чисельнику беруть прибуток, називати показниками рентабельності [5, с. 50].

Важливим принципом побудови показників ефективності є дотримання відповідності між результатом (ефектом) і факторами (ресурсами), що зумовили отримання цього результату [4, с. 67]. Йдеться про те, що в розрахунок повинні братися лише ті ресурси (витрати), які брали безпосередню участь у створенні відповідного ефекту. З іншого боку, ефект (результат) має включати в себе всі складові споживчих вартостей, що мають господарську цінність

Показники ефективності виробництва є індикаторами, за допомогою яких можна вивчати стан і динаміку економічних процесів. Вони повинні достатньо достовірно відображати реальні процеси і бути відповідним знаряддям для прийняття управлінських рішень. Принципи їх побудови загальновідомі. Наприклад вони повинні, якнайповніше відображати суть критерію ефективності і бути зручними у використанні. За їх допомогою повинно стати можливим виявлення резервів збільшення економічного ефекту за мінімального залучення додаткових ресурсів. Однією з важливих вимог до економічних показників є можливість їх розрахунку на основі тих баз даних, якими

володіють статистичні органи чи інші організації, котрі займаються збором економічної інформації [15, с. 41].

Таким чином, в сучасних умовах господарювання значення показників економічної ефективності формуються під впливом чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. Результати діяльності аграрного формування визначаються рівнем господарювання самого суб'єкта й ступенем його адаптації до умов ринкового середовища. Відбувається розмежування результату (ефекту) на два складові компоненти, один з яких залежить від внутрішніх зусиль (визначається рівнем ресурсозабезпечення та характером внутрішньогосподарських відносин), а інший – від стану зовнішнього ринкового середовища (визначаються впливом держави та об'єктивних економічних законів). Для визначення ефективності виробництва в умовах ринку важливого значення набуває оцінка внутрішніх (впливають на зміни ефективності і контролюються самою виробничою системою) і зовнішніх (неконтрольованих виробничою системою, до яких можливо лише пристосуватися) чинників.

Отже, внутрішнє і зовнішнє середовище господарюванням накладає свій відбиток на категорію “економічна ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях”. Суть економічної ефективності аграрних формувань полягає в раціональному способі господарювання при комплексному збалансуванні і розміщенні ресурсів (землі, основного й оборотного капіталу, трудових ресурсів і підприємницьких здібностей), що насамперед забезпечує вихід максимальної кількості високоякісної продукції з одиниці наявних ресурсів за найменших їх витрат для якнайповнішого задоволення потреб населення в продуктах харчування та промисловості в сировині й досягненні продовольчої безпеки держави.

1.2 Організаційно-економічні передумови забезпечення ефективності виробництва

Рівень економічної ефективності виробництва залежить від численних чинників, що її визначають. У зв'язку з цим для підвищення ефективності аграрного виробництва важливого значення набуває з'ясування чинників її зростання.

Фактори й умови виробництва в багатьох випадках впливають на господарську діяльність не прямо, а через систему інших, складніших чинників [185, с. 390]. Відтак, виникають проблеми, пов'язані зі складними причинно-наслідковими зв'язками, що характеризують вплив різноманітних чинників на ефективність функціонування системи.

Системний аналіз передбачає вивчення підприємства у комплексі численних зв'язків, які характеризуються речовими, енергетичними або інформаційними обмінами між елементами системи (внутрішні зв'язки), або системою і середовищем (зовнішні зв'язки) [197, с. 87].

Внутрішній характер зв'язків передбачає розгляд сукупності елементів (факторів виробництва) як таких, що об'єднані взаємозв'язками, структурною і організаційною цілісністю, тобто вимагають системного підходу. Водночас підприємство не є ізольованою системою, постійні зв'язки з навколишнім середовищем чинять значний вплив на його функціонування і також мають системний характер [85, с. 60].

Найхарактернішими особливостями впливу чинників на прояв властивостей системи є різнотривалість впливу за ступенем очікуваного бажаного результату (ефекту), неоднорідність та різний ступінь впливу на факторні показники, взаємозаміщення факторів, взаємодія між ними, об'єктивний та суб'єктивний характер впливу.

Наступна особливість характеризує неоднорідність впливу чинників (позитивний, негативний і неоднозначний вплив), які зумовлюють покращення або погіршення значень показників ефективності виробництва [204, с. 108].

Отже, підвищення професійного рівня трудових ресурсів сприятиме зростанню рівня ефективності виробництва, водночас запровадження додаткових екологічних заходів у виробничий процес негативно вплине на кінцеві результати, що формують економічну ефективність, бо проведені додаткові капітальні вкладення не дають економічної віддачі. Цей негативний вплив зумовлений низкою обмежень, які ставить перед виробництвом держава та суспільство. Соціальний аспект таких обмежень полягає у здійсненні підприємством додаткових витрат на забезпечення санітарно-гігієнічних, правових норм і вимог, а також здійснення обов'язкових платежів у соціальні фонди, розвиток соціальної інфраструктури [84, с. 72].

Взаємозаміщення характеризує певні групи факторів, які можуть взаємно компенсувати один одного. Зокрема нестача трудових ресурсів може бути компенсована за рахунок підвищення рівня механізації виробничих процесів [93, с. 121].

Сучасне виробництво є складною соціотехнічною системою, на ефективність діяльності якої впливають техніко-технологічні, організаційно-економічні та соціально-економічні чинники. Між усіма чинниками існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність, тому для виявлення резервів нарощування ефективності суттєве значення має застосування системного підходу. Таким чином, виявлення виробничих резервів через порівняння фактично отриманого результату з теоретично можливим за умови максимального використання наявного ресурсного потенціалу має надзвичайно важливе значення в господарській діяльності підприємства.

Внутрішні і зовнішні чинники виробництва можуть мати різний характер впливу на діяльність суб'єкта господарювання, тому для підприємств важливим є детальне знання масштабів дії, форм контролю і використання найбільш істотних чинників ефективності на різних рівнях управління виробництвом. Сукупність чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на діяльність підприємства в ринкових умовах господарювання, згруповано і показано на рис. 1.4.

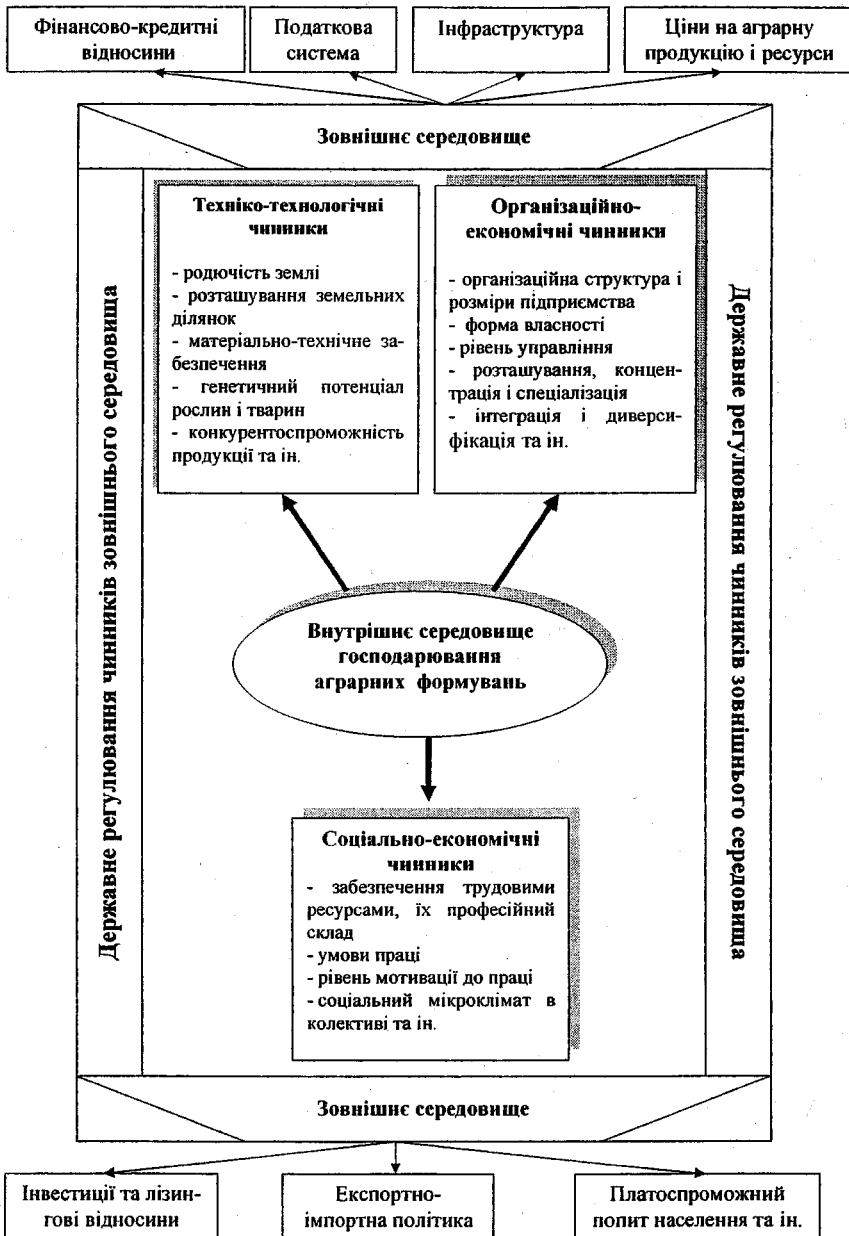

Рис. 1.4. Середовище господарювання аграрних формувань.

Робота підприємства в умовах ринкового середовища підвищує значення внутрішньовиробничих резервів підвищення ефективності виробництва, тому важливе значення для суб'єкта господарювання набуває з'ясування ступеня та характеру впливу чинників внутрішнього середовища.

До внутрішніх чинників ефективності виробництва відносять природну родючість ґрунту, розташування земельних ділянок стосовно ринків збуту і придбання ресурсів, генетичний потенціал сортів і гібридів рослин, порід і ліній тварин та ін. Підвищення ефективності виробництва за допомогою перелічених чинників можна досягти завдяки заходам зі збереження та підвищення родючості ґрунту й досягнення на цій основі вищої врожайності культур і продуктивності тварин (при застосуванні раціональної системи удобрення, захисту рослин і тварин, меліорації, раціональної структури посівної площі), а також повного використання генетичного потенціалу сільськогосподарських живих організмів рослин і тварин. Крім того, в системі внутрішніх чинників підвищення ефективності аграрного виробництва ключову роль відводять матеріально-технічному забезпеченню.

Матеріально-технічна база підприємства і ступінь її використання справляє значний вплив на ефективність виробництва. Процес вдосконалення і розвитку матеріально-технічної бази може відбуватися шляхом нарощування потенціалу основних фондів (екстенсивний) та поліпшення ефективності їх використання (інтенсивний) [64, с. 24].

У сучасних умовах господарювання технічне переоснащення аграрного сектора має здійснюватися відповідно до вимог технологій сільськогосподарського виробництва. Найбільш характерними вимогами технологій до використовуваної техніки є такі: продуктивність машин як засіб виконання технологічних процесів в оптимальні строки; надійність для забезпечення стабільної роботи, в тому числі у складних кліматичних умовах; якість виконання технологічних операцій з дотриманням встановлених норм внесення технологічних матеріалів, мінімальних рівнів втрат і пошкодження врожаю; універсальність для розширення функціональних можливостей машин

(комбіновані машини використовуються інтенсивніше, забезпечують кращу якість робіт та економію до 15% палива); енергоощадність як засіб досягнення мінімальних питомих енергетичних витрат для виконання окремих технологічних операцій; безпечність і комфортність роботи механізаторів та інших працівників; екологічність з метою зниження технологічного навантаження на довкілля [94, с. 3].

Вироблена продукція та її якісні характеристики також є важливими чинниками ефективності. Властивості продукту повинні корелювати з так званою корисною вартістю, тобто тією сумою, яку покупець готовий заплатити за товар відповідної якості. Однак для досягнення високої продуктивності самої корисності товару недостатньо. Запропоновані підприємством для продажу товари повинні з'явитися на ринку у потрібному місці, у потрібний час і за відповідною ціною. При цьому господарство повинно стежити за тим, щоб не виникало бодай найменших організаційних і економічних бар'єрів між виробництвом і окремими стадіями маркетингу.

Для забезпечення поліпшення якісних характеристик сільськогосподарської продукції та її конкурентоспроможності необхідно: удосконалити систему техніко-технологічних і агротехнічних заходів виробництва продукції та її збуту; запроваджувати у виробництво нові енергоощадні технології вирощування, транспортування, зберігання, переробки й реалізації продукції; здійснювати належний контроль за якістю продукції на всіх етапах її виробництва та збуту; впроваджувати у виробництво нові високоякісні сорти та гібриди сільськогосподарських культур і високопродуктивні породи тварин і птиці [106, с. 123].

Особливо гостро питання конкурентоспроможності аграрної продукції стоїть за умови входження до СОТ. Для України питання конкурентоспроможності носить принциповий характер, оскільки, для того щоб отримати свою нішу на міжнародному ринку, необхідно продукувати високоякісну продукцію, що відповідає вимогам міжнародних стандартів. При цьому варто враховувати також і те, що більшість країн-учасників СОТ розглядають

Україну не як партнера в торгівлі та світовому поділі праці. Їх понад усе приваблюють неосяжні українські ринки, невибагливість нашого збіднілого споживача до неякісного, але порівняно дешевого товару [63, с. 58]. Отже, входування України до СОТ має здійснюватися на межі балансування між власними інтересами та вимогами, що висувуються для країн-членів цієї організації.

Аналіз чинників, що впливають на формування конкурентоспроможності продукції, а через неї і на господарську діяльність аграрних формувань різних організаційно-правових форм свідчить про те, що основою ефективного господарювання в умовах переходу до ринкових відносин є не тип підприємства, а його організаційна структура, вид діяльності та характер внутрішньогосподарських трудових відносин [68, с. 106].

До організаційно-економічних чинників впливу на ефективність виробництва продукції належить розташування підприємств і транспортні умови (територіальна віддаленість від місць збуту продукції, наявність і стан доріг), а також розміри підприємства, концентрація, спеціалізація, кооперування, інтеграція, інтенсифікація і диверсифікація виробництва. Ця група чинників хоч і має дещо об'єктивний (зовнішній) характер впливу, однак відрізняється від факторів навколишнього середовища тим, що підприємство певною мірою може ними управляти, тобто формувати свої програми з врахуванням особливостей цих чинників [73, с. 104].

Розміщення виробництва в аграрних формуваннях має низку своїх особливостей. Зазвичай вони пов'язані з тим, що економічний процес тісно переплітається з природним і на результати виробництва впливають якість ґрунтів, рельєф місцевості, клімат, склад і структура сільськогосподарських угідь. Сільськогосподарські культури по-різному вибагливі до природно-кліматичних умов. У зв'язку з цим одні й ті самі земельні ділянки за інших рівних умов і однакових затрат праці можуть забезпечувати різну продуктивність. Сприятливі природні чинники, як правило, забезпечують підвищення урожайності сільськогосподарських культур, і це дає можливість

різко збільшити виробництво аграрної продукції, досягти економії затрат живої та уречевленої праці на її одиницю [67, с. 321].

Підприємствам приміського типу, а також тим, які розміщені в сировинній зоні переробних підприємств, слід вибирати ті види продукції, що швидко псуються і малотранспортабельні, при цьому їх виробництво має бути економічно вигідним. Аграрним формуванням варто відмовитися від виробництва нерентабельних або низькорентабельних видів продукції. Таке виробництво можливе лише в такому разі, коли це буде визнано необхідністю з боку держави і забезпечено відповідними пільгами, дотаціями та закупівельними цінами.

В аналізі ефективності виробництва суттєву увагу приділяють спеціалізації господарства. Як правило, у більшості аграрних формувань організація виробництва передбачає розвиток однієї або двох галузей рослинництва та однієї або двох галузей тваринництва в раціональному поєднанні з додатковими і підсобними галузями [213, с. 84]. У рослинництві через те, що окремі сільськогосподарські культури не можуть за біологічними умовами висіватися щорічно на одному й тому самому місці, вузька спеціалізація неможлива. За таких умов спеціалізованими можуть бути лише тепличні комбінати з виробництва овочів. Організація багатогалузевого виробництва призводить до його подрібнення, а це знижує можливість запровадження прогресивних технологій, а відтак і ефективність виробництва. Для підприємств галузі тваринництва на відміну від господарств галузі рослинництва характерна досить вузька спеціалізація, яка пов'язана з відгодівлею великої рогатої худоби, свиней на м'ясо, виробництві яєць і м'яса птиці.

У рамках спеціалізації суттєва роль відводиться раціональному поєднанню основних, додаткових і допоміжних галузей. Таке поєднання повинно забезпечити повне й ефективне використання землі та робочої сили, а також відходів виробництва. Тривалі дослідження переконують в тому, що досить добре поєднуються зернова галузь та галузі тваринництва, скотарство і

буряківництво. Не можуть співіснувати і поєднуватися птахівництво і буряківництво, птахівництво і свинарство [67, с. 327]. На розвиток і поєднання галузей підприємства значний вплив мають не лише використання продукції однієї галузі іншою, а природні умови, структура сільськогосподарських угідь, наявність трудових ресурсів, розміщення промислових підприємств, що переробляють сільськогосподарську продукцію. Отже, спеціалізація повинна сприяти збільшенню обсягів і підвищенню якості продукції, росту продуктивності праці і зниженню витрат виробництва та підвищенню його рентабельності.

Значний вплив на ефективність виробництва справляє розмір підприємства. Тривалий час в економічній науці і практиці була поширена думка про переваги великого виробництва над дрібним, однак розміри суб'єкта господарювання мають бути такими, щоб забезпечувати раціональне використання досягнень НТП і досягати відповідний рівень ефективності виробництва продукції за мінімальних витрат [38, с. 73]. Оптимальні розміри підприємства визначаються у кожному конкретному випадку і залежать від досягнень науки, техніки, технологій, паливно-енергетичних ресурсів, розвитку транспорту, професійного рівня робітників [150, с. 209].

В сучасних умовах робиться вагомий акцент на крупнотоварне сільськогосподарське і промислово-переробне виробництво, оскільки великі масштаби дозволяють застосовувати надсучасну високопродуктивну техніку та новітні технології і завдяки цьому підвищувати продуктивність праці, знизити витрати на одиницю продукції, а отже, підвищити ефективність її виробництва [5, с. 225].

Концентрація виробництва завжди супроводжується підвищенням ефективності господарювання. Однак, цей процес вимагає державного регулювання, оскільки концентрація виробництва на великих підприємствах монополізує виробництво і скорочує дрібний бізнес, який у ринкових умовах розглядається як один із чинників підтримання вільної конкуренції [17, с. 297].

Концентрація дає можливість підприємству вживати різні заходи, спрямовані на зростання родючості, впроваджувати у виробництво прогресивні системи ведення землеробства і тваринництва, енергоощадні технології. При цьому варто зауважити і те, що надмірна концентрація виробництва призводить до високої перенасиченості посівами високоінтенсивних сільськогосподарських культур, що зумовлює деградацію ґрунту, його виснаження, появу хвороб і шкідників сільськогосподарських культур. Тому природа сільськогосподарського виробництва певною мірою стримує переваги укрупнення і змушує визначитися в його оптимальності (максимум кількості продукції з одиниці земельної площі за найменших затрат праці і засобів) [210, с. 330].

Оскільки підприємство є відкритою соціально-економічною системою, тому характеризується єдністю структурних і функціональних елементів. Значні резерви щодо підвищення ефективності виробництва пов'язані з використанням соціально-економічних чинників, що мають місце на конкретному підприємстві. Задіяння цих резервів дає значний ефект і не потребує порівняно великих капіталовкладень [17, с. 34].

Ця група чинників пов'язана з таким ресурсом, як праця, і в кінцевому підсумку знаходить своє вираження у показнику продуктивності праці. Тому об'єктивним було б резерви, обмовлені соціально-економічними факторами, розглядати як резерви зростання продуктивності праці. У такому контексті резерви можна поділити на дві групи: ті, що забезпечуються можливостями науково-технічного прогресу; ті, що зумовлені усуненням втрат часу [68, с. 462]

Для цієї групи чинників основним джерелом і визначальним чинником зростання ефективності виробництва є працівники — керівники, спеціалісти, робітники. Продуктивність праці буде зростати тоді, коли керівництво підприємства матеріально і морально заохочує до використання творчих здібностей усіх категорій працівників, проявляє інтерес до їх особистих проблем життєдіяльності, сприяє створенню і підтриманню сприятливого соціального мікроклімату, у межах своїх повноважень і можливостей здійснює соціальний захист людей, гарантує їх зайнятість тощо.

Суттєвим засобом підвищення продуктивності праці в таких умовах господарювання є наукова організація праці, яка дозволяє робити ручну працю продуктивнішою. Для удосконалення методів організації праці на підприємстві дуже важливим є постійний аналіз трудових операцій і використання робочого часу, систематична атестація робочих місць, узагальнення і використання нагромадженого на інших споріднених підприємствах позитивного досвіду, організація навчання різних категорій працівників прогресивним прийомам праці, спрямованим на виконання поставлених завдань з меншими витратами сили, часу і коштів [17, с. 263].

Отже, соціально-економічні чинники, що сприяють зростанню продуктивності праці, можуть бути представлені такими складовими: наукові досягнення та впровадження їх у виробництво; технічна база та підвищення її використання; удосконалення організації та підвищення рівня управління виробництвом, підвищення кваліфікації персоналу, удосконалення мотивації працівників до високопродуктивної праці, створення сприятливого соціального мікроклімату на підприємстві.

На рівень господарювання кожного окремого аграрного формування безпосередній чи непрямий вплив справляють зовнішні чинники. Оскільки самі підприємства не можуть активно їх контролювати, тому слід вивчати їх дію і брати до уваги під час розробки програм підвищення ефективності виробництва на підприємствах.

До найбільш характерних зовнішніх чинників впливу на ефективність аграрних підприємств належать: рівень розвитку аграрного ринку, державна політика, умови кредитування, фінансування та оподаткування, біржова торгівля, ступінь розвитку інформаційно-аналітичного та маркетингового обслуговування.

Формування попиту і пропозиції на сільськогосподарську продукцію має свої особливості, що накладає значний відбиток на ринок. Отже, ринок аграрної продукції слід розглядати комплексно як з позиції продавців, так і з позицій покупців. Якщо розглядати аграрний ринок з боку продавців (виробників

сільськогосподарської продукції), то для нього характерна чиста (досконала) конкуренція. У такій ситуації на ринку діє велика кількість незалежних один від одного продавців, які формують пропозицію, з досить однорідною продукцією і без можливості впливу на ринкову ціну через малу частку на ринку.

Розгляд ринку сільськогосподарської продукції з позицій покупців, які значно поступаються кількості продавців, призводить зазвичай до виникнення олігопсонії, а інколи й до монопсонії. Це можна пояснити тим, що багато видів сільськогосподарської продукції, зокрема продукція всієї групи технічних культур, за своїми споживчими властивостями може виступати як товар лише на ринку засобів виробництва (або ресурсів), де зовсім відсутня конкуренція між покупцями, тому що єдиним покупцем такої продукції може бути лише відповідне підприємство переробних галузей промисловості.

Монопсонія проявляється також з боку молокопереробних підприємств, особливо у разі закупівлі ними молока в особистих господарствах населення. Відомо, що монопсоністами на первинному аграрному ринку є великі зернотрейдери й різні постачальники сільськогосподарським підприємствам засобів виробництва за бартерними угодами [218, с. 130].

Тільки пануванням монопсонії протягом останніх років на первинному аграрному ринку можна пояснити хронічну збитковість виробництва всіх видів тваринницької продукції, низьку рентабельність, а в окремі роки й збитковість усієї галузі. Тому необхідність законодавчого захисту виробників сільськогосподарської продукції від монопсонії є однією з найважливіших проблем регулювання ринкових відносин у сфері аграрного товарообміну. Сільське господарство є, по суті, єдиною галуззю народногосподарського комплексу, економічні результати якої визначаються монопсонічною ринковою владою покупців на первинному ринку продуктів [137, с. 122]. Це дає підстави порушити питання про необхідність прийняття окремого антимонопольного законодавчого акта на захист виробників сільськогосподарської продукції від монопсонії.

Суттєвий вплив на ефективність господарювання будь-якого підприємства має цінова політика. Вплив цінового фактора характерний як на вході системи, так і на виході та полягає у прагненні аграрного підприємства придбати якісну сировину за мінімальними цінами і реалізувати вироблену продукцію за максимально можливими. Варто враховувати й те, що економічно обґрунтовані ціни формуються на підставі цін виробництва. Вони включають в себе повну собівартість одиниці продукції плюс відповідну масу прибутку, що забезпечує покриття обов'язкових платежів і чистий прибуток на розширене відтворення в сільському господарстві. Отже, ціна посідає ключове місце в системі ринкових регуляторів аграрної сфери. Коливання цін, зміни у ринковій кон'юнктурі впливають безпосередньо на формування та трансформацію структури виробництва.

Досягнення вищої ефективності виробництва пов'язано з встановленням об'єктивного співвідношення цін на окремі види сільськогосподарської продукції. Тільки за такої умови аграрні товаровиробники будуть отримувати правильні цінові сигнали і відповідно до них здійснювати своє виробництво, забезпечуючи при цьому кращі результати господарювання [4, с. 204].

В умовах диспаритету цін на аграрну та промислову продукцію варто врахувати досвід розвинутих країн Західної Європи, які проводять політику підтримки цін і доходів сільськогосподарських виробників. Необхідно також доповнити Закон України „Про ціни і ціноутворення” або розробити закон аналогічного змісту для агропромислової сфери, де передбачити особливості ціноутворення у кожній галузі сільського господарства. Такі заходи особливо актуальні сьогодні, оскільки олігопсонічна (монопсонічна) будова ринку сільськогосподарської продукції й надалі продовжуватиме ціновий диктат підприємств III сфери АПК, різних посередників (трейдерів), що є однією з причин виникнення диспаритету цін. Варто зазначити й те, що ринок матеріально-технічних ресурсів, через який постачаються аграрним виробникам засоби виробництва, за своєю суттю є ринком олігополії, а в окремих випадках навіть ринком монополії. Продавці на такому ринку (підприємства I сфери

АПК, постачальники) будують свої відносини з покупцями (аграрними виробниками), виходячи з власних інтересів.

Нееластичність цінового попиту на сільськогосподарську продукцію, іммобільність ресурсів в сільському господарстві зумовлюють тенденцію до зниження цін на сільськогосподарську продукцію і відповідно доходів аграрних підприємств. Дана тенденція значно підсилюється саме через олігополістичну, а інколи моносонічну будову аграрних ринків, і знаходить своє відображення в тенденції зниження частки сільськогосподарських товаровиробників у роздрібній ціні на продовольчі товари [5, с. 210]. Таке підсилення відбувається, тому що ціновий попит на сільськогосподарську сировину, як правило, є менш еластичним порівняно з ціновим попитом на продовольчі товари, вироблені з цієї сировини.

Через істотне зниження цін сільськогосподарські товаровиробники зазнають великих економічних втрат, причому не лише в короткостроковому періоді. Негативний резонансний ефект від незбалансованості макропараметрів найбільш болісно виявляється в небажанні аграрних підприємств і особистих господарств населення утримувати корів, молодняк великої рогатої худоби, свиней, що спричиняє масове скорочення поголів'я тварин. Це підриває сировинну базу агропереробної промисловості і позбавляє сільськогосподарських товаровиробників можливості одержувати доходи в довгостроковому періоді. Отже, можна сміливо констатувати, що проблема ціноутворення в АПК залишається актуальною і розробка шляхів подолання диспаритету цін в цій галузі необхідна.

Ключова роль у таких процесах має належати державі, в особі відповідних органів влади. Здійснювана урядом економічна і соціальна політика істотно впливає на ефективність суспільного виробництва через: практичну діяльність державних установ і структур; прийняті законодавчі акти; фінансові заходи і стимули (податки, тарифи, фінансова підтримка великих науково-технічних і виробничих проектів, фінансування соціальних програм, регулювання відсоткових ставок за кредитами); установлювані та

контрольовані економічні правила і нормативи (регулювання доходів і оплати праці, контроль за цінами, ліцензування зовнішньоекономічної діяльності); створення ринкової, виробничої і соціальної інфраструктури; макроекономічні структурні зміни; програми роздержавлення власності і приватизацію державних підприємств; комерціалізацію організаційних структур невикробничої сфери [52, с. 102].

У сучасних умовах господарювання, до не менш важливих функцій держави належить стимулювання попиту населення. Із зростанням обсягів виробництва і пропозиції сільськогосподарської продукції виникає гостра потреба в стимулюванні платоспроможного попиту. Якщо не стимулювати попит населення, то це означатиме свідоме приречення виробництва на стагнацію і перманентне зростання безробіття, на скрутне матеріальне становище мільйонів людей. Висновок очевидний – без стимулювання попиту забезпечити економічне зростання держави неможливо, як неможливо буде забезпечити підвищення економічної ефективності діяльності підприємств. Додатково вироблена і запропонована для продажу продукція тоді знайде свого цільового споживача, коли в нього зростатиме платоспроможний попит. В іншому разі це призведе згідно із законами ринку до зниження цін, а відтак до економічних втрат товаровиробників.

Складність проблеми стимулювання платоспроможного попиту і підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання вимагає забезпечення стабільності національної валюти. Без її досягнення неможливо стабілізувати виробництво і забезпечити його економічне зростання [5, с. 181].

На сьогоднішній день, важливу роль відіграє держава у процесах регулювання імпорту продукції. Ця система захисту товаровиробників у Польщі використовує такі інструменти тарифного стимулювання імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства, як ввізне мито, ПДВ, а також акцизний збір. Причому ввізні тарифи часто змінюються залежно від кон'юнктурної ситуації на польському ринку агропромислової продукції [111, с. 241].

Захист вітчизняного товаровиробника вимагає цілеспрямованого та гнучкого державного регулювання імпорту продукції залежно від ситуації на внутрішньому ринку, щоб, з однієї сторони, не створювати дефіцит продукції, що негативно впливатиме на її споживачів, а з іншої – надлишки продукції, які гальмуватимуть вітчизняне виробництво [5, с. 196]. Отже, регуляторна політика держави повинна мати яскраво виражений протекціоністський характер. Саме протекціонізм в економічно розвинутих країнах світу став одним із вирішальних чинників ефективного функціонування сільського господарства.

Для регулювання ринкового середовища суттєве значення зі сторони держави має застосування інтервенцій. Через посередництво грошових і товарних інтервенцій державні органи управління мають змогу впливати на кон'юнктуру ринку сільськогосподарської продукції. Грошові інтервенції застосовуються державою при падінні ринкових цін шляхом закупівлі продукції з метою підтримки виробника. Товарні інтервенції сприяють зниженню цін і полягають у продажі раніше закупленої продукції з метою її збільшення в інтересах споживачів [2, с. 18].

Одним із напрямів державного регулювання економіки є виважена податкова політика. Часті зміни в податковому законодавстві щодо аграрних виробників не призвели до якісних змін в оподаткуванні цієї галузі. Переважно зміни в оподаткуванні забезпечували виконання фіскальної функції податків і меншою мірою – стимулювальною, про що свідчить низький рівень рентабельності в аграрному виробництві. Пошук податкового механізму, який би зменшив фіскальний тиск на виробників сільськогосподарської продукції та зацікавив їх у підвищенні ефективності господарювання, привів до запровадження фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП). Перехід аграрного виробництва із загальної системи оподаткування на спеціальний режим пов'язаний із затяжною кризою в сільському господарстві. Цей податок було запроваджено замість дванадцяти податків і зборів, що значно спростило механізм нарахування та сплати. ФСП сприяє зменшенню податкового тиску і стимулює розвиток малих форм аграрного виробництва, до яких належать і

фермерські господарства. Проведені розрахунки засвідчили, що ФСП нижчий, ніж сума податків у рахунок яких його сплачують [161, с.316].

Незважаючи на всі переваги, ФСП має багато недоліків. Так, шляхом надання податкових привілеїв у формі ФСП та ПДВ держава зменшує свої можливості для інвестування інших сфер економіки, в тому числі підтримки соціальної та ринкової інфраструктури. Це призводить до втрати конкурентоспроможності великих товаровиробників, які в умовах недофінансування сільських територій змушені надавати соціальні послуги. Суттєвим недоліком ФСП є те, що при його розрахунку не враховується фінансовий стан господарства. Така ситуація пов'язана з тим, що за своєю економічною суттю фіксований податок є різновидом земельного податку і повинен сплачуватися господарством навіть при отриманні збитків від його діяльності.

Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників суттєво впливає на формування дохідної частини бюджету. З кожним роком у зв'язку з пільговим оподаткування аграрного сектору державний бюджет втрачає 3,7% загальних доходів [164, с. 34]. При переході сільськогосподарських виробників на оподаткування за загальними правилами дефіцит державного бюджету буде подолано і навіть можливий варіант досягнення бюджетного профіциту. Сільське господарство, по суті, отримує більше ресурсів з інших галузей економіки, ніж надає само, оскільки непрямі ефекти оподаткування проявляються у підвищенні податкового навантаження на інші галузі економіки.

На нашу думку, для покращання оподаткування аграрного сектора варто перейти на систему оподаткування галузі засновану на оподаткуванні доходу. Застосування такого підходу особливо доцільне для великих сільськогосподарських підприємств, які мають можливість вести податковий облік і точно оцінити свої доходи та витрати. Водночас для малих сільськогосподарських підприємств, в тому числі фермерських господарств,

доцільніше використовувати ФСП, що стимулюватиме виробництво без значних фінансових втрат.

Крім того, варто також згадати про галузеві привілеї щодо ПДВ, оскільки внаслідок такої податкової політики держава недоотримує кошти для фінансування розвитку сільської місцевості (освіта, медичні послуги, соціальна інфраструктура та ін.), витрати на яку покриваються з кишені великих агровиробників, понижуючи при цьому їх конкурентоспроможність.

Такі заходи є також актуальними за умови вступу до СОТ. Усі країни, які входять до даної організації мають прийняти на себе зобов'язання щодо скорочення внутрішньої підтримки сільського господарства у тій частині, яка демонструє спотворювальний ефект на торгівлю [2, с. 19]. У таких умовах підлягають скороченню заходи в межах „жовтої скриньки” (підтримка ринкової ціни, фінансова підтримка виробництва продукції рослинництва і тваринництва, фінансова підтримка агропромислового виробництва через механізм здешевлення кредитів, компенсація Пенсійному фонду України втрат від застосування платниками ФСП спеціальної ставки зі сплати збору на обов'язкове пенсійне страхування та ін.), але залишається стабільною внутрішня підтримка в межах так званої „зеленої скриньки” (розвиток інфраструктури села невикористаного призначення, видатки на науково-дослідні роботи, на розвиток аграрного ринку, підготовку та перепідготовку кадрів села та ін.)

Суттєвим резервом підвищення ефективності всього агропромислового виробництва є вдосконалення відносин аграрних виробників із переробними підприємствами. Досягти цього можна через розвиток агропромислової інтеграції, яка завдяки ефективному розподільчому механізму усуне можливість існування проміжних посередницьких ланок, а отже, збільшить частку сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств у ціні кінцевого продукту [3, с. 62]. Результатом агропромислової інтеграції є утворення потужних агропромислових формувань з великим приватним капіталом, що використовують сучасну техніку і технології виробництва

аграрної продукції, здійснюють її переробку і мають власну торговельну мережу. Отже, великі масштаби виробництва дозволяють підвищити продуктивність праці, знизити витрати, а відтак поліпшити результати виробничого-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Впровадження прогресивних технологій можливе лише за умови використання кредитів і залучення інвестицій, що посилює роль фінансово-кредитного механізму як засобу стимулювання розвитку виробництва. Отже, умови фінансування і кредитування аграрних підприємств слід розглядати як фактор, що суттєво впливає на ефективність їх функціонування.

Джерелом формування фінансових ресурсів є прибуток, який отримує підприємство за результатами господарської діяльності та амортизаційні відрахування. У багатьох випадках цих коштів є недостатньо для оновлення основних засобів, а тому основна функція цього джерела надходжень – формування оборотних коштів. Отже, в умовах ринку важливим засобом забезпечення ефективності діяльності аграрних формувань є додаткові фінансові ресурси.

Незважаючи на важливість кредитних ресурсів для успішного виробництва сільськогосподарської продукції, проблема їх надходження в аграрний сектор і досі залишається проблематичною. Зокрема, для агровиробників встановлюються вищі відсоткові ставки, ніж для підприємств інших галузей економіки через підвищену ризикованість виробництва. Слабкий і відносно нестабільний фінансовий стан більшості аграрних формувань, відсутність у них ліквідної застави є, по суті, однією з основних причин низького рівня залучення кредитів в галузь. Суттєвої уваги тут також заслуговує проблема надходження довгострокових позикових коштів для оновлення основних засобів підприємства, а звідси й підвищення ефективності аграрного виробництва. На сьогодні комерційні банки взагалі припинили довготермінове кредитування сільськогосподарських підприємств, мотивуючи свою відмову відсутністю позичкового фонду та інфляційними процесами. Однак, на нашу думку, небажання банків здійснювати довгострокове

кредитування зазвичай пов'язане з неплатоспроможністю агроформувань та ризиком неповернення з їх сторони кредитів та нарахованих відсотків.

По суті, аграрні виробники дійсно перебувають у безвихідному становищі, врегулювання якого можливе в разі успішному вирішенні питання щодо ліквідної застави. Найдоступніша застава для фермерів та інших агроформувань, яку вони можуть надати установі банку, є земля. Світовий досвід також засвідчує необхідність залучення кредитних ресурсів під заставу сільськогосподарських угідь. З нашої точки зору, вирішення проблеми агрокредитуванням в Україні можливе лише за умови відміни мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення з одночасним врегулюванням із сторони держави самого механізму продажу земель. Саме така ситуація стане фундаментом для підвищення ліквідності основного активу сільськогосподарських підприємств і підніме рівень зацікавленості банківських установ до таких клієнтів.

Крім банківських кредитів, вагомим джерелом покращання фінансового стану агроформувань, є інвестиції. Основна частка всіх інвестицій в АПК зосереджена переважно у промисловості (харчова і переробна галузі), що пояснюється бажанням інвестора вкладати кошти у порівняно рентабельні та некапіталомісткі галузі, які можуть забезпечити за певних обставин швидку окупність капіталу. На сьогодні, обсяг інвестування аграрного сектора залишається досить обмеженим через низький рівень віддачі вкладеного капіталу та високий ризик, пов'язаний із сезонністю виробництва. Можливість конкуренції сільськогосподарських товаровиробників із виробниками інших галузей за залучення інвестиційних ресурсів ускладнює низька ліквідність капіталу агроформувань й тривалий строк оборотності їх активів.

Використання потенційних можливостей розвитку АПК можливе шляхом покращення фінансового становища підприємств цього сектору економіки, що без додаткового залучення коштів практично нереальне. Отже, попит на інвестиції значно перевищує їх пропозицію в межах держави через постійний дефіцит державного бюджету, тому досить привабливим джерелом ресурсного

забезпечення аграрного сектора, на даному етапі, можуть бути лише іноземні інвестиції. Для надходження іноземного капіталу ключова роль держави має бути зосереджена на створенні сприятливого економічного середовища та правового поля [102, с. 93].

На наш погляд, найбільш доцільним способом оновлення матеріально-технічної бази аграрних формувань і відповідно підвищення рівня їх рентабельності є лізинг. Проблема розвитку лізингових відносин в агропромисловому комплексі України є досить актуальною, оскільки нині підлягає заміні значна кількість сільськогосподарської техніки. Недостатнє забезпечення технікою призводить до збільшення навантаження на одиницю застарілих технічних засобів, подовження строків виконання сільськогосподарських робіт, тривалих простоїв машин з технічних причин. Лізингові угоди дають змогу організувати сільськогосподарське виробництво в умовах нестачі коштів, а розрахунки за оренду техніки – проводити після збирання врожаю [89, с. 462].

Таким чином, переваги лізингу такі: по-перше, сільськогосподарському підприємству простіше одержати як об'єкт лізингу, ніж комерційний кредит на його придбання, оскільки об'єкт лізингу виступає як застава; по-друге, лізинг передбачає повне кредитування і не потребує виплати лізингових платежів одразу; по-третє, лізингові платежі належать до витрат виробництва лізингоодержувача і відповідно знижують оподаткований прибуток; по-четверте, лізинг є засобом постійного прискорення оновлення виробничих фондів, інтенсифікації розвитку національної економіки і підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку.

Основними напрямками вдосконалення лізингових відносин є: створення сприятливого економічного середовища і забезпечення належних умов для розширення діяльності лізингових компаній в агросфері; вдосконалення законодавчих актів, які регулюють операції та діяльність банків у цій галузі; вирішення питання стабільного оподаткування лізингових операцій та застосування пільг для суб'єктів лізингових відносин та ін. Вирішення

зазначених питань дасть змогу підняти лізингові відносини в аграрній сфері на якісно новий рівень.

На сьогодні поряд із лізингом, одним із напрямів розвитку ринку матеріально-технічних ресурсів, послуг постачання, ремонту і технічного обслуговування є формування дилерської мережі прямих зв'язків із заводами-виробниками. Поряд із функціонуванням підрозділів з матеріально-технічного постачання можливе впровадження кооперативних сервісних форм комплексного технічного обслуговування, ремонту, поставки сільськогосподарських машин і обладнання, підготовки персоналу для виробничо-технічного обслуговування машинно-тракторного парку підприємств різних форм власності. Дилерська система являє собою складну структуру, яка складається з упорядкованої сукупності різних взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що складається із трьох основних блоків (підсистем): обслуговування, постачання, реалізація. Створення відповідних підприємств призведе до підвищення ефективності обслуговування сільськогосподарської техніки, зменшення простоїв машин, підвищення продуктивності й прибутковості аграрних формувань [64, с. 24].

Отже, ефективність виробництва залежить від значної сукупності внутрішніх і зовнішніх чинників, тому завдання держави полягає у створенні не лише відповідних економічних, соціальних, політичних і законодавчих, але й організаційних умов підвищення продуктивності економічних систем. Такі умови забезпечують функціонуванням на національному, регіональному чи галузевому рівнях спеціальних інституційних механізмів – науково-дослідних і навчальних центрів, інститутів, асоціацій, діяльність яких зорієнтована на вирішення основних проблем підвищення ефективності різних виробничо-економічних систем, практичну реалізацію стратегії і тактики розвитку народного господарства, підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації менеджерів та інших кадрів для ринкової економіки.

Важливою передумовою зростання ефективності виробництва на підприємствах є достатній рівень розвитку і активна діяльність різноманітних

інституцій ринкової, виробничої і соціальної інфраструктури [68, с. 363]. В сучасних умовах усі підприємства у процесі своєї інноваційної, виробничої і комерційної діяльності не можуть обходитись без відповідних послуг інноваційних фондів, товарно-сировинних бірж, бірж праці, фондових бірж, комерційних банків та інших інститутів ринкової інфраструктури.

Для досягнення вищої ефективності господарювання як окремого підприємства, так і регіону загалом, важливе значення має внутрішня забезпеченість засобами виробництва та врахування умов зовнішнього середовища. Яскравим підтвердженням обґрунтованості таких висновків щодо пріоритетності внутрішніх чинників і ролі макроекономічного середовища є сьогоднішній стан розвитку вітчизняного сільського господарства, коли багаті за родючістю землі, вигідне географічне положення країни, сприятливі кліматичні умови, дешева робоча сила на селі не забезпечили сільськогосподарським товаровиробникам очікуваних переваг у досягненні вищої ефективності виробництва та конкурентоспроможності більшості видів сільськогосподарської продукції на зовнішньому ринку.

Отже, практика господарювання доводить те, що для успішного функціонування в умовах ринку наявність відповідних ресурсів є обов'язкова, але недостатня умова забезпечення прибутковості виробництва, оскільки важливу роль відіграє їх вміле використання та управління ними. Для забезпечення відповідного рівня економічної ефективності аграрних формувань суттєве значення має залучення інвестицій, оновлення матеріально-технічної бази, розвиток соціальної, виробничої та ринкової інфраструктури, налагодження сприятливих взаємозв'язків з промисловими (переробними) підприємствами, розвиток інформаційно-аналітичного та маркетингового обслуговування.

1.3 Методичні аспекти оцінки ефективності виробництва аграрних формувань

Теоретичною і методичною основою проведених досліджень є діалектичний метод пізнання економічних явищ і процесів, принципи системності, взаємозв'язку і послідовності у пізнанні об'єктивних економічних законів, фундаментальні теоретичні та прикладні розробки вітчизняних і зарубіжних учених з проблем ефективності сільськогосподарського виробництва.

У нашому дослідженні застосування принципів послідовності, взаємозв'язку і розвитку здійснено з таким розрахунком, що економічні явища розглядаються не ізольовано, у відриві від конкретно-історичних умов, а всебічно – у взаємозв'язку і розвитку [193, с. 35]. Згідно з цими принципами дослідження проблем ефективності виробництва в аграрних формуваннях різних організаційно-правових форм господарювання здійснювалося з врахуванням конкретних економічних умов і реального стану політичної та соціальної ситуації в регіоні зокрема та країні в цілому.

У методиці економічного дослідження ефективності ключова роль відводиться також комплексному системному підходу, який передбачає послідовність дослідження системи стосовно її структурних елементів та використання відповідного інструментарію для виявлення резервів підвищення ефективності. За допомогою такого підходу можна здійснювати всебічну і всеосяжну оцінку діяльності аграрних формувань на основі врахування дії чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які стимулятивно і дестимулятивно впливають на результати виробництва. Порівняння теорії і практики дало можливість виявити взаємозв'язок і взаємозумовленість співвідношення різних чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, втілених у певних виробничих ресурсах, оцінити ефективність виробничої діяльності аграрних формувань у різних соціально-економічних умовах.

Отже, комплексний аналіз становить собою сукупність методів і прийомів, що забезпечують на рівні області, району, аграрного формування аналіз стану виробництва, використання ресурсів, визначення резервів підвищення ефективності, які реалізуються через виробничу діяльність конкретних організаційно-виробничих структур [203, с. 86].

Мета комплексного аналізу полягає у виявленні резервів підвищення ефективності виробництва на основі взаємопов'язаного вивчення економічних процесів і явищ, у визначенні чинників виробництва і вимірювання їх дії щодо зниження витрат виробництва [193, с. 41].

Системність і комплексність дослідження ґрунтується на поєднанні таких методів: діалектичного та абстрактно-логічного, монографічного, графічного, порівняння, статистичного групування, кореляційно-регресійного аналізу, методів економіко-математичного моделювання та інших. Використання низки прийомів і методів для аналізу ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях вимагає визначення етапів проведення дослідження. Комплексний системний аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в аграрних формуваннях охоплює такі етапи: підготовчий, розрахунково-аналітичний, завершальний.

Підготовчий етап пов'язаний із формулюванням мети і напрямів дослідження, визначенням джерел необхідної інформації (як теоретико-методичного, так і розрахунково-практичного характеру), прийомів і методів економічного дослідження. Вирішальним кроком на даному етапі дослідження є вибір системи показників, які дають змогу дійти обґрунтованих висновків щодо рівня ефективності на основі інтегрованої оцінки впливу всіх чинників [124, с. 75]. Побудова та визначення системи показників ефективності виробництва базується на певних методологічних принципах, основними з яких є наступні:

- результат і витрати необхідно порівнювати через їхнє співвідношення або різницю;

- результат діяльності, виміряний кількісно, має бути повним, тобто враховувати всі складові елементи;

- поточні витрати не можуть мати у своєму складі будь-яких елементів результату;

- усі показники ефективності доцільно розподіляти на два типи: ресурсні і витратні. Іншими словами варто виділяти окремо ефективність відповідно застосовуваних (сукупність уречевленої і живої праці) та споживаних (поточних витрат на виробництво продукції) ресурсів як специфічних форм вияву загальної ефективності виробництва [163, с. 261].

Система показників для оцінки ефективності має формуватися виходячи з особливостей виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання. Як відомо, основна мета діяльності будь-якої підприємницької структури полягає в тому, щоб максимально задовольнити потреби ринку та отримувати достатній обсяг прибутку [93, с. 120]. Отже, формуючи систему показників, яка б слугувала повнішій аналітичній оцінці ефективності виробничо-господарської діяльності, треба враховувати виняткову значущість високого рівня використання ресурсів для досягнення вагомих результатів господарювання [67, с. 279]. Крім того, вибираючи систему показників, треба охопити інтегрований вплив усіх складових чинників (внутрішніх і зовнішніх) на рівень економічної ефективності.

Визначені в підрозділі 1.2 зовнішні чинники впливу на ефективність виробництва продукції в аграрних формуваннях важко подати в числовому вираженні, однак їх вплив у кінцевому підсумку визначає рівень розвитку аграрного ринку, оскільки попит і пропозиція агропродукції суттєво залежать від ефективності державного регулювання, форми і змісту економічних взаємин між сферами АПК, фінансово-кредитних відносин та ін. Суттєвого значення для аналізу зазначених чинників впливу набуває такий показник, як рівень товарності, що характеризується співвідношенням реалізованої продукції до загальної кількості виробленої продукції.

Дослідження впливу внутрішніх чинників на ефективність діяльності аграрних формувань передбачає здійснення аналізу та оцінки ресурсозабезпеченості та ефективності використання виробничих ресурсів. Аналіз ключових факторів виробництва (землі, основних, оборотних фондів і трудових ресурсів) за допомогою системи показників відображає якісні характеристики, що формують кількісні параметри виробництва [124, с. 83].

Якщо підійти в цілому до характеристики показників економічної ефективності, то можна сміливо констатувати, що показники даної категорії відображають рівень і темпи розвитку підприємства; співвідношення та організаційні форми галузей і структурних підрозділів, ступінь використання вкладень живої і уречевленої праці, суспільну значимість того чи іншого виробництва [182, с. 284].

Авторську спробу структурувати показники ефективності сільськогосподарського виробництва показано на рис. 1.5. З врахуванням факторної складової систему показників ефективності сільськогосподарського виробництва можна представити групою показників щодо забезпеченості господарств відповідними видами ресурсів (земельними, трудовими, основними й оборотними засобами) та ефективності їх використання; показником сукупного ресурсного потенціалу, а також узагальнюючими показниками ефективності виробництва та фінансових результатів діяльності.

Рівень рентабельності (збитковості) є найбільш узагальнюючою характеристикою ефективності функціонування підприємства будь-якого виду діяльності. Саме рівень рентабельності суб'єкта господарювання визначає його життєдіяльність в умовах ринку і виступає відносним показником інтенсивності виробництва [72, с. 33]. Розрізняють такі показники: рентабельність майна, рентабельність виробничих фондів, рентабельність продукції (всієї чи окремих її видів). Останній показник (рентабельність продукції) прийнято вважати інтегральним показником оцінки виробничої діяльності підприємства.

Рис. 1.5. Система показників ефективності сільськогосподарського виробництва.

Для розрахунку показників ефективності аграрного виробництва, як свідчать дані рис. 1.5, аналіз ресурсної складової має важливе значення. Розрахунок показників забезпеченості господарства фондами, землею і людським капіталом дає лише відокремлене розуміння участі окремих ресурсів у виробничому процесі, оскільки співвідносити одержаний результат з обсягом одного з використаних ресурсів не завжди коректно, тим більше, що нерідко динаміка результату виробничої діяльності, віднесеного на окремі види ресурсів, має різну спрямованість.

Однозначного висновку щодо використання сукупності ресурсів суб'єктами господарювання можна дійти висновку, звівши всі ресурси до порівняного вигляду і виразивши їх сукупність одним показником – ресурсного потенціалу. Вітчизняними науковцями [105; 148] запропоновано декілька підходів до визначення сукупної забезпеченості аграрних формувань ресурсами. Перевагу надаємо методиці обчислення аграрного ресурсного потенціалу в грошовій оцінці, запропонованій О.Онищенком [148, с. 53].

На основі проведеного дослідження були використані такі ключові підходи даної методики, а саме:

- вартість сільськогосподарських угідь визначається за грошовою оцінкою кожного з їх видів;
- основні засоби оцінюються за їх первісною вартістю;
- оборотні засоби виробництва враховуються в розмірі їх фактичних затрат;
- вартісна оцінка трудового потенціалу здійснюється з урахуванням кількості зайнятих у господарстві, рівня фактичної оплати праці одного працівника і строку окупності основних засобів [145, с. 60].

Розрахунок показника сукупного ресурсного потенціалу дає змогу оцінити у вартісному вимірнику всі задіяні ресурси у виробничих процесах. Аналіз структури ресурсного потенціалу показує частку кожного окремого виду ресурсу в досягненні економічної ефективності виробництва.

Під час дослідженні ресурсної складової в забезпеченні ефективності аграрного виробництва суттєва роль відводиться DEA-аналізу. Неоднозначність думок щодо переваг і недоліків даного методу не виключають можливості його застосування.

Метод DEA слід розглядати не як провідний, а як один із альтернативних напрямів визначення і аналізу ефективності та пошуку резервів її підвищення, який у змозі з іншими економічними методами і прийомами адекватно виявляти проблеми в досягненні ефективності агроформувань.

Суть методу полягає у побудові кривої виробничих можливостей, яку формують найкращі підприємства досліджуваної сукупності. Застосування такого підходу може спричинити низку протиріч, оскільки в разі виразної однорідності сукупності й невеликої вибірки більшість підприємств буде визнана як ефективні, хоча насправді ці підприємства можуть використовувати ресурси нерационально. Крім того, зазначений метод дуже реагує на спостереження, які істотно різняться від більшості інших спостережень (за кількістю використовуваних ресурсів, за розміром результативної ознаки). Щоб результати розв'язку були неспотвореними, доцільно такі спостереження не залучати в дослідження [5, с. 79].

За допомогою методу DEA ефективність визначають за критерієм input-орієнтованої моделі, тобто досягнення заданого обсягу виробництва продукції за мінімального витрачання ресурсів. Така побудова input-орієнтованої моделі здійснювалася розв'язанням системи рівнянь і нерівностей лінійної оптимізації [103; 175]:

$$F_k = \min \lambda^k$$

за таких обмежень:

$$y'_{k,m} \leq \sum_{k=1}^K Z'_k * y'_{k,m}, m=1, \dots, M;$$

$$\lambda^k x'_{k,n} \leq \sum_{k=1}^K Z'_k * x'_{k,n}, n=1, \dots, N;$$

де $F_k^t = \min \lambda^k$ – технічна ефективність використання ресурсів; $y_{k,m}$ – продукція m -го виду k -го підприємства; Z_k – змінні, що характеризують інтенсивність використання кожного k -го підприємства при побудові кривої виробничих можливостей; $x_{k,n}$ – ресурс n -го виду, що використовується k -м підприємством у процесі виробництва; t – індекс часу; $k = 1, \dots, K$ – кількість досліджуваних підприємств.

Для розрахунку технічної, аллокативної (ефективності розподілу ресурсів) та загальної економічної ефективності були використані такі ресурси: площа сільськогосподарських угідь, середньорічна чисельність працівників, вартість основних засобів, матеріальні витрати. При цьому суттєве значення має також інформація про ціни на кожний з використовуваних ресурсів. Зазначимо, що таку інформацію щодо низки ресурсів отримати надзвичайно важко, а іноді й неможливо з огляду на сучасну статистичну звітність. Ціна на окремі ресурси визначалася з врахуванням певних припущень, що є цілком зрозумілим. Отже, проведений аналіз дає змогу зробити лише поверхові і наближені оцінки технічної, аллокативної та загальної економічної ефективності аграрних формувань.

Розрахунково-аналітичний етап дослідження пов'язаний не лише із визначенням рівня ресурсного забезпечення аграрних формувань, а й діагностикою рівня ефективності виробництва. На цьому етапі оцінка економічної ефективності виробництва здійснювалася в розрізі підгалузей та організаційно-правових форм господарювання. Ключова роль на розрахунково-аналітичному етапі відводилася факторному аналізу ефективності з врахуванням зонального розміщення, розмірів, спеціалізації і концентрації виробництва; статистичним групуванням та кореляційно-регресійному аналізу.

Завершальний етап дослідження ґрунтується на використанні низки закономірностей та взаємозалежностей, виявлених на попередніх етапах та розробці відповідних пропозицій з підвищення економічної ефективності

виробництва. Суттєва роль на даному етапі відводиться виявленню ключових напрямів підвищення ефективності аграрного виробництва на основі вдосконалення внутрігосподарських виробничих відносин (в середині виробничо-господарської одиниці) та зовнішньогосподарських економічних відносин (агропромислова інтеграція на міжгосподарській основі).

З практичного погляду, проблема власне і полягає в тому, що досить тривалий проміжок часу проблеми сільського господарства, як правило, вивчалися ізольовано, без достатнього врахування стану і динаміки I та III сфер АПК, хоча розвиток аграрного сектору визначається характером міжгалузевих зв'язків і відносин. Отже, функціонування аграрних формувань різних організаційно-правових форм господарювання повинно розглядатися у взаємозв'язку і взаємодії з усіма сферами АПК.

Визначення рівня економічної ефективності використання ресурсів і функціонування аграрних формувань дає змогу виявити диспропорції в аналізованій системі та її підсистемах, визначити проблемні ділянки, що вимагають досягнення певного оптимального рівня, встановити черговість і способи усунення недоліків. Для виконання такого завдання доцільно і необхідно використати принцип системного підходу.

Отже, дослідження такого явища як економічна ефективність виробництва в аграрних формуваннях неможливо провести на належному рівні без використання системного підходу, в ході реалізації якого розробляється механізм та інструменти подальшого підвищення ефективності. Застосування описаної методики дослідження дає змогу провести комплексний системний аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва і розробити на цій основі низку рекомендацій і пропозицій.

РОЗДІЛ 2
ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ
В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ

2.1 Ресурсне забезпечення аграрних формувань

Львівщина завдяки своєму сприятливому розташуванню, природно-кліматичним умовам, рельєфу місцевості та низці інших характеристик є унікальною та привабливою у сфері господарської діяльності. Її ресурсний потенціал забезпечує достатні можливості для розвитку агропромислового комплексу.

З позицій аграрного виробництва для Львівщини суттєве значення мають земельні ресурси (сільськогосподарські угіддя). Серед областей України Львівська область займає 15 місце за територією та 18-ге – щодо наявності сільськогосподарських угідь. На одного жителя області припадає 0,49 га сільгоспугідь і 0,31 га ріллі, що на 50% менше, ніж у середньому в Україні. У розрізі районів наявність земельних угідь із розрахунку на одну особу є також суттєво диференційованою (дод. А). Сільськогосподарська освоєність території Львівської області протягом останніх десяти років залишається незмінною – 60%, а розораність – 36,6% , що становить 799,6 тис.га.

Земельний фонд області складає 2183,2 тис. га, з якого понад половину (58,0%) займають сільськогосподарські угіддя, а третина (31,8%) припадає на ліси і лісовкриті площі. У структурі сільськогосподарських угідь на кінець 2010 року вагому частку займали рілля – 36,5 % та сіножаті і пасовища – 20,5% (дод. Б). Отже, земельний потенціал Львівської області придатний для виробництва як продукції рослинництва, так і продукції тваринництва. Найбільш поширеними ґрунтами є дерново-підзолисті та опідзолені – 28%; темно-сірі та чорноземи опідзолені – 26,2%; чорноземи звичайні – 5,5%;

пергнійно-карбонатні – 6,4%; ясно-сірі опідзолени – 14,6%; дерново-лучні – 19,2% [115, с. 375].

Районні особливості структури сільськогосподарських угідь дають змогу розставити певні акценти щодо необхідності здійснювати аграрне виробництво в тій чи іншій галузі. Зокрема, якщо в області рілля займає близько 62,9 % у структурі сільськогосподарських угідь, то в таких районах, як Сколівський і Турківський, які належать до гірської зони, цей показник є набагато меншим (відповідно складає 35,3 % і 49,8%). У цих районах доцільніше розвивати тваринництво, оскільки частка пасовищ у структурі сільськогосподарських угідь тут відповідно становить 27,5% і 37,6% за середньообласного значення 20,4% (дод. В).

Вагома частка ріллі у структурі сільськогосподарських угідь області свідчить, з одного боку, про високі потенційні можливості земель, особливо для вирощування продукції рослинництва, а з іншого – про значне техногенне навантаження на земельні ресурси. Отже, для раціонального використання угідь суттєве значення має виведення частини земель із сільськогосподарського обороту та підвищення інтенсивності використання тих, які залишилися.

За період проведення аграрної реформи змінилася і структура земельного фонду Львівської області за формами власності. Якщо на початку 1991 року власність на землю була повністю державною, то уже з 1993 року почав формуватися приватний уклад. На кінець 1998 року у приватній власності перебувало 190,7 тис. га землі, однак це був лише початок. Уже за 1999 – 2010 роки після відповідного Указу Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки” [169] частка приватної власності у загальному земельному фонді зросла в більш як чотири рази і на кінець 2009 року становила 36,0% (дод. Д).

Реформування аграрного сектора економіки на засадах приватної власності зумовило появу різних виробничих структур, а зростання частки приватної власності призвело до змін у землекористуванні та землеволодінні.

Зокрема, на кінець 2010 року розподіл земельної площі по землевласниках і землекористувачах був наступним (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Розподіл земельного фонду Львівської області
за землекористувачами та власниками землі станом на 2010р.**

Основні власники землі та землекористувачі	Загальна земельна площа		Сільськогосподарські угіддя	
	тис. га	%	тис. га	%
Сільськогосподарські підприємства	229,8	10,5	212,1	16,8
в т. ч. недержавні сільськогосподарські підприємства	215,6	9,9	203,4	16,1
державні сільськогосподарські підприємства	14,2	0,7	8,7	0,7
Фермерські господарства	61,1	2,8	52,1	4,1
Громадяни, яким надано землю у власність і користування	842,5	38,6	796,3	62,9
Інші землекористувачі	673,7	30,9	49,6	3,9
Землі державної власності, які не надані у власність (користування)	376,1	17,2	155,4	12,3
Всього	2183,2	100,0	1265,5	100,0

Із загальної земельної площі 2183,2 тис. га на сільськогосподарські підприємства припадало лише 10,5 %, тобто 229,8 тис. га. Серед сільськогосподарських підприємств лідируючі позиції щодо землеволодіння і землекористування займають господарства недержавної форми власності (господарські товариства, кооперативи, приватні підприємства та ін.), на які припадає 215, 5 тис. га, тобто 9,9 % у структурі загального земельного фонду. Понад третина (38,6 %) від усього земельного фонду зосереджена у руках дрібних землевласників для організації особистого підсобного господарства. Схожі тенденції щодо землекористування та землеволодіння характерні і для сільськогосподарських угідь. Отже, для аграрного сектора Львівщини останніми роками досить характерним є переміщення валової частини основного виробничого ресурсу (сільськогосподарських угідь) у приватний сектор домогосподарств або населення.

Варто зауважити також і те, що із загальної площі сільськогосподарських угідь, яка перебуває у розпорядженні аграрних підприємств, вагома частка перебуває в них на правах оренди. З точки зору раціонального використання оренда землі виступає не найкращою формою господарювання, оскільки лише власник будь-якого ресурсу найбільше зацікавлений в його ощадливому використанні [116, с. 24].

Терміни оренди також не сприяють бережливому використанню земельних ділянок (дод. Е). За умов короткотермінової оренди, яка переважає у Львівській області, орендарі намагаються використати земельну ділянку по максимуму. При цьому ніхто не звертає уваги на потенційну родючість ґрунту, яка може погіршуватися внаслідок інтенсивного господарювання.

Існуюча система контролю за господарською діяльністю землекористувачів різних форм власності є поки що малоефективною. Отже, проведені дослідження показують, що вирішення цих проблем сприятиме подальшому розвитку аграрного сектору області, підвищенню продуктивності земель та економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції [209, с. 283].

Переважаання договорів оренди на термін до п'яти років є характерним не тільки для Львівської області, а й України загалом. Однак, якщо аналізувати в динаміці процеси оренди, то все ж таки намітилися певні позитивні зрушення у 2010 році порівняно з 2000 роком: зменшення кількості укладених короткотермінових (4-5 років) договорів оренди на 12,6% та зростання довготермінових (понад 10 років) договорів оренди на 8,1%.

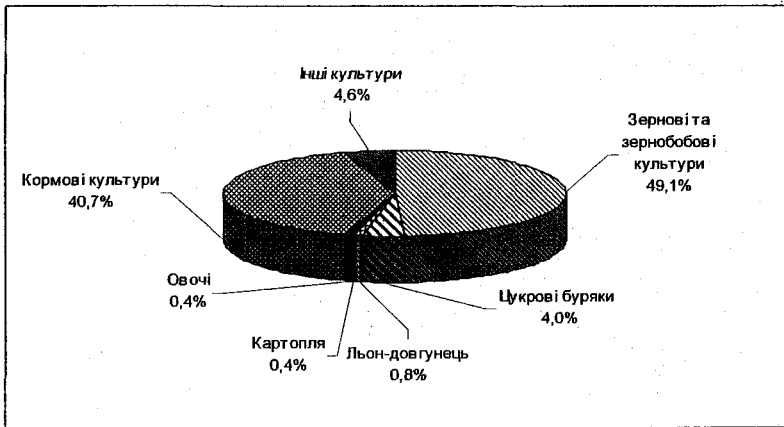
Спільною тенденцією як для аграрного сектору України, так і Львівської області є також зменшення площ сільськогосподарських угідь, які перебувають в розпорядженні господарств усіх категорій. За останні роки, починаючи з 2000 року і закінчуючи 2010 роком, скорочення площ в аграрних підприємствах Львівської області відбулося на 43,8% – з 393,5 тис. га у 2000 році до 221,1 тис. га у 2010 році [190, с. 43]. Зменшення площ землекористування є закономірним процесом і відповіддю на загальне скорочення сільськогосподарських

підприємств. Вилучені із загального користування в усіх новостворених аграрних підприємствах земельні ділянки використовуються на розширення особистих селянських господарств або передаються в оренду фермерським господарствам чи іншим структурам. Отже, для аграрного сектору Львівської області характерні процеси деконцентрації сільськогосподарського виробництва. Останніми роками, починаючи з 2004 року, процеси деконцентрації сільськогосподарського виробництва проявляються меншою мірою, однак все ж таки мають місце на Львівщині.

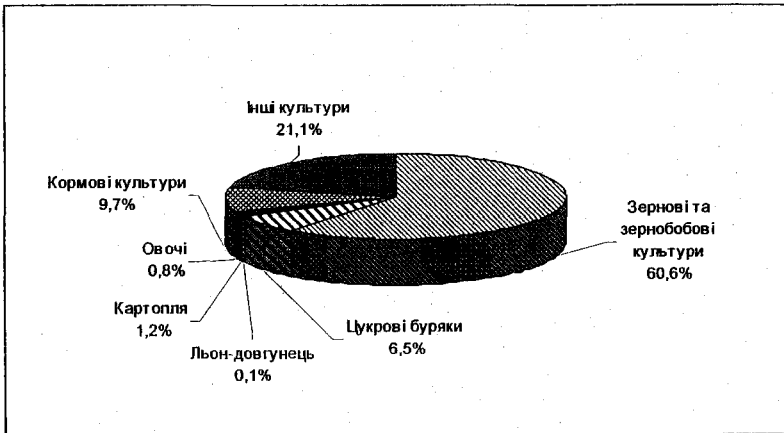
Негативні зміни, пов'язані зі скороченням сільськогосподарських угідь в розпорядженні аграрних товаровиробників, вплинули на структуру посівних площ (рис. 2.1).

Аналіз структури посівів сільськогосподарських культур у динаміці показує зростання площ під зерновими, овочами, картоплею, цукровими буряками, однак насправді це не відповідає дійсності. На фоні загального скорочення площ аналіз структури призводить до так званого ілюзорного обману. Наприклад, зростання відсотків у структурі посівних площ під зерновими останніми роками зумовлено не збільшенням висіву зернових, а загальним зменшенням площ, за яких і так мала площа під зерновими на фоні загального скорочення займає досить суттєву частку. Зокрема, якщо у 2000 році із загальної посівної площі 393,5 тис. га на зернові припадало 49,1%, тобто 193,2 тис. га, то уже у 2010 році за площі посіву 221,1 тис. га зернові склали 60,6%, що становило лише 132,0 тис. га. Схожі особливості спостерігаємо майже для всіх сільськогосподарських культур.

Особливого розгляду вимагає ситуація із зменшенням площ посіву кормових культур. Останніми роками площі під кормовими культурами в господарствах всіх категорій Львівської області скоротилися майже у сім разів – з 160,0 тис. га у 2000 році до 22,6 тис. га у 2010 році, що створює суттєві труднощі для розвитку тваринництва.

2000 р.

2010 р.

Рис. 2.1. Структура посівних площ у сільськогосподарських підприємствах Львівської області у 2000 і 2010 роках.

Крім земельних ресурсів, важливе значення для виробництва сільськогосподарської продукції мають основні засоби. На кінець 2010 року вартість основних засобів сільськогосподарських підприємств з урахуванням

індексації становила 1750,3 млн грн, що відповідало лише 60,0% вартості засобів у 2000 році. Однак при цьому не варто оперувати лише абсолютними цифрами й обов'язково необхідно враховувати скорочення майже в три рази кількості агропідприємств за досліджуваний період. Підтвердженням певних позитивних зрушень щодо поповнення основних фондів сільськогосподарських підприємств є виражене зростання коефіцієнта оновлення основних засобів на 8,6% (з 0,9% у 2000 році до 9,5% у 2010 році) і як наслідок зниження ступеня зносу на 14,0% (з 47,3 % у 2000 році до 33,3 % у 2010 році) (дод. Ж).

Досить показовий характер щодо використання основних фондів має аналіз показників фондозабезпеченості, фондоозброєності, фондомісткості та фондовіддачі (рис. 2.2).

У сільськогосподарських підприємствах Львівської області фондооснащеність останніми роками зростає. Якщо у 2000 році на 100 га сільськогосподарських угідь припадало 646,8 тис. грн основних фондів, а на одного середньорічного працівника – 53,1 тис. грн, то в 2010 році – відповідно 882,9 тис. грн і 263,7 тис. грн. Як правило, зростання рівня фондоозброєності свідчить про переведення сільського господарства на індустріальну основу господарювання (впровадження у виробництво нової техніки і прогресивних технологій та постійне зменшення кількості зайнятих працівників). На жаль, у Львівській області зменшення кількості працівників, зайнятих в аграрній сфері, відбувається не на основі індустріалізації виробництва, а через зниження рівня престижності праці в сільському господарстві. Тому, по суті, і виходить, що відношення застарілих основних засобів до наявних працівників, кількість яких неухильно скорочується, і забезпечує ріст фондоозброєності. Аналогічні висновки можна зробити при аналізі рівня фондозабезпечення, враховуючи рівень скорочення площ сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах.

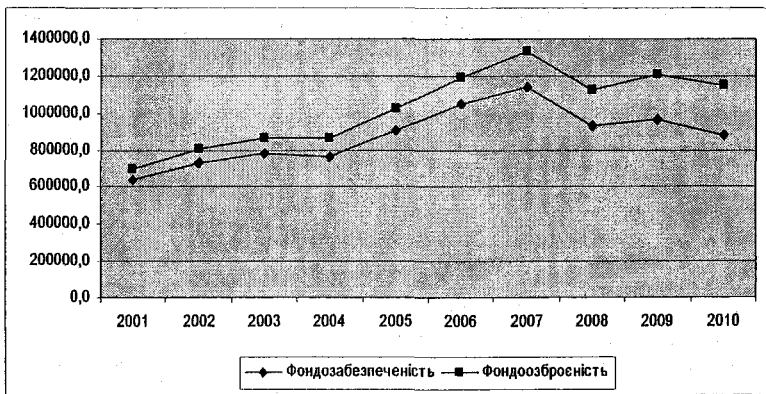

Рис. 2.2. Динаміка фондозабезпеченості, фондоозброєності, фондовіддачі та фондомісткості в сільськогосподарських підприємства Львівської області за 2000 – 2010 роки.

Позитивні тенденції щодо використання основних фондів засвідчує зростання фондовіддачі та зниження фондомісткості за 2000 – 2010 роки. Такі зміни в основному були зумовлені зростання валової продукції сільського господарства в аграрних підприємствах. Хоча сьогодні сільськогосподарські підприємства все ще не займають лідируючі позиції у виробництві валової продукції, однак намітилися суттєві зрушення (частка аграрних підприємств у

виробництві валової продукції сільського господарства зросла з 9,2% у 2000 р. до 26,3% у 2010 р.) [42, с. 4].

Провідне значення у виробничому процесі відіграє активна складова основних засобів – машини, обладнання і транспортні засоби. Саме трактори, комбайни та інші машини і механізми відіграють ключову роль у технологічних процесах виробництва сільськогосподарської продукції, тому мають важливе значення. Аналіз забезпечення сільськогосподарських підприємств регіону технічними засобами свідчить про значне їх кількісне зменшення, особливо це стосується збиральної техніки. За 2000-2010 роки кількість тракторів, зернозбиральних і кукурудоззбиральних комбайнів у сільськогосподарських підприємствах скоротилася більш ніж утричі, картоплезбиральних – майже у шість разів, бурякозбиральних – у п'ять разів (дод. З). Вирішальна роль наявності збиральної техніки у технологічному циклі виробництва більшості сільськогосподарських культур зумовлена обмеженням термінів збору урожаю, порушення яких може призвести до значних втрат.

Отже, ключовою проблемою, яка гальмує розвиток сільськогосподарського виробництва є рівень його технічного оснащення. Недостатня кількість технічних ресурсів призводить до невчасного виконання окремих технологічних операцій, а відтак до зниження урожайності сільськогосподарських культур на 10-30 %.

Зменшення кількості технічних засобів призводить до суттєвого навантаження на трактори та інші сільськогосподарські машини. Зокрема, за 2000 – 2010 роки кількість тракторів, зернозбиральних, кукурудоззбиральних, картоплезбиральних і бурякозбиральних комбайнів у розрахунку на 1000 га відповідної площі посіву чи посадки скоротилася відповідно на 57,1%; 46,2%; 98,1%; 89,4% і 74,1% (дод. И). При цьому не слід забувати також і те, що у процесі здійснення аграрної реформи у Львівській області скоротилася кількість сільськогосподарських підприємств, зменшилася площа їх орних

земель, а відповідно скоротилися посівні площі зернових, картоплі, цукрових буряків, що певною мірою вплинуло на рівень забезпечення технічних засобів у розрахунку на 1000 га посівної площі цих культур.

Отже, основне завдання матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва полягає в тому, щоб довести кількісний і якісний склад машинно-тракторного парку до науково обгрунтованої технологічної потреби, за якої всі операції будуть виконуватися в сприятливі агротехнічні терміни з високою якістю і низькими затратами коштів. На сьогодні виконання такого завдання має пріоритетне значення, оскільки наявний машинно-тракторний парк не відповідає сучасним вимогам аграрного виробництва.

Для виконання пріоритетних завдань із матеріально-технічного забезпечення у Львівській області діють окремі програми. Зокрема, в рамках Програми часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки іноземного виробництва було профінансовано з обласного бюджету у 2010 році 1683,0 тис. грн. Для реалізації Програми часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу у 2010 році сума дотацій з обласного бюджету на здешевлення техніки на умовах фінансового лізингу становила 341,0 тис. грн [198, с. 58]. Незважаючи на допомогу зі сторони держави, в особі органів місцевого самоврядування, ситуація із забезпеченням технікою бажає кращого. Отже, актуальним на сьогодні є пошук шляхів раціонального використання наявної техніки і на цій основі зменшення потреби в ній. Кожному аграрному підприємству необхідно укомплектовувати машинно-тракторний парк таким чином, щоб він відповідав обсягам механізованих робіт [81, с. 64].

Дослідження показують, що фінансово стійким господарствам з великими обсягами операцій необхідно укомплектовувати машинно-тракторний парк, виходячи з власних можливостей, а економічно слабким з невеликими обсягами робіт – доцільно кооперуватися для закупівлі техніки. Це дозволить при

менших капіталовкладеннях сформувати раціональний парк машин та інтенсивніше його використовувати [8, с. 62]. Створення неприбуткових кооперативів на міжгосподарській основі з технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств є одним із найбільш раціональних шляхів оновлення машинно-тракторного парку та підвищення ефективності його використання [128, с. 34].

Варто звернути увагу й на те, що аграрні формування, які функціонують у Львівській області, в переважній своїй більшості невеликі за розмірами, тому потребують малогабаритної техніки. Оскільки вся сільськогосподарська техніка XXI століття розрахована на великі масиви обробітку, а на Львівщині і надалі продовжується розпаювання і розмежування, ці процеси значною мірою утруднюють використання технічних засобів. Крім того, суттєвою вимогою нинішніх аграрних формувань є те, щоб техніка, яку випускають для сільського господарства, була максимально універсальною, тобто могла виконувати комплекс технологічних операцій, уніфіковано створювалася на базі універсальних робочих вузлів, механізмів, що полегшувало б їх технічний ремонт і забезпечення запасними частинами [215, с. 402].

Отже, щодо сільськогосподарської техніки постійно зростають вимоги до її конкурентоспроможності за показниками надійності та довговічності, збірності конструкцій і масового випуску базових вузлів тощо. У виробництві сільськогосподарської техніки спостерігається тенденція до створення широкозахватних агрегатів, які дозволяють зменшити кількість проходів, сприяють маршрутизації їх руху, зменшенню маси і місткості баків та ущільнення ґрунту [60, с. 93].

Для нормального функціонування аграрних формувань, крім основних засобів, суттєва роль відводиться і оборотним засобам. У системі ресурсного забезпечення галузі рослинництва важливими чинниками економічного зростання є кількість і якість внесених мінеральних та органічних добрив.

Ефективне використання добрив, обґрунтований їх розподіл та своєчасне внесення в ґрунт є дієвими чинниками прискорення розвитку землеробства. За рахунок них може формуватись від 25 до 50 % урожаю, в той час коли природна родючість забезпечує лише 18-20 % урожайності [67, с. 350]. У зв'язку із погіршенням фінансово-економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств змінюється використання мінеральних та органічних добрив у господарствах Львівської області (дод. К).

У 2010 році сільськогосподарськими підприємствами області внесено під урожай 247,9 тис. ц мінеральних добрив (в діючій речовині), що майже у три рази більше ніж у 2000 році. В розрахунку на 1 га посівної площі у 2010 році це становило 121 кг проти 23 кг у 2000 р. Зростання кількості внесених добрив позитивно вплинуло і на розміри удобрених площ. Зокрема, якщо у 2000 році мінеральні добрива вносили на 33,9 % посівної площі, то у 2010 році було удобрено вже 78,1 % площ.

Діаметрально протилежне простежуємо із внесенням органічних добрив, що можна пояснити скороченням у сільськогосподарських підприємствах поголів'я тварин. Зокрема, якщо у 2000 році органічні добрива були внесені на 5,3 % загальної посівної площі, то у 2010 році – лише на 3,5%. При цьому також зменшилася кількість внесених добрив за 2000–2010 роки з 842,9 тис. т до 163,1 тис. т, що суттєво позначилося на урожайності сільськогосподарських культур.

Застосування добрив під окремі культури також мало свої особливості (дод. Л). Внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі у 2010 році порівняно з 2000 роком значно зросло, зокрема під зерновими більш ніж у 4 рази, технічними культурами – у 2,5 рази, овочами і картоплею – більш ніж 3 рази та під кормовими культурами – на 80%. Протилежну тенденцію спостерігаємо щодо органічних добрив. Зокрема, внесення органічних добрив на 1 га посівної площі у 2010 році порівняно з 2000 роком суттєво зменшилося,

зокрема під зерновими культурами – у 2,9 раза, технічними – в 16,3 раза, картоплею – в 6 разів та під кормовими культурами – на 5,6%.

Отже, для вирішення проблеми ефективного застосування засобів хімізації необхідно врегулювати: питання зниження вартості мінеральних добрив за рахунок повнішого використання вітчизняних ресурсів; ціноутворення на хімічну та сільськогосподарську продукцію у напрямі досягнення цінового паритету в цих галузях; проблему надання сільськогосподарським підприємствам пільгового кредитування на придбання добрив, меліорантів і засобів захисту рослин; питання державного моніторингу за станом родючості ґрунтів і контролю за проведенням заходів щодо їх збереження, відтворення і раціонального використання та застосування санкцій у разі погіршення цих показників [73, с. 104]. Із врахуванням умов сьогодення розвиток рослинництва не можна забезпечити без належного внесення органічних і мінеральних добрив, проте ці заходи повинні здійснюватися з врахуванням вимог біологізації землеробства.

Захист посівів від шкідників, хвороб і бур'янів виступає також важливим чинником підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва. Для забезпечення отримання сталих врожаїв необхідно запроваджувати систему захисту сільськогосподарських культур, яка базується на раціональному використанні організаційно-господарських, агротехнічних, хімічних, біологічних та інших заходів [160, с. 354]. Крім того, в системі захисту сільськогосподарських культур важливе значення має відігравати обробка насіння відповідними препаратами та комбіноване використання на посівах інсектицидів і фунгіцидів.

Дослідженнями встановлено також, що ефективним заходом з підвищення обсягу виробництва в галузі рослинництва залишається використання сортового насіння, що сприяє збільшенню врожаю сільськогосподарських культур. Для його реалізації у Львівській області діє

Програма виробництва оригінального та елітного насіння сільськогосподарських культур. В рамках цієї програми у 2010 році було виділено 91 тис. грн. Кошти, надані науковим установам області для сортівідновлення та сортозаміни, дадуть можливість засіяти новими сортами зернових культур близько 32,0 тис. га, що становитиме 24,8% від посівної площі зернових [198, с.60].

У системі ресурсного забезпечення галузі тваринництва важливими складовими економічного зростання є племінний склад поголів'я та кормова база господарства [15, с. 86]. Для покращання генетичних, породних та продуктивних якостей сільськогосподарських тварин у Львівській області діє Програма підтримки розвитку тваринництва. У 2010 році учасниками цієї програми стали 27 господарств області, які закупили 1045 голів молодняка великої рогатої худоби, у тому числі 344 голови поліпшених теличок для поповнення стада. Реалізація такої програми – це лише перші кроки на шляху підвищення ефективності аграрного виробництва [198, с. 61].

Для розвитку галузі тваринництва важливе значення мають стан і рівень розвитку кормової бази, яка визначає можливості збільшення поголів'я тварин, підвищення їх продуктивності, покращання якості продукції та зниження її собівартості. Результати більшості досліджень доводять, що рівень продуктивності тварин на 50-80% визначається їх годівлею. Отже, можна сміливо констатувати, що для забезпечення зростання поголів'я і підвищення його продуктивності виробництво кормів повинно випереджати потребу в них [16, с.93].

Останніми роками площі під кормовими культурами в аграрних підприємствах Львівської області зменшилися майже у сім разів – зі 160 тис. га у 2000 році до 22,6 тис. га у 2009 році. Скорочення посівних площ відбувається не тільки в сільськогосподарських підприємствах, а й у секторі господарств населення. Зменшення площ під кормовими культурами тісно корелює з

динамікою поголів'я, особливо це стосується галузі скотарства. З врахуванням ситуації, що склалася, кількість кормів в розрахунку на одну умовну голову фактичного поголів'я зменшилася більш ніж на половину – з 11,0 ц к. од. у 2000 році до 4,1 ц к. од. у 2010 році (дод. М).

Отже, кількісний і якісний склад основних та оборотних засобів аграрних формувань поки що не задовольняє потреби аграрного виробництва повною мірою. Як засвідчує досвід попередніх років, поліпшити ситуацію із забезпеченням сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними ресурсами за короткий проміжок часу неможливо, а тому відбувається процес заміщення відповідних ресурсів трудовими. За таких умов особливого значення набуває мобілізація трудової активності аграрних працівників, що є одним із вирішальних чинників розвитку сільськогосподарського виробництва і функціонування агропромислового комплексу загалом [50, с. 48].

Чисельність населення Львівської області на кінець 2010 року становила 2526,4 тис. осіб, в тому числі 39,7 % припадало на сільське населення, тобто 1002,9 тис. осіб. Крім того, із загальної кількості сільського населення особи у працездатному віці склали 580,9 тис., що відповідно становило трохи більше половини від загальної кількості жителів села.

За 2000–2010 роки кількість сільського населення у Львівській області скоротилася майже на 5,0%. Однак можна припустити, що зменшення населення в області є набагато більшим, оскільки останній Всеукраїнський перепис населення проведено станом на 05.12.2001 року. Формуванню такої ситуації також сприяє прикордонне розташування Львівської області, що створює додаткові сприятливі можливості для виїзду населення за кордон до Польщі та інших європейських країн. Найбільше населення виїжджає з прикордонних районів (Городоцький, Жовківський, Мостиський, Яворівський). Тут скорочення кількості сільського населення суттєво перевищує середньообласний показник.

За 2000–2010 роки середньорічна чисельність працівників Львівщини, які були задіяні на виробництві продукції рослинництва і тваринництва, зменшилася на 86,4% – з 52290 осіб у 2000 році до 7101 осіб у 2010 році. Таке значне скорочення зайнятих напряму пов'язане зі зменшенням кількості підприємств аграрного профілю, а також зі зниженням рівня престижності праці в сільському господарстві. Схожі тенденції спостерігаємо майже в кожному з районів Львівської області (дод. Н).

В умовах розвитку науково-технічного прогресу зменшення чисельності працівників аграрної сфери є об'єктивною необхідністю. Однак таке скорочення не відбувається на тлі підвищення рівня механізації сільськогосподарського виробництва та вивільнення ручної праці з цієї галузі, що в свою чергу викликає занепокоєння. У ситуації, що склалася, матеріальне стимулювання залишається одним з основних чинників формування позитивного ставлення до праці в сільському господарстві [74, с. 148].

Незважаючи на державне регулювання оплати праці з метою підтримання її на відповідному рівні, розмір грошових виплат є катастрофічно малим. Сьогодні середньомісячна зарплата працівників аграрної сфери залишається найнижчою серед усіх галузей економіки.

Проведений аналіз засвідчує, що середній розмір зарплати на кінець 2007 року в сільському господарстві Львівської області становив 630,75 грн. Це майже наполовину менше, ніж в інших сферах економічної діяльності. Якщо, наприклад, порівняти із заробітною платою працівників промисловості, транспорту та фінансової сфери, то рівень заробітної плати в аграрному виробництві залишається майже у 2–3 рази нижчим (дод. П). Саме цією обставиною спричинені негативні тенденції у відтворенні факторів виробництва, що свідчить про деградацію людського капіталу в аграрному секторі економіки. Протягом двох останніх років (2009–2010) ситуація в аграрному секторі дещо поліпшилася: заробітна плата зросла майже удвічі і

порівняно з іншими сферами економіки була в середньому нижча на чверть. На кінець 2010 року заробітна плата в сільському господарстві становила 1519,94 грн і повністю відповідала всім соціальним стандартам при мінімальній зарплаті 869 грн. Однак дотримання такої формальності не створює сприятливі умови для працівників аграрної сфери в задоволенні всіх фізіологічних і духовних потреб. Зростання номінальної зарплати не завжди є показником зростання реальних доходів працівників села. У процесі дослідження було також встановлено коливання в розмірі оплати праці по районах Львівської області (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві та мисливстві у розрізі районів Львівської області у 2010 році

Район	Середньомісячна зарплата одного працівника, грн	у % до середньообласного рівня зарплати	Середня оплата за одну годину, грн
Бродівський	1219,62	80,4	8,53
Буський	1545,76	101,9	10,81
Городоцький	1040,62	68,6	7,28
Дрогобицький	1477,50	97,4	10,33
Жидачівський	1215,07	80,1	8,50
Жовківський	1324,29	87,3	9,26
Золочівський	1196,87	78,9	8,37
Кам'янка – Бузький	1929,55	127,2	13,49
Миколаївський	1500,25	98,9	10,49
Мостиський	1313,67	86,6	9,19
Перемишлянський	1381,93	91,1	9,66
Пустомитівський	1800,61	118,7	12,59
Радехівський	1307,60	86,2	9,14
Самбірський	1207,48	79,6	8,44
Сокальський	1480,53	97,6	10,35
Старосамбірський	1330,36	87,7	9,30
Стрийський	1921,96	126,7	13,44
Яворівський	1098,26	72,4	7,68
В області	1516,94	100	10,28

Найменший розмір середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного працівника сільського господарства було зафіксовано в Городоцькому та Яворівському районах – відповідно 1040,62 грн і 1098,26 грн, а найбільший – в Кам'янка-Бузькому та Стрийському – відповідно 1929,55 грн та 1921,96 грн за середньообласного розміру зарплати 1516,94 грн. Середня оплата праці однієї години в аграрному секторі Львівської області у 2010 році становила 10,28 грн за мінімального розміру 5,66 грн. Хоча заробітна плата й коливається в межах соціальних стандартів, однак все ж таки її розмір залишається недостатнім для нормального відтворення робочої сили.

Незважаючи на зростання розміру зарплати, престижність праці в сільському господарстві і надалі залишається досить низькою, що й зумовлює відтік працівників. У разі подальшого зволікання з вирішенням цієї проблеми такі тенденції можуть набути незворотного характеру.

Кризовий стан з оплатою праці є однією з причин небажання сільської молоді працювати в аграрному секторі та відпливу з цієї галузі висококваліфікованої робочої сили. Практика показує, що найбільша зацікавленість та задоволення працею спостерігається в тих реформованих агропідприємствах, де є можливості для прояву власної ініціативи та підвищення кваліфікації працівників [50, с. 58]. Отже, перехід до ринкових відносин вимагає ефективного використання трудових ресурсів, без чого неможливий випуск конкурентоспроможної продукції.

Отже, рівень ресурсного забезпечення справляє суттєвий вплив на кінцевий фінансовий результат діяльності аграрного формування. Як уже згадувалося, аграрний ресурсний потенціал складають земельні, трудові, матеріальні і фінансові ресурси. Від раціонального поєднання окремих видів ресурсів та їх продуктивного використання залежить ефективність всього виробництва [6, с. 43]. Тому порівнювати одержаний результат з обсягом одного з використаних ресурсів не завжди коректно, тим більше, що нерідко динаміка результату виробничої діяльності, віднесеного на окремі види ресурсів, має різну спрямованість.

Однозначний висновок щодо використання сукупності ресурсів суб'єктами господарювання можна зробити, звівши всі ресурси до порівняного вигляду і виразивши їх сукупність одним показником – ресурсним потенціалом [145, 147, 148]. Для проведення розрахунку сукупного ресурсного потенціалу використано методику, запропоновану О.Онищенком (дод. Р).

Розрахунок складових ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств було проведено як по Львівській області загалом, так і по окремих районах (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств
Львівської області в розрізі районів, 2010 р.**

Район	Структура ресурсного потенціалу, %		
	сільсько-господарські угіддя	матеріально-технічні ресурси	трудові ресурси
Бродівський	44,9	34,4	20,7
Буський	39,1	40,5	20,4
Городоцький	40,8	46,1	13,1
Дрогобицький	28,6	43,2	28,2
Жидачівський	40,9	35,2	23,9
Жовківський	30,2	44,7	25,1
Золочівський	39,3	40,5	20,2
Кам'янка-Бузький	44,3	37,1	18,6
Миколаївський	35,4	43,7	20,9
Мостиський	35,9	46,2	17,9
Перемишлянський	34,8	49,1	16,1
Пустомитівський	31,8	38,8	29,4
Радехівський	39,8	38,9	21,3
Самбірський	41,3	39,7	19,0
Сокальський	46,9	32,9	20,2
Старосамбірський	25,9	49,5	24,6
Стрийський	32,8	49,9	17,3
Яворівський	33,1	48,4	18,5
В області	36,4	40,3	23,3

На Львівщині основними складовими ресурсного потенціалу аграрних формувань є земля і матеріально-технічні ресурси (76,7%), а в складі останніх

31,5% займають основні засоби. Частка трудових ресурсів в аграрних формуваннях сягає лише 23,3%, що зумовлено значним скороченням, особливо останніми роками, кількості зайнятих у сільському господарстві. У районах Львівської області зберігаються схожі тенденції щодо структури аграрного ресурсного потенціалу.

Оцінюючи склад і структуру ресурсного потенціалу аграрних формувань необхідно також враховувати, що співвідношення окремих видів виробничих ресурсів залежить від характеру і особливостей відповідних галузей сільського господарства. Так, у рослинництві основними виробничими ресурсами є земля, машинно-тракторний парк, насіння, добрива, трудові ресурси та ін. [148, с. 53]. Ресурсний потенціал тваринництва включає такі важливі матеріальні ресурси, як поголів'я продуктивної і робочої худоби, спеціалізовані виробничі приміщення ферм та їхнє обладнання, корми, лікарські препарати, трудові ресурси та ін. [47, с. 35]. Таким чином, ресурсний потенціал сільського господарства є матеріально-речовою основою виробничого потенціалу, що характеризує можливості підприємства виробляти певний обсяг сільськогосподарської продукції

Сучасні тенденції ресурсозабезпечення аграрних підприємств характеризуються скороченням площ використовуваних сільськогосподарських угідь і кількості зайнятих працівників, низьким рівнем оплати праці, недостатньою кількістю матеріально-технічних ресурсів, що унеможливило відтворення у сільського господарства на належному рівні.

Низький рівень ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств Львівської області підтверджують значення показників технічної, аллокативної (ефективності розподілу ресурсів) та загальної економічної ефективності, розрахованих за допомогою методу DEA (рис. 2.3)

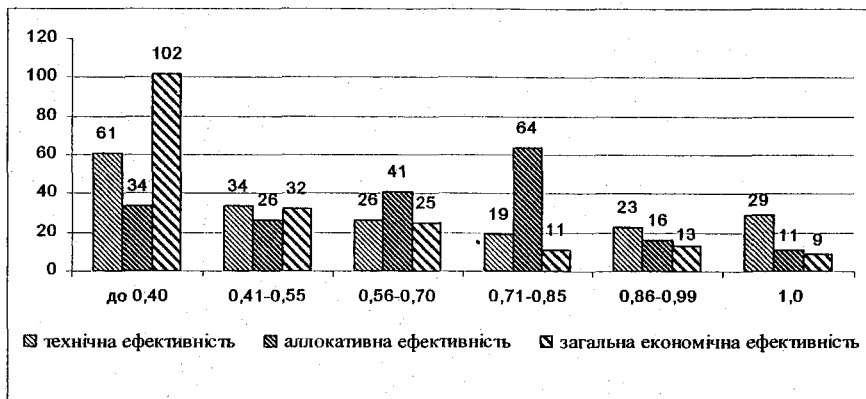

Рис. 2.3. Розподіл сільськогосподарських підприємств Львівської області за показниками технічної, аллокативної та загальної економічної ефективності, 2010 р.

Проведені розрахунки засвідчили, що близько половини сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2010 році виявилися недостатньо технічно ефективними. Це означає, що такі господарства, скажімо 34 господарства другої групи (рівень технічної ефективності коливається в межах 0,41-0,55), можуть зменшити використання ресурсів на 45-59% проти фактичного їх витрачання і забезпечувати виробництво такого самого обсягу товарної продукції, якого вони досягли у відповідному періоді. Технічно ефективними на 100% були у 2010 році лише 29 підприємств, що є досить незначним показником по області при загальній кількості господарств 192.

Диференціація підприємств за показником аллокативної ефективності (ефективності розподілу ресурсів) є свідченням того, що розміщення ресурсів здійснюється більшістю підприємств з наближенням до оптимального варіанта. За даних умов господарювання у 80 підприємств області ефективність розподілу ресурсів коливалася в межах 0,71-0,99, а 11 підприємств домоглися найбільш раціональної комбінації використовуваних ресурсів, що забезпечило досягнення абсолютного значення аллокативної ефективності.

Загальна економічна ефективність господарств області як добуток технічної та аллокативної ефективності залишається досить низькою і свідчить про наявність значних невикористаних резервів для її підвищення за рахунок раціонального використання ресурсів та кращого їх розміщення.

Отже, сучасні тенденції ресурсозабезпечення аграрного виробництва характеризуються низьким рівнем технічної ефективності сільсько-господарських підприємств (недостатня земельна площа, незначна кількість матеріально-технічних ресурсів, зменшення кількості зайнятих працівників) і лише окремим господарствам завдяки вдалому поєднанню наявних ресурсів вдається досягти успіху.

2.2 Економічна ефективність галузей рослинництва і тваринництва

Львівська область має сприятливі умови для виробництва як продукції рослинництва, так і продукції тваринництва, про що свідчить приблизно однакова частка в галузевій структурі валової продукції сільського господарства. Розміщення області в трьох природно-економічних зонах (Полісся, Лісостеп, Передгірська і Гірська зона Карпат) створює сприятливі умови для вирощування на належному рівні майже всіх видів сільськогосподарської продукції. Основними сільськогосподарськими культурами на Львівщині є зернові, картопля, цукрові буряки, овочі. Щодо виробництва продукції тваринництва, то тут варто розвивати м'ясо-молочне скотарство, свинарство, птахівництво.

Крім сприятливих природних умов для розвитку сільськогосподарського виробництва в області, важливе значення має організаційно-економічна складова цього ж таки виробництва. На сьогодні аграрним виробництвом у Львівській області займаються господарства населення та сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм.

Найбільшу частку в загальному обсязі виробництва з господарств усіх категорій становлять малі форми господарювання (фермерські та особисті

селянські господарства). Роль особистих селянських і фермерських господарств у вирішенні проблеми продовольчого забезпечення населення не можна недооцінювати. Вироблена ними продукція не лише використовується селянами для власного споживання, а й надходить на ринок. Таким чином, складається враження, що малі форми господарювання існують для того, щоб заповнювати сільськогосподарською продукцією ті прогалини у виробництві, які не бажають заповнювати великі господарські формування через високу трудомісткість. Для спростування чи підтвердження цього з'ясуємо особливості виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях. Робити конкретніші висновки про стан розвитку галузей рослинництва і тваринництва неможливо без аналізу рівня рентабельності основних видів продукції (табл. 2.4)

Таблиця 2.4

Кількість років із збитковими результатами виробництва основних видів продукції аграрними формуваннями Львівської області за 2000 – 2010 роки

Продукція	Усього років із збитковими наслідками господарювання	у тому числі з рівнем збитковості					
		від 0 до -10	від -11 до -20	від -21 до -30	від -31 до -40	від -41 до -50	менш як -50
Зерно	1	1	-	-	-	-	-
Цукрові буряки	6	1	3	1	1	-	-
Овочі	2	1	-	1	-	-	-
Картопля	3	-	1	1	-	1	-
Молоко і молочні продукти	4	2	2	-	-	-	-
М'ясо ВРХ	11	-	-	2	3	3	3
М'ясо свиней	8	-	1	2	3	1	1

За 2000 – 2010 роки на Львівщині прибутковими були такі види сільськогосподарської продукції, як зерно, овочі і картопля. Виробництво іншої продукції рослинництва було або низькорентабельним, або збитковим. Особливо це стосується цукрових буряків, вирощування яких протягом перших шести років (2000 – 2005) було повністю неприбутковим і лише у 2006 році вдалося вийти на позитивне значення показників. Виробництво іншої продукції рослинництва було або низькорентабельним, або збитковим.

Доволі складною залишається ситуація у галузі тваринництва. Усі одинадцять років виробництво м'яса великої рогатої худоби було неприбутковим причому збитковість в окремі роки знижувалася до -50%, однак протягом останніх років завдяки заходам державної підтримки вдалося зменшити збитковість. Ситуація із галуззю свинарства є набагато кращою, завдяки істотним перевагам у тривалості виробничого циклу, що дало змогу уже протягом трьох останніх років (2008 – 2010) вийти на позитивні значення показника рентабельності.

У досить вигідному становищі знаходяться виробники молочної продукції, яким вдалося подолати збитковість виробництва у 2005 році і утримувати рівень рентабельності уже протягом наступних років в межах 10%, а у 2010 році вийти на значення показника – 15%.

Таким чином, аналіз рівня рентабельності дає лише поверхову характеристику стану аграрного сектора області, а тому з'ясування особливостей розвитку кожної з галузей сільського господарства потребує більш конкретнішого дослідження.

Особливе і винятково важливе місце серед галузей рослинництва займає зернове виробництво. Зерновиробництво є стратегічним напрямом АПК зокрема і народного господарства загалом. Від загального обсягу виробництва зерна залежить рівень забезпечення населення хлібом і хлібопродуктами, тваринництва – кормами, галузей переробної промисловості – сировиною [180, с. 74]. Нарощування обсягів зерновиробництва – важлива умова підвищення рівня життя населення і продовольчої безпеки країни.

Протягом 2000 – 2010 років в аграрних формуваннях Львівської області відбувалися зміни в обсягах виробництва зерна. Упродовж останніх років виробництво зернових у господарствах всіх категорій зросло в 1,3 рази з 4814 тис. ц у 2000 році до 6226 тис. ц. у 2010 році [190, с. 46].

Частка господарств населення та сільськогосподарських підприємств в загальному обсязі виробництва зерна коливалася приблизно в однакових межах – 45-55%. По суті, майже кожний аграрний виробник, крім спеціалізованих тваринницьких господарств, займається вирощуванням зернових. Це зумовлено відносно високим рівнем рентабельності зерновиробництва, стабільним попитом на зерно на внутрішньому і зовнішньому ринках, низькими затратами праці порівняно з іншими галузями і тим, що збут зерна можливий дискретними порціями протягом усього року, тоді як реалізація інших культур має сезонний характер [180, с. 73].

Останніми роками істотно коливалися площі під посівами зернових культур. У 2010 році порівняно з 2000 роком посівні площі в господарствах усіх категорій області зменшилися на 17,0 тис. га (6,4%) – з 267,0 тис. га до 250,0 тис. га. Такі зміни були зумовлені скороченням посівних площ під зерновими культурами в сільськогосподарських підприємствах області на 31,7% (61,2 тис. га) – з 193,2 тис. га у 2000 році до 132,0 тис. га у 2010 році. У господарствах населення за досліджуваний період спостерігали протилежні тенденції – посівна площа у 2010 році порівняно з 2000 роком зросла з 73,8 тис. га до 118,0 тис. га, тобто майже на 60,0% (дод. С, рис. С.1).

Вагому частку серед зернових культур у структурі посівних площ аграрних формувань області займає озима та яра пшениця, а також ярий ячмінь. Поєднання посівів озимих і ярих культур має дуже важливе значення при вирощуванні зернових, оскільки дає змогу вирішити проблеми сезонного напруження у виконанні польових робіт. Озимі та ярі культури за тих чи інших умов підстраховують одні одних, забезпечують стійкі валові збори і як наслідок підприємства менше піддаються ризику.

Середня урожайність зернових в області в усіх категоріях господарств за 2000-2010 роки зростає більш як на чверть – з 20,1 ц/га у 2000 році до 25,8 ц/га у 2010 році. Таке зростання переважно забезпечили сільськогосподарські підприємства, в яких урожайність зернових збільшилася в 1,5 рази – з 15,7 ц/га у 2000 році до 26,0 ц/га у 2010 році.

Для досягнення високих врожаїв важливе значення має запровадження комплексної механізації виробництва. За оцінками більшості вчених, приріст урожаю зернових культур за інтенсивної технології забезпечується за рахунок раціонального застосування мінеральних добрив – на 30-35%, засобів захисту рослин – на 20-25%, запровадження високоврожайних сортів – на 15-18%. Решту приросту врожаю досягають за рахунок додержання агротехнічних термінів і високої якості технологічних процесів вирощування зернових культур [67, с. 350].

Крім того, для нарощування обсягів виробництва зерна необхідно поліпшувати селекційну роботу, виводити високоврожайні посухо- і морозостійкі сорти рослин, розмішувати їх посіви після найкращих попередників, виконувати в оптимальні терміни весь комплекс агротехнічних заходів, розмішувати культури на найпридатніших для їх вирощування землях, поглиблювати спеціалізацію в господарствах на виробництві зерна.

Зростання урожайності і відповідно валових зборів зернових по Львівській області позитивно позначилося на кількості реалізованої продукції, що дало змогу сільськогосподарським підприємствам підняти товарність виробництва продукції з 47,3% у 2000 році до 75,4% у 2010 році (табл. 2.5).

За досліджуваній період виробництво зернових на Львівщині було прибутковим, однак рівень рентабельності істотно коливався. Спад ефективності виробництва з 73,2% у 2000 році до 4,5% у 2010 році переважно був продиктований випереджаючими темпами зростання собівартості продукції над ціною реалізації. Зокрема, за останні одинадцять років затрати на виробництво зернових зросли в 3,7 рази, а ціна реалізації з урахуванням дотацій

і доплат – у 2,2 рази, що й зумовило зниження рентабельності продукції в динаміці.

Таблиця 2.5

Формування економічної ефективності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Показник	Роки						2010 р. у % до 2000 р.
	2000	2004	2007	2008	2009	2010	
Посівна площа, тис. га	193,2	153,1	124,4	155,9	157,2	132,0	68,3
Урожайність, ц/га	15,7	22,4	24,2	33,7	30,3	26,0	165,6
Валовий збір, тис. ц	2600	3008	2872	4805	4662	3240	124,6
Частка в загальному обсязі виробництва, %	54,0	44,4	47,0	57,4	56,7	52,0	-2,0 п
Собівартість виробництва 1 ц, грн	32,02	36,65	60,62	66,27	80,12	118,31	в 3,7 р.
Середня ціна реалізації 1 ц з урахуванням дотацій, грн	57,78	56,15	98,91	121,04	99,36	125,58	в 2,2 р.
Кількість реалізованої продукції, тис. ц	1230	1338	1721	2932	3732	2444	198,7
Товарність, %	47,3	46,7	59,9	61,0	80,1	75,4	+28,1п
Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн	29326	18745	52368	126718	40086	12618	43,0
Рівень рентабельності (збитковості), %	73,2	34,1	53,6	58,1	13,0	4,5	-68,7 п

При цьому суттєвий вплив на рівень реалізаційної ціни сільськогосподарських підприємств мають канали реалізації продукції. Основними покупцями на ринку зернових є заготівельні організації, переробні підприємства, трейдери та дрібні посередники. Частину виробленого зерна товаровиробники залишають на господарські потреби (сівбу, годівлю тварин,

оплату праці найманих працівників) і для подальшої реалізації. Отже, нарощування виробництва зерна, пошук ефективних каналів його збуту забезпечать високорентабельну роботу галузі та передумови для розширеного відтворення.

Крім того, в умовах кризи особливого значення набуває вплив зі сторони держави через регулювання цін, доходів, а також збалансування попиту – пропозиції на зерновому ринку. Насамперед необхідно „вилучати” з ринку максимальну кількість зерна через активне застосування інтервенцій Аграрним фондом, щоб стабілізувати дохідність виробництва. Саме дохідність аграрного виробництва є тією проблемою, яку потрібно вирішувати в умовах надлишку продукції та неплатоспроможного попиту, а також зростання виробничих витрат. Держава повинна виступати активним гравцем – інтервентом, щоб мінімізувати вплив кризових явищ і запобігти подальшому поглибленню фінансових проблем учасників зернового ринку [180, с. 74].

Для досягнення продовольчої безпеки країни загалом і регіону зокрема, досить актуальним є відродження галузей, які можуть скласти альтернативу зерновиробництву. До таких галузей належить картоплярство. Картопля – важлива продовольча, технічна і кормова культура, якій належить друге місце після зерна у продовольчому балансі держави.

Львівська область займає вагоме місце як за обсягами виробництва картоплі, так і за масштабами її реалізації. За результатами 2010 року, в області було вироблено 1258,8 тис. т картоплі – третє місце в Україні. При цьому варто зауважити, що виробництво картоплі на Львівщині протягом 2000–2010 років повністю перемістилося в сектор особистих селянських господарств. Зокрема, у 2010 році із загальної кількості виробленої в області картоплі 1258,8 тис. т близько 96,1% зосереджено в господарствах населення, водночас на сільськогосподарські підприємства припадало лише 48,9 тис. т, тобто 3,9% [190, с. 47].

Суттєва перевага особистих селянських господарств в обсягах виробленої продукції напряму визначається зайнятими площами посіву. Площі посадки

картоплі в особистих селянських господарствах області у 2000 році в 74 рази перевищують відповідні площі в сільськогосподарських підприємствах. Зокрема, із загальної площі під картоплею 106,0 тис. га на господарства населення припадало 104,6 тис. га, а в розпорядженні сільськогосподарських підприємств було лише 1,4 тис. га. За 2000-2010 роки площі під картоплею у господарствах усіх категорій суттєво коливалися, при цьому окреслилися дві протилежні тенденції – зростання площі посадки картоплі в сільськогосподарських підприємствах майже на 65,0% (з 1,4 тис. га у 2000 році до 2,3 тис. га у 2010 році) та зменшення відповідної площі більш як на 10,0% у господарствах населення (з 104,6 тис. га у 2000 році до 92,8 тис. га у 2010 році). Однак такі зміни не спричинили суттєвого впливу на загальні тенденції розвитку галузі картоплярства – першість у вирощуванні картоплі залишається за особистими селянськими господарствами.

Урожайність картоплі в усіх категоріях господарств Львівської області у 2010 році порівняно з 2000 роком знизилася на 3,0% – з 143,0 ц/га до 133,0 ц/га. Такі зміни були зумовлені зниженням урожайності картоплі в основних виробників – господарств населення на 8,4% з 143,0 ц/га у 2000 році до 131,0 ц/га у 2010 році. В сільськогосподарських підприємствах за досліджуваній період відбулися діаметрально протилежні зміни – зростання урожайності більш як у 1,5 рази – із 131,0 ц/га до 221,0 ц/га. Стрімке зростання урожайності в сільськогосподарських підприємствах було зумовлене спробами налагодити спеціалізоване виробництво картоплі в області (дод. С, рис. С.2).

Затрати на виробництво 1 ц картоплі в сільськогосподарських підприємствах протягом 2000–2010 років мали чітко виражену тенденцію до зростання. Зокрема, у 2010 році порівняно з 2000 роком собівартість продукції зросла в 4,2 рази – з 25,14 грн/ц до 104,48 грн/ц. Високі ціни на ресурси призвели у 2008 і 2009 роках до падіння рівня рентабельності картоплі та досягнення збитковості галузі на рівні 20-40%. Стрімкий ріст цін на картоплю аж удвічі – з 105,48 грн/ц у 2009 році до 245,0 грн/ц у 2010 році – забезпечив вихід галузі із зони збитковості та досягнення рівня рентабельності 41,2%.

Колівання рівня рентабельності протягом досліджуваного періоду було зумовлене непомірним зростанням собівартості виробництва і реалізації картоплі й нестабільним рівнем середніх реалізаційних цін на зазначену продукцію по області загалом (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Формування економічної ефективності виробництва картоплі у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Показник	Роки						2010р. у % до 2000р.
	2000	2004	2007	2008	2009	2010	
Посівна площа, тис. га	1,4	1,3	1,5	1,8	2,0	2,3	164,3
Урожайність, ц/га	131	104	219	201	276	221	168,7
Валовий збір, тис. ц	170	124	335	353	547	489	в 2,9 р.
Частка в загальному обсязі виробництва, %	1,1	0,8	2,2	2,6	3,6	3,9	+2,8 п
Собівартість виробництва 1 ц, грн	25,14	30,26	61,51	90,83	136,10	104,48	в 4,2 р.
Середня ціна реалізації 1 ц з урахуванням дотацій, грн	42,63	45,38	99,54	90,09	105,48	245,0	в 5,7 р.
Кількість реалізованої продукції, тис. ц	17	30	128	348	406	341	в 20,1р.
Товарність, %	10,0	24,2	38,2	98,6	74,2	69,7	+59,7 п
Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн	63	527	3897	-21322	-15512	23309	в 3,7 р.
Рівень рентабельності (збитковості), %	9,4	91,7	39,4	-41,1	-23,1	41,2	+31,8 п

Рівень цін зазвичай визначається каналом реалізації продукції. До 2000 року картоплю переважно реалізували заготівельним організаціям і переробним підприємствам, включаючи організації споживчої кооперації,

великими оптовими партіями. Проте закупівельні ціни, які пропонували заготівельні і переробні підприємства, не покривали затрати на виробництво картоплі. У результаті сільськогосподарським підприємствам стало не вигідно продавати картоплю за низькими цінами й одержувати суцільні збитки. Протягом наступних років у структурі реалізації цього виду продукції зазначений канал повністю відсутній, а картоплю в області реалізовували лише населенню в рахунок оплати праці, на ринку та за іншими каналами. Зменшення обсягів реалізації картоплі сільськогосподарськими підприємствами в рахунок оплати праці засвідчило зміцнення економічного стану господарств та повернення до грошової форми розрахунків із працівниками.

В умовах затяжної економічної кризи набувають поширення інші канали – реалізація торговим посередникам, закладам громадського харчування, через мережу супермаркетів. Отже, у 2010 році обсяг реалізації картоплі в сільськогосподарських підприємствах порівняно з 2000 роком зріс у 20 разів. Такі зміни позитивно позначилися на товарності продукції та рівні рентабельності.

Загалом для галузі картоплярства Львівської області характерний майже повний занепад спеціалізованого виробництва, високі матеріально-грошові витрати, що зумовлює високу собівартість картоплі. Продукція більшості вітчизняних товаровиробників практично є неконкурентоспроможною через сортову та якісну непридатність.

Останніми роками ситуація в області дещо поліпшилася завдяки спробам налагодити спеціалізоване виробництво картоплі. Лідруючі позиції у цій ніші ринку займає сільськогосподарське підприємство ТзОВ „Агромарк Юкей” Кам’янка-Бузького району. Практично вся картопля, вирощена іншими підприємствами і господарствами області, є малоприсадною для промислової переробки. Крім того, багато її втрачається через відсутність складських приміщень і невміння правильно зберігати.

Оскільки сьогодні господарства населення відіграють суттєву роль у виробництві картоплі, тому для підвищення ефективності галузі необхідно

зміцнювати їх матеріально-технічну базу, забезпечувати високопродуктивним сортовим насінням та ефективними засобами боротьби із шкідниками і хворобами.

Важливою технічною культурою для умов Львівської області залишаються цукрові буряки, які мають промислове значення і є єдиним джерелом одержання цінного харчового продукту – цукру. При цьому цукру у світовій практиці відводиться досить важливе місце, яке зумовлене його високою калорійністю (у 100 г міститься близько 400 ккал), особливими смаковими і дієтичними властивостями, швидким впливом на відновлення працездатності людського організму. Крім того, цукробурякове виробництво має важливе значення для розвитку кормової бази тваринницьких галузей, оскільки від промислової переробки 1 т цукрових буряків одержують близько 800 кг жому і 50 кг меляси. Ці відходи цукрової промисловості широко використовують для годівлі великої рогатої худоби та свиней. Бурякову гичку використовують для годювання худоби у свіжому вигляді та силосування.

Отже, з кожного гектара зібраних цукрових буряків за врожайності 300 ц/га, крім 36-38 ц білого цукру, додатково отримують до 45 ц к. од. високоякісного корму як побічної продукції від посівів цукрових буряків і відходів їх промислової переробки. Водночас розвиток буряківництва має істотне соціальне значення для сільського господарства, забезпечуючи значне підвищення зайнятості сільського населення, і водночас є важливим джерелом дохідності галузі [10, с. 72].

Останніми роками у Львівській області спостерігаємо зростання обсягів виробництва цукрових буряків на 32,2% – з 4006 тис. ц у 2000 р. до 5295 тис. ц у 2010 р. Такі зміни були зумовлені нарощуванням обсягів виробництва цукрових буряків в основних виробників – сільськогосподарських підприємств більш як у 2,5 рази з 1906 тис. ц у 2000 р. до 4969 тис. ц у 2010 р. За досліджуваний період у господарствах населення намітилася діаметрально протилежна тенденція – скорочення обсягів виробництва більше ніж у 6 разів з 2100 тис. ц у 2000 р. до 326 тис. ц у 2010 р. (дод. С, рис. С.3).

Нарощування обсягів виробництва буряків у сільськогосподарських підприємствах відбулося лише за рахунок зростання урожайності – з 158 ц/га у 2000 році до 402 ц/га у 2010 році, оскільки посівна площа за аналогічний період зменшилася майже на чверть – з 15,7 тис. га до 12,4 тис. га. Площі посіву цукрових буряків у господарствах населення теж скоротилися, причому таке скорочення було досить істотним – більш ніж у 6,5 раза – з 10,7 тис. га у 2000 р. до 1,6 тис. га у 2010 р.

Урожайність цукрових буряків у господарствах населення і сільськогосподарських підприємствах за 2000-2010 роки суттєво коливалася. У 2000 році за показником урожайності перевагу на 24% мали господарства населення, а протягом трьох наступних років перевага в межах 10% була на стороні аграрних підприємств і лише починаючи з 2004 року сільськогосподарські підприємства суттєво посіли свої позиції. Зокрема, у 2010 році урожайність цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах перевищувала аналогічний показник у господарствах населення майже удвічі і становила відповідно 402 ц/га проти 208 ц/га.

Збільшення обсягів виробництва цукрових буряків в агропідприємствах позитивно відбилася на кількості реалізованої продукції, що дало можливість підняти товарність продукції з 72,7% у 2000 році до 81,0 % у 2010 році (табл. 2.7). На сьогодні сільськогосподарські підприємства контролюють ринок цукрових буряків області, оскільки їх частка в загальному обсязі виробництва протягом 2007-2010 років коливалася в межах 80-90%. Виробництвом цукрових буряків (фабричних) у 2010 році займалися 84 підприємства. Основними виробниками в області були ТзОВ “Нива” Золочівського району, ТзОВ “Агро ЛВ Лімітед” Кам’янка-Бузького району та ТзОВ “Добробут” Сокальського району, які виробляли майже 44,0% від загальнообласного обсягу цукрових буряків сільськогосподарських підприємств. Вироблену продукцію аграрні підприємства, як правило, реалізують переробним підприємствам, включаючи організації споживчої кооперації.

**Формування економічної ефективності виробництва цукрових буряків у
сільськогосподарських підприємствах Львівської області**

Показники	Роки						2010р. у % до 2000р.
	2000	2004	2007	2008	2009	2010	
Посівна площа, тис. га	15,7	9,2	10,6	11,5	7,4	12,4	79,0
Урожайність, ц/га	158	215	384	400	379	402	в 2,5 р.
Валовий збір, тис. ц	1906	1872	3979	4575	2810	4969	в 2,6 р.
Частка в загальному обсязі виробництва, %	47,8	36,1	79,8	78,3	88,9	93,8	+46,0 п
Собівартість виробництва 1 ц, грн	14,45	16,46	14,96	16,41	25,21	27,17	188,0
Середня ціна реалізації 1ц з урахуванням дотацій, грн	11,96	13,81	16,89	19,87	49,98	47,33	в 4,0 р.
Кількість реалізованої продукції, тис. ц	1386	1115	3259	4193	2384	4026	в 2,9 р.
Товарність, %	72,7	59,6	81,9	91,7	84,8	81,0	+8,3 п
Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн	-3648	-4722	2069	2623	65039	75150	—
Рівень рентабельності (збитковості), %	-16,9	-24,4	4,1	3,3	101,0	56,0	+72,9 п

Аналіз ефективності виробництва цукрових буряків показав, що за 2000–2005 роки виробництво даної культури господарствами Львівської області було збитковим. Збитковість зазвичай була зумовлена зростанням витрат на виробництво 1 ц буряків з 14,45 грн у 2000 році до 20,24 грн у 2005 році, тобто майже на 29,0%. Висока собівартість цукрової сировини і низькі ціни її реалізації переробним підприємствам перетворили раніше прибуткову галузь

на збиткову. І лише починаючи з 2006 року виробникам цукрових буряків вдалося вийти на позитивні результати господарювання. Протягом 2007-2010 років рівень рентабельності галузі істотно коливався у зв'язку з нестабільною динамікою цін на цей вид сільськогосподарської продукції.

Вирощування цукрових буряків – досить трудомісткий процес, тому для підвищення урожайності і зниження собівартості суттєве значення має впровадження у виробництво інтенсивних технологій вирощування. Крім того, ускладнення в бурякоцукровому підкомплексі є також наслідком складних взаєморозрахунків між заводами-переробниками сировини та її виробниками. Отже, розвиток буряківництва в сільськогосподарських підприємствах області напряду пов'язаний з діяльністю цукрових заводів, оскільки переробні підприємства є основним каналом збуту продукції.

На Львівщині діють лише два цукрові заводи в Радехівському (ТзОВ “Радехів-цукор”) і Золочівському (ТзОВ “Золочівагро”) районах, а Самбірський цукровий завод закритий торік. Кількість заводів прямо пропорційна кількості вирощеного буряку, а решта не має що переробляти, тому і закривається. Крім того, переробні підприємства зменшують кількість заготівельних пунктів, залишаючи один у районі розташування самого цукрозаводу. Оптимізуючи свої видатки на виробництво, цукрозаводи області зазвичай укладають договори з великими господарствами, витісняючи тим самим із ринку малі підприємства.

На нашу думку, для того щоб стабілізувати ситуацію в області з виробництвом цукрового буряку необхідна інтеграція виробників цукросировини з переробними підприємствами, що забезпечить гарантований збут продукції і відповідно рентабельність галузі загалом. Для досягнення прибутковості виробництва буряків важливу роль також мають відігравати механізми державного впливу, оскільки без державного регулювання внутрішній ринок цукру стабілізувати неможливо.

Завдяки державі та ситуації, що склалася на світовому ринку, можна суттєво виправити стан справ у галузі буряківництва, оскільки сьогодні на біржах цукор – як нафта. Ціна цукру на світових товарних біржах з початку

року виросла удвічі і наблизилася до рекорду за останні 28 років, оскільки робиться ставка на його глобальний дефіцит [22, с. 4]. Отже, наша держава має всі шанси для того, щоб скористатися з такої ситуації на світовому ринку і поступово нарощувати площі під цукровим буряком, тим самим зміцнюючи власний експортний потенціал.

Останніми роками особливої популярності в аграрних формуваннях Львівської області набуває вирощування ріпаку. Однак, якщо звернутися до історії, то в Галичині, на Волині та Західному Поділлі віддавна культивували ріпак, причому у двох його різновидах – озимий і ярий. Озимий ріпак врожайніший, тому має подвійне використання: як рання зелена маса на корм та сировина для олійної промисловості, а ярий ріпак (кольза) не такий поширений. Зокрема, на Львівщині відношення площ посіву під ярим та озимим ріпаком становить як 1:7.

Основними виробниками ріпаку в області є сільськогосподарські підприємства. По суті, майже кожне друге сільськогосподарське підприємство займається вирощуванням ріпаку. Показники розвитку ріпаківництва в господарствах населення є настільки незначними, що навіть не знаходять відповідного відображення в статистичних збірниках. Отже, основні тенденції виробництва ріпаку досліджуватимемо за основною категорією товаровиробників – сільськогосподарськими підприємствами (рис. 2.4).

Загальний обсяг виробництва ріпаку у 2010 р. становив 97,2 тис. т і порівняно з 2000 р. зріс у 6,8 рази. Нарощування обсягів виробництва ріпаку в агропідприємствах області відбулося за рахунок зростання урожайності з 10,2 ц/га у 2000 р. до 23,0 ц/га у 2010 р., тобто у 2,3 рази. Щодо посівних площ, то їх розмір за останні одинадцять років істотно коливався. Так, за 2000–2004 роки відбулося скорочення площ більш як у 2,5 рази – з 17,7 тис. га до 7,1 тис. га. Цей період майже повністю збігався з реформуванням сільськогосподарських підприємств і засвідчив лише перші спроби відродити ріпаківництво на західних теренах. Як засвідчує практика, досягти успіху

вдалося не всім сільськогосподарським товаровиробникам, оскільки важко було підтримувати високий технологічний рівень вирощування даної культури.

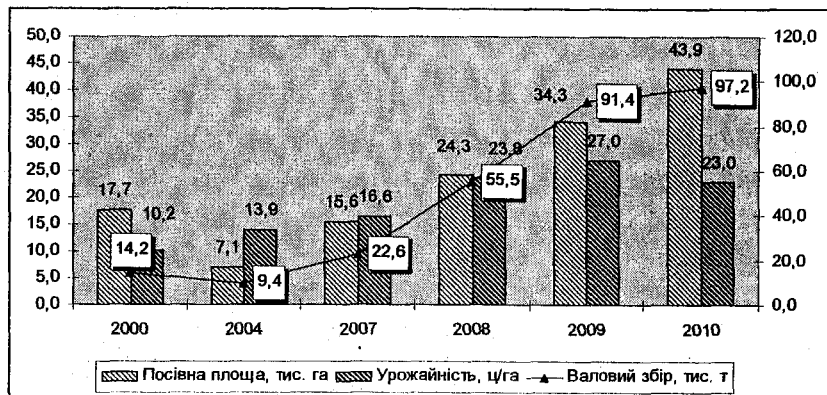

Рис. 2.4 Динаміка виробництва ріпаку сільськогосподарськими підприємствами Львівської області за 2000–2010 роки.

Новий поштовх у розвитку ріпаківництва на Львівщині пов'язаний з впливанням іноземного капіталу, що призвело до зростання площ посіву в 6,2 рази – з 7,1 тис. га у 2004 році до 43,9 тис. га у 2010 році. Отже, досить невинуватими є твердження більшості політиків, що половина області засіяна ріпаком. Навіть за таких умов для Львівської області площа під ріпаком в 40–45 тис. га – це не межа. За оцінками більшості експертів та аналітиків [59], площа ріпаку на Львівщині без жодних пересторог щодо якихось ризиків може сягнути 50–60 тис. га. На сьогодні це означає, що приріст в 10–15 тис. га є абсолютно безпечним.

Збільшення обсягів виробництва ріпаку на Львівщині майже повністю відповідає міжнародним тенденціям. Зокрема, світове виробництво ріпаку перевищує 38 млн т, а площа посіву становить понад 25,6 млн га і має стійку тенденцію до зростання (на 17% за рік). Найбільшими виробниками ріпаку в ЄС є Німеччина (1,3 млн га - 40% усіх посівних площ ріпаку в ЄС) та Франція (1,1 млн га) [59, с. 19].

Вирощування ріпаку на Львівщині за теперішніх умов господарювання – це можливість одержати “швидкі гроші”, а відтак великий плюс для сільського господарства. Оскільки ріпак високоприбутковий (рівень рентабельності у 2010 році – 80,6%), тому це створює додаткові можливості отримати перші кошти перед жнивими та профінансувати подальші сільськогосподарські роботи. Крім того, ріпак – хороший попередник для будь-якої культури, особливо зернових, і має важливе значення як сировина для виробництва біопалива. До того ж ріпак зовсім невибагливий, росте навіть на слабо кислих ґрунтах, які не є придатними для вирощування інших культур, а його посіви можуть використовуватися на сидерати. Однак при цьому необхідно враховувати, що ріпак не можна висівати щороку на одних і тих самих площах, бо це може призвести до зниження родючості ґрунтів. Отже, з погляду екологічного землеробства та за умови обов’язкового дотримання сівозміни ріпак – це досить вигідна культура.

Якщо бути об’єктивним, то для організації раціональної сівозміни для ріпаку необхідні великі площі під посіви. Для Львівщини ця проблема набуває особливого значення, оскільки Західний регіон малоземельний і великих посівних площ, об’єднаних одним масивом, небагато. Крім того, варто враховувати і той момент, коли рівень прибутковості продукції досягає високих показників, то підприємці дуже часто нехтують будь-якими застереженнями, особливо за відсутності відповідних норм у чинному законодавстві.

На Львівщині ріпак вирощують переважно фермерські та колективні господарства, засіваючи ним сотні гектарів. Найбільші площі під ріпаком зосереджено в таких підприємствах області: ЛК “Юкрейн Груп” Буського району (6300 га), ТзОВ “Агро ЛВ Лімітед” Кам’янка-Бузького (5500 га), ФГ “Радолан Ойл” Миколаївського району (3200 га), ТзОВ “Вінал-Агро” Жидачівського району (1950 га), ТзОВ “АПП Львівське” Пустомитівського району (1900 га), ТзОВ “Княжі лани” і ТзОВ “Нива” Золочівського району відповідно 1500 і 1000 га. Багато господарств області для вирощування ріпаку використовують інтенсивні технології та експериментальні методи. Зокрема, у

ФГ “Радолан Ойл” кілька сортів ріпаку засівають на дослідних полях, проводять відповідні експерименти та спостереження за ними з врахуванням певних умов, аналізують одержані результати. Це дає можливість по окремим гібридам досягнути урожайності в межах 28–34 ц/га, а подекуди й 42 ц/га. Із гібридом НПЦ 9800 в цьому господарстві домоглися результату 49 ц/га за середньої урожайності в області в 23,0 ц/га.

У Львівській області ріпак, як правило, вирощується на експорт. Серед найбільших замовників ріпаку – польські, литовські, німецькі підприємства. Зараз на світовому ринку ціни на ріпакове насіння стабілізувалися в межах \$290-330 за тону проти \$230-240 в Україні [52, с. 15]. Значний вплив на таку відмінність у цінах мають два чинники: нижча якість вітчизняної продукції та практична необхідність її експортувати – вітчизняна переробка лише зароджується.

Отже, сьогодні досить складним і практично не вирішеним питанням у ріпаківництві є переробка насіння на олію, оскільки більшість зарубіжних інвесторів і потужні вітчизняні виробники орієнтуються на експорт. Подібним чином починали ріпаківний бізнес і багато інших країн Європи, які тепер створили досить потужну переробну й біохімічну базу. Таким самим чином повинно розвиватися ріпаківництво в Україні, однак при цьому не варто зволікати зі створенням власної переробної галузі, оскільки це може перетворити Львівську область на сировинний придаток для заможніших країн Заходу.

Однією з провідних галузей тваринництва у Львівській області є молочне скотарство. Молокопродуктовий підкомплекс посідає важливе місце у забезпеченні населення життєво необхідними продуктами харчування та формуванні продовольчої безпеки країни загалом і області зокрема.

За обсягами виробництва молока в господарствах усіх категорій Львівщина входить у трійку по Україні, по суті майже в кожному другому сільськогосподарському підприємстві розвинуте скотарство молочного напрямку. Незважаючи на лідируючі позиції області в державі, обсяги

виробництва молока в господарствах усіх категорій за 2000–2010 роки все ж таки зазнали певних змін (дод. Т, табл. Т.1).

Виробництво молока за 2000–2010 роки у Львівській області зменшилося з 1032,0 тис. т до 656,2 тис. т, тобто на 36,4%. Спад виробництва молока спостерігався в господарствах усіх категорій. Зокрема в сільськогосподарських підприємствах обсяг виробництва скоротилися на 65,3% – з 66,0 тис. т у 2000 р. до 22,9 тис. т у 2010 р. У господарствах населення з 2000 до 2002 року виробництво молока поступово зростало, а з 2003 року окреслилася тенденція до спаду виробництва. За останні одинадцять років обсяги виробництва молока в особистих селянських господарствах скоротилися на 34,5% – з 966,0 тис. т у 2000 р. до 633,3 тис. т у 2010 р.

На спад виробництва молока у Львівській області значно вплинуло скорочення поголів'я корів. Протягом 2000–2010 років спостерігається зменшення поголів'я корів майже у два рази, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – з 36,1 тис. голів у 2000 р. до 9,8 тис. гол. у 2010 р., тобто в 3,7 рази, та господарствах населення – відповідно з 300,8 тис. голів до 151,9 тис. голів, тобто в 1,9 рази. Одночасне зменшення поголів'я корів у господарствах усіх категорій негативно впливатиме на функціонування ринку молока в області.

Продуктивність корів за досліджуваний період в аграрних формуваннях області зросла на 23,3% – з 3132 кг у 2000 р. до 3861 кг у 2010 р., в тому числі в сільськогосподарських підприємствах середньорічні надої молока зросли з 1913 кг на одну корову до 2230 кг, тобто на 53,2%, в господарствах населення спостерігалось також зростання на 19,3% – з 3273 кг у 2000 році до 3906 кг у 2010 році. Основними виробниками молока у Львівській області і надалі залишаються господарства населення, однак перспективи розвитку галузі за підприємствами середніх і великих розмірів.

Зменшення обсягів виробництва молока та сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах призвело до зниження виробництва молока на 100 га

сільськогосподарських угідь з 98,0 ц у 2000 р. до 85,1 ц у 2010 р., тобто на 13,2% (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Формування економічної ефективності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Показники	Роки						2010 р. у % до 2000 р.
	2000	2004	2007	2008	2009	2010	
Виробництво молока, тис. т	66,0	31,8	24,3	23,7	24,7	22,9	34,7
Частка в загальному обсязі виробництва, %	6,4	3,3	3,0	3,2	3,6	3,5	-2,9 п
Виробництво молока на 100 га сільськогосподарських угідь, ц	98,0	96,0	93,6	90,6	92,2	85,1	86,8
Собівартість виробництва 1 ц, грн	57,55	65,77	108,79	135,99	144,30	192,66	в 3,3 р.
Середня ціна реалізації 1ц з урахуванням дотацій, грн	50,31	77,24	152,83	201,33	184,96	272,24	в 5,4 р.
Кількість реалізованої продукції, тис. ц	44,2	23,6	18,4	19,2	20,6	18,9	42,8
Товарність, %	67,0	74,2	75,7	81,0	83,4	82,5	-15,5 п
Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн	-3202	-1227	1383	2143	1572	5068	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	-12,7	-8,0	7,2	9,4	5,5	15,0	+27,7п

Основним каналом збуту виробленого молока в аграрних формуваннях є переробні підприємства, що дає можливість отримувати стабільні грошові надходження. Зменшення обсягів виробництва молока негативно позначилося

на обсягах його реалізації, однак основний канал збуту продукції залишився незмінним.

Питома вага молокопереробних підприємств у структурі реалізованого молока аграрних формувань зросла з 85,6% у 2000 р. до 90,4% у 2010 р. Переробні підприємства не зацікавлені закуповують молоко з приватного сектору, оскільки якість молочної сировини в агропідприємствах у середньому удвічі вища й обсяги реалізації більші. Така ситуація суттєво позначилася на товарності продукції сільськогосподарських підприємств, яка за останні одинадцять років зросла з 67,0% до 82,5%.

Протягом 2000–2002 р. і 2004 р. виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах Львівської області було нерентабельним. За ці роки рівень збитковості галузі коливався від -8,0 % до - 19,0 %. В основі збитковості молочної галузі лежить перевищення собівартості 1 ц молока над ціною його реалізації. Основною причиною високої собівартості продукції є непомірне зростання виробничих затрат через подорожчання кормів, високі теми росту цін на паливо-мастильні матеріали. Зокрема, за останні роки виробничі затрати на 1 ц молока зросли в 3,3 рази з 57,55 грн у 2000 р. до 192,66 грн у 2010 р.

Для зниження собівартості молока необхідно домогтися ощадливого використання ресурсів, у тому числі енергоносіїв. Яскравим підтвердженням цього є точка зору О.М. Окопного, який пише, що „ у молочному скотарстві стратегічною метою є поступовий перехід молочних ферм на сучасну енерго- і ресурсозберігаючу технологію з безприв'язним утриманням молочної худоби, яка дає можливість порівняно з традиційним прив'язним зменшити затрати праці в 2,5 – 3 рази та знизити собівартість молока на 35-40%” [136, с. 11].

Суттєвий вплив на рівень рентабельності молока, крім собівартості, має також рівень середніх реалізаційних цін на продукцію (рис. 2.5). Формування цін на молокопродукцію значною мірою залежить від співвідношення попиту та пропозиції з урахуванням сезонних чинників. Зниження цін на молоко припадає на літні місяці – червень-серпень, оскільки саме в цей період

виробляють та реалізують найбільші його обсяги. В осінньо-зимовий період, коли надії молока порівняно низькі, реалізаційні ціни підвищуються [130, с. 112].

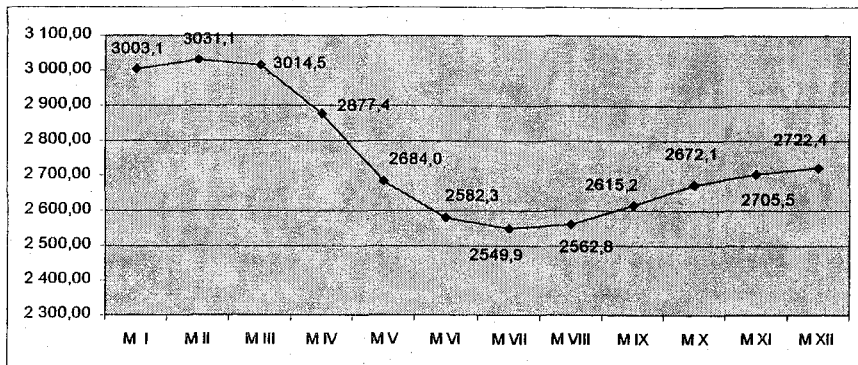

Рис. 2.5. Динаміка середніх цін реалізації молока і молокопродуктів у Львівській області за місяцями 2010 року, грн/т.

Незважаючи на щорічні сезонні цінові коливання, середня ціна реалізації 1 ц молока з урахування дотацій за останні роки зростає більш як у 5,4 рази – з 50,31 грн у 2000 р. до 272,24 грн у 2010 р. Наростаючі темпи зростання середніх реалізаційних цін в області дали можливість виробникам молока у 2005 році вийти із зони збитковості та утримувати протягом наступних чотирьох років рентабельність галузі на рівні 1-9%, а у 2010 році вийти на значення показника 15%.

Подальше нарощування виробництва в сільськогосподарських підприємствах області повинно супроводжуватися підвищенням економічної ефективності розвитку молочного скотарства [101, с. 126]. Для того, щоб молочний сектор достойно зустрівся з лібералізацією та посиленням конкуренції, необхідно збільшувати концентрацію виробництва. По суті, через кризові процеси в державі було зруйновано тип великотоварного підприємства, спеціалізованого на виробництві молока.

У визначенні раціональних розмірів молочнотоварних підприємств необхідно передусім виходити з того, що для молочних ферм встановлений ряд потужностей: 200 (мінімальний), 400, 600, 800, 1000 корів. Отже, мінімальне число поголів'я, за якого забезпечується прибутковість виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Львівської області – 150-200 голів (рис. 2.6).

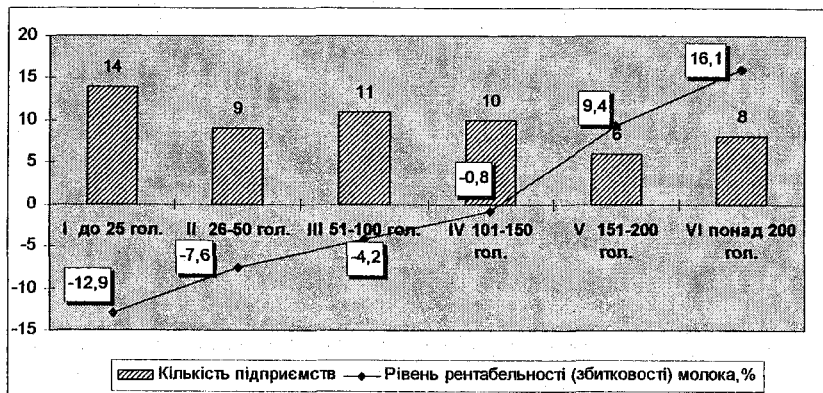

Рис. 2.6 Вплив кількості поголів'я корів на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Львівської області, 2010 р.

Проведений аналіз дає змогу констатувати, що підприємства, які утримують менше ніж 50 корів, слід вважати дрібними, в яких прибуткове виробництво молока позбавлене перспектив; малі підприємства, що утримують від 50 до 200 голів, зможуть існувати в короткостроковій перспективі, забезпечуючи виживання галузі; основою для конкурентоспроможного виробництва молока в області можуть бути середні підприємства, які утримують понад 200 корів [44, с. 45]. За результатами досліджень таких господарств на Львівщині було лише вісім, а саме три господарства у Бродівському районі (ТЗОВ „Прогрес Плюс”, СВК ім. Стефаніка і ДП „Молочні ріки”), ТЗОВ „Перше травня” у Дрогобицькому районі та чотири

господарства Сокальського району: ПАФ „Селекціонер”, ПАФ „Білий стік”, ПАФ АФ ім. Б. Хмельницького та ТЗОВ „Агрофірма Угринів”.

Особливо показовою в галузі молочного скотарства області є діяльність приватної агрофірми „Білий Стік” Сокальського району, в якій виробництво молока здійснюється на промисловій основі з використанням спеціального доїльного залу. Така організація виробництва дозволяє господарству при надої 4000-4500 кг забезпечувати рівень рентабельності галузі в межах 40-60 %. При цьому дане підприємство також виконує функції племрепродуктора української чорно-рябої породи.

Для підвищення ефективності виробництва молока в господарствах області, крім кількісної характеристики поголів'я тварин, важливе значення має його якісна складова [83, с. 130]. Отже, поблизу великих міст, таких як Львів, необхідно концентрувати спеціалізовані молочні породи, які в умовах високоефективних технологій дадуть можливість виробляти достатню кількість молока. Для цієї мети підходять такі молочні породи, як українська червоно-ряба і чорно-ряба, створені за участю гольфштинської породи.

Для розміщення порід необхідно враховувати також соціально-економічні та природно-кліматичні чинники, але основним в ринкових умовах є попит на продукцію молочного скотарства в регіоні. Економічна ефективність правильного розміщення порід виражається в додатковому прибутку за рахунок зниження собівартості виробленої продукції, скороченні витрат переробної промисловості та поліпшенні якості продукції [12, с. 46].

Проблема підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняної молочної продукції набуває особливого значення у зв'язку зі вступом до СОТ. Справа в тому, що наші стандарти якості відстають не лише від європейських, а й від російських, а фактична якість молока не завжди відповідає навіть українським стандартам. Основною причиною низької якості вітчизняної молочної продукції є те, що основна її частина (90-95% по Львівській області) виробляється господарствами населення.

На нашу думку, проблему низької якості вітчизняної молочної сировини та молокопродуктів можна вирішити через створення великотоварних молочних комплексів. При цьому важливу роль повинна виконувати держава, яка має стимулювати великотоварне виробництво, а не роздавати дотації усім сільськогосподарським товаровиробникам.

Подальші перспективи розвитку ринку молочної продукції пов'язані зі зростанням цін на молоко. Подорожчання молока є загальносвітовою тенденцією. Спеціалісти прогнозують, що світова кон'юнктура сприятиме подальшому зростанню цін. Індекс молочної продукції, який розраховується Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), тільки за період 2006 – 2007 роки зріс на 46%, досягнувши рекордної позначки з 1991 року. Основних причин подорожчання молока у світі дві. Перша полягає у випереджаючих темпах росту споживання над виробництвом. Друга напряму пов'язана із розширенням посівних площ, зайнятих енергетичними культурами, що знижує кількість кормів для худоби, зумовлює зростання цін на зернофуражне зерно і веде до подорожчання молока. Світове зростання цін на молоко робить його виробництво високорентабельним, тому держава повинна стимулювати створення великих молочних ферм із сучасними автоматизованими доїльними залами, лабораторіями, що зведе до мінімуму людський чинник і допоможе підняти виробництво молока до європейських і світових стандартів [60, с. 129].

Крім молочного скотарства, Львівська область має сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку скотарства м'ясного напряму. Однак, на сьогодні виробництво та реалізація яловичини як в області зокрема, так і по Україні загалом характеризується досить кризовою ситуацією. На відміну від птахівництва і свинарства, де виробничий цикл триває від декількох місяців до року, обіг залучених коштів на вирощування великої рогатої худоби на м'ясо становить 1,5-2 роки. Саме така особливість виробництва робить цю галузь найменш захищеною, тому вона й опинилася у найгірших умовах господарювання [79, с. 141].

За останні одинадцять років виробництво яловичини у Львівській області зменшилося на 35,8% – з 58,5 тис. т у 2000 р. до 54,9 тис. т у 2010 р. Такий спад був зумовлений скороченням обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах у 2,5 рази – з 9,7 тис. т у 2000 р. до 3,9 тис. т у 2010 р. В господарствах населення теж спостерігаємо зменшення обсягів виробництва яловичини, однак якщо порівнювати з рівнем виробництва 2000 р., то збереглася позитивна динаміка – зростання на 4,5% – з 48,8 тис. т у 2000 р. до 51,0 тис. т у 2010 р. (дод. Т, табл. Т.2)

Незважаючи на низку позитивних тенденцій, майже в усіх агроформуваннях Львівської області відбулося скорочення поголів'я великої рогатої худоби більш як наполовину – з 565,7 тис. голів у 2000 р. до 251,9 тис. голів у 2010 р., в тому числі в господарствах населення на 50,7% – з 462,2 тис. голів до 227,7 тис. голів, а в сільськогосподарських підприємствах – у 4,3 рази з 103,5 тис. голів до 24,2 тис. голів. Однією з причин скорочення поголів'я худоби є структурні зрушення в землекористуванні, а також переорієнтація вітчизняних сільгоспвиробників на виробництво менш капітало- та енергомісткої продукції – зернових і ріпаку.

При цьому варто зауважити й те, що на фоні загального кількісного зменшення м'ясного стада, його якісна складова зазнала суттєвих позитивних змін [86, с. 47]. Зокрема, за останні роки середньодобовий приріст великої рогатої худоби зріс більш ніж в два рази з 217 г у 2000 р. до 468 г у 2010 р. (табл. 2.9). Саме зростання продуктивності великої рогатої худоби дало можливість сільськогосподарським підприємствам області трохи стабілізувати ситуацію із виробництвом м'яса і вже у 2008 році зменшити збитковість виробництва.

Важлива роль у забезпеченні господарств області високопродуктивним поголів'ям відводиться племзаводу "Дрогобицький", який розводить породи тварин м'ясного напрямку – герефордська і лімузин (поліська м'ясна). Використовуючи високопродуктивні породи великої рогатої худоби, такі як поліська м'ясна, волинська м'ясна та інші, СФГ „Клен” Жовківського району за

відповідних умовах господарювання забезпечує одержання середньодобових приростів тварин у межах 1000-1200 г. Однак таких показових господарств в області поки що не дуже багато. У більшості сільськогосподарських підприємств продуктивність великої рогатої худоби на відгодівлі знаходиться на такому низькому рівні, що говорити про прибутковість виробництва взагалі недоречно.

Таблиця 2.9

Формування економічної ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Показник	Роки						2010р. у % до 2000р.
	2000	2004	2007	2008	2009	2010	
Середньодобовий приріст ВРХ, г	217	320	393	443	482	468	в 2,2р.
Виробництво яловичини (реалізація на забій у живій вазі), тис. т	9,7	4,3	4,8	3,5	3,7	3,9	40,2
Частка в загальному обсязі виробництва господарств усіх категорій, %	16,6	5,8	7,0	5,4	6,1	7,1	-9,5 п
Частка яловичини в загальному обсязі виробництва м'яса всіх видів, %	88,2	43,4	12,2	6,7	6,3	5,6	-82,6 п
Собівартість виробництва 1 ц, грн	818,7	786,9	1019,9	1303,8	1306,9	1688,5	в 2,1 р.
Прибуток (збиток) від реалізації, тис. грн	-23894	-12844	-16291	-7246	-9913	-14518	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	-51,4	-43,6	-46,6	-24,4	-27,5	-36,4	+15,0п

Основна причина такого становища – не лише криза тваринництва загалом і скотарства зокрема, а й повна втрата господарствами традицій

виращування племінної худоби. Адже чорно-ряба порода, тварини якої переважають у більшості підприємств, не забезпечують достатньої кількості ні м'яса, ні молока.

Значний спад виробництва м'яса у сільськогосподарських товаровиробників був зумовлений також несприятливою ціновою ситуацією. У більшості аграрних підприємств, які займаються виращуванням худоби, виробництво її залишається збитковим через низькі ціни. Реалізаційні ціни не відшкодовують витрат, тому галузь і надалі залишається нерентабельною. Не одержуючи кошти, щоб покрити хоча б затрати, не кажучи уже про прибуток, виробники втрачають інтерес до галузі і перестають нею займатися. Свідченням кризової ситуації в галузі м'ясного скотарства є зниження частки сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва м'яса великої рогатої худоби у господарствах усіх категорій в 2010 році порівняно з 2000 роком на 9,5 %.

Загалом по області основними виробниками в галузі м'ясного скотарства є господарства населення. За останні одинадцять років частка господарств населення у виробництві продукції м'ясного скотарства була досить суттєвою і коливалася в межах 80-95 %. В умовах складних соціально-економічних змін виращування великої рогатої худоби на продаж для селянина є основним джерелом наповнення його сімейного бюджету. Відгодовлю здійснюють переважно із застосуванням інтенсивних методів (стимуляторів росту), а реалізацію – зазвичай переробним підприємствам, оскільки на роздрібних продовольчих ринках ця продукція не користується попитом.

За останні одинадцять років галузь м'ясного скотарства Львівщини перебуває в зоні суцільної збитковості, причому в окремі роки (2000 р., 2002 р. і 2003 р.) рівень рентабельності опускався нижче -50,0 %. Незважаючи на такі невтішні тенденції, протягом досліджуваного періоду все ж таки намітилися певні позитивні зрушення, а саме рівень збитковості галузі зменшився на 15% – з -51,4% у 2000 р. до -36,4% у 2010 р. Отже, суттєвим бар'єром на шляху отримання доходів і надалі залишається досить висока невідповідність між

собівартістю продукції та ціною її реалізації, особливо за відсутності еквівалентного обміну між сільськими господарством та іншими сферами АПК. Суттєвий вплив на рівень цін має також канал реалізації виробленої продукції. Для виробників м'яса – це, як правило, переробні підприємства (70-75% у структурі реалізації продукції), які на етапі встановлення ціни переслідують власні інтереси та вигоди.

На сьогодні вирощуванням великої рогатої худоби займається близько 30,0% підприємств області, при цьому поголів'я, яке перебуває у їх розпорядженні, істотно коливається від кількох десятків голів до кількох сотень. Проте, як доводить практика господарювання, в умовах ринкових відносин основними товаровиробниками продукції м'ясного скотарства повинні стати крупнотоварні підприємства. Такі господарства мають змогу впроваджувати у виробництво нові, сучасні технології, утримувати стадо тварин у кілька сотень, а іноді й тисяч голів, забезпечувати їх повноцінними кормами, а також впроваджувати раціональні форми організації виробництва і праці [57, с. 75]. Передовими у цьому напрямі є такі господарства Львівської області, як СФГ „Клен” Жовківського району, ТзОВ ім. Стефаніка та ДП „Молочні ріки” Бродівського району, ПАФ „Білий Стік” і ПАФ ім. Б. Хмельницького Сокальського району та ін.

Хоча господарства населення стримують спад виробництва м'ясної продукції, однак перспективи розвитку галузі за сільськогосподарськими підприємствами. Саме спеціалізовані тваринницькі господарства зможуть вступати в об'єднання з переробними підприємствами і торговельними організаціями для забезпечення продовольчої безпеки держави. Враховуючи зростання цін на сільськогосподарську продукцію на світових ринках і збільшення споживання м'яса та м'ясопродуктів у країнах, що розвиваються, виробництво продукції тваринництва може стати одним із найприбутковіших секторів національної економіки.

Свинарство є також пріоритетною галуззю тваринництва щодо швидкого усунення дефіциту м'ясної продукції. Відносно короткий виробничий цикл

(відгодівля свиней може бути завершена за шість місяців) робить цю галузь привабливою для інвестування. Галузь свинарства у господарствах усіх категорій Львівської області зазнала значних втрат у зв'язку з глибокою кризою в агарному секторі, однак останнім часом спостерігається тенденція до поліпшення ситуації. Загальне скорочення поголів'я свиней по області, переважно в господарствах населення, було призупинено завдяки сільськогосподарським підприємствам. Протягом досліджуваного періоду сільськогосподарським підприємствам не тільки вдалося зупинити спад поголів'я свиней, а й забезпечити зростання. Зокрема, у 2010 р. порівняно з 2000 р. поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах Львівщини зросло у 5,5 рази – із 19,8 тис. гол. до 109,5 тис. гол. (дод. Т, рис. Т.3).

Збільшення обсягів виробництва свинини позитивно позначилося на динаміці обсягів реалізації. Зокрема, реалізація свиней на забій у живій вазі по області за 2000–2010 роки зросла у 21 раз – із 0,7 тис. т до 14,7 тис. т, що дало змогу сільськогосподарським підприємствам збільшити частку у загальному обсязі виробництва цієї продукції на 31,9% (табл. 2.10).

Незважаючи на певні позитивні зрушення більшість керівників відмовляються від розвитку цієї підгалузі тваринництва у власних сільськогосподарських підприємствах, оскільки добре пам'ятають події останніх років, коли імпорт свинини за заниженими цінами, особливо контрабандний, зробив неконкурентоспроможною продукцію вітчизняних виробників свинини.

Сьогодні у тих сільськогосподарських підприємствах області, де залишилося поголів'я свиней, відзначається позитивна тенденція в підвищенні їх продуктивності. Зокрема, за останні одинадцять років середньодобовий приріст свиней зріс у 4,7 рази – з 108 г у 2000 р. до 507 г у 2010 р. Однак навіть за таких показників продуктивності вітчизняна продукція залишається збитковою і неконкурентоспроможною як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Наявність двох племзаводів у Сокальському районі („Селекціонер” і „Стенятинське”), які є репродукторами великої білої та

полтавської м'ясної порід свиней, не може забезпечити всі господарства області відповідним племінним поголів'ям.

Таблиця 2.10

Економічна ефективність виробництва м'яса свиней у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Показник	Роки						2010 р. у % до 2000 р.
	2000	2004	2007	2008	2009	2010	
Середньодобовий приріст свиней, г	108	287	397	375	485	507	в 4,7 р.
Виробництво свинини (реалізація на забій у живій вазі), тис. т	0,7	1,9	4,4	5,1	9,1	14,7	в 21 р.
Частка в загальному обсязі виробництва господарств всіх категорій, %	2,1	6,0	14,5	17,0	26,8	34,0	+31,9 п
Частка свинини в загальному обсязі виробництва м'яса всіх видів, %	6,4	19,2	11,2	9,7	15,5	21,2	+14,8 п
Собівартість виробництва 1 ц, грн.	1127,6	765,69	686,88	948,14	864,03	881,85	78,2
Прибуток (збиток) від реалізації свинини, тис. грн.	-2741	-2268	-3634	5878	3388	14531	–
Рівень рентабельності (збитковості), %	-56,9	-27,9	-18,0	22,8	4,1	10,8	+67,7 п

Поголів'я свиней у вітчизняних підприємствах „приростає” за добу в середньому на 300 г, тоді як у світовій практиці – не менше ніж на 600 г, а на фермах із передовими технологіями – на 700-800 г за добу. Для виправлення ситуації, як вважають більшість фахівців [177; 136; 202], необхідно перевести свинарство, та й тваринництво загалом, на вискоєфективну відгодівлю із застосуванням сучасних комбікормів. У сьогоднішніх умовах без реалізації таких заходів досягти позитивної динаміки в розвитку свинарства дуже важко.

Такої практики господарювання дотримується ТзОВ "Райок" Перемишлянського району. Для підвищення продуктивності свинопоголів'я в господарстві впроваджують прогресивні технології, передусім науково обгрунтовану годівлю різних статево-вікових груп свиней, чітку систему відтворення стада. На підприємстві застосовують концентрований тип годівлі свинопоголів'я сухими комбікормами, які виготовляють у власному комбікормовому цеху. Збільшення обсягів виробництва свинини значною мірою визначається проведенням селекційно-племінної роботи. Отже, вмiла організація роботи в ТзОВ „Райок” дозволяє забезпечувати високі показники ефективності виробництва.

Інший варіант розвитку свинарства, який може бути реалізований у сільськогосподарських підприємствах області, полягає в тому, що галузь представлена окремим підрозділом – свинофермою із середньорічним поголів'ям свиней на відгодівлі у кілька сотень голів. У цьому разі свинарство залишається другорядною галуззю, однак за рахунок концентрації виробництва і належного ресурсного забезпечення можна розраховувати на прийнятну його ефективність. Прикладом вдалої реалізації такого варіанта є функціонування свиноферми у ПАФ „Білий Стік” Сокальського району [141, с. 113].

Однак можна досягти прибутковості галузі свинарства й за відносно невеликої концентрації поголів'я тварин, якщо саме підприємство займатиметься реалізацією поросят населенню для подальшого вирощування та відгодівлі. Саме на таку виробничу програму орієнтується ПОСП „Відродження” Радехівського району. Щорічно господарство реалізовує кілька сотень поросят середньою вагою 7-9 кг. Незважаючи на зменшення поголів'я свиней в особистих селянських господарствах, попит на поросят залишається стабільно високим. Такий варіант розвитку свинарства цінний тим, що за його допомогою можна поширити досягнення селекційно-племінної роботи у свинарстві на особисті селянські господарства [143, с. 24].

На сьогодні ситуативними виробниками свинини у Львівській області стали господарства населення (80-90% в загальному обсязі виробництва), однак

простежується тенденція до зменшення поголів'я в їх розпорядженні. Основною причиною такої ситуації є: вік жителів, відсутність в достатній кількості концентрованих кормів, висока вартість молодняка тварин, проблеми зі збутом. При цьому не слід забувати і про соціальний аспект вирощування свиней в господарствах населення. З користю для сімейного бюджету сільський житель може згодувати свиням всі харчові відходи, нестандартну сільськогосподарську продукцію, вирощену на власній земельній ділянці і, що найважливіше, споживати відносно екологічно чисту продукцію. Саме останній факт є визначальним.

Незважаючи на те, що сьогодні господарства населення відіграють суттєву роль в усуненні дефіциту м'ясної продукції на ринку області, однак подальший розвиток таких тенденцій є примарним особливо після вступу до СОТ. Перспективи розвитку свинарства пов'язані з великотоварними підприємствами з вирощування свиней, які є складовими певних промислово-фінансових груп. Прикладом вдалої реалізації такої стратегії поведінки на ринку м'ясної продукції є діяльність ТзОВ „Барком” (торгова марка „Родинна ковбаска”).

Отже, сприятливі природно-економічні умови дають змогу аграрним формуванням Львівської області займатися вирощуванням майже всіх видів продукції рослинництва і тваринництва. Основними виробниками сільськогосподарської продукції і надалі залишаються особисті селянські господарства населення, однак перспективи розвитку галузі за сільськогосподарськими підприємствами. Саме останні можуть будувати ефективні відносини з переробними і торговельними підприємствами для досягнення ефективності агропромислового виробництва загалом.

2.3 Факторний аналіз економічної ефективності сільськогосподарських підприємств

Сільське господарство Львівщини займає достойне місце в рейтингу регіонів України. За результатами 2010 року обсяг виробництва валової продукції сільського господарства становив 4181,4 млн грн, з яких 50,3% припадає на виробництво продукції рослинництва і 47,3% тваринництва (дод. У). На сьогодні основними виробниками сільськогосподарської продукції в області і надалі залишаються господарства населення, проте незважаючи на такі тенденції спостерігаємо певні позитивні зрушення порівняно з 2000 роком. Зокрема, за останні одинадцять років частка сільськогосподарських підприємств у валовій продукції помітно зросла – з 9,2% у 2000 р. до 26,3% у 2010 р., тобто майже у 2,6 рази. Що ж до господарств населення, то тут діаметрально протилежна ситуація. Господарства даної категорії суттєво втратили позиції у виробництві валової продукції – з 90,8% у 2000 р. до 73,7% у 2010 р., що цілком закономірно і згодом почне проявлятися набагато яскравіше, оскільки господарств населення не можуть бути пріоритетною формою господарювання. Переваги селянських господарств проявляються тільки в умовах економічної нестабільності. Мине нестабільність – не буде переваг. Зате недоліки їх глобальні – вони не здатні впроваджувати у виробництво нові ресурсощадні технології і виробляти конкурентоспроможну продукцію. У перспективі потреба в цій формі господарювання сама по собі відпаде, як вона давно відпала в європейських країнах.

За умови членства України в СОТ ключовий акцент необхідно робити на сільськогосподарські підприємства, оскільки лише вони зможуть забезпечити конкурентоспроможність аграрної продукції при розширенні нашого ринку у напрямі європейських країн [11, с. 395]. Створити необхідні умови, за дотримання яких українська продукція відповідатиме європейським і світовим стандартам, господарства населення не спроможні, тому належну увагу потрібно приділяти аграрним підприємствам [119, с.13].

На сьогодні сільськогосподарською діяльністю у Львівській області займаються аграрні підприємства різних організаційно-правових форм власності. Серед них найбільша частка припадає на господарські товариства і приватні підприємства (включаючи фермерські господарства), що відповідно становить 52,3% і 43,7%, значно поступаються їм державні підприємства (3,0%), міжгосподарські об'єднання (0,5%) та кооперативи (0,5%) [152, с. 9].

Останніми роками простежується тенденція до зменшення кількості аграрних формувань. Зокрема, за період 2000–2010 роки кількість сільськогосподарських підприємств зменшилася більш ніж у 3,2 рази – з 624 до 197 господарств (рис. 2.7).

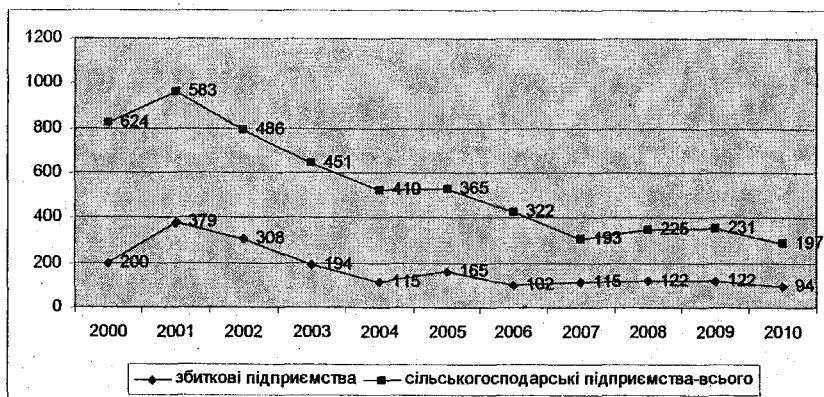

Рис. 2.7. Динаміка збиткових сільськогосподарських підприємств у Львівській області за 2000–2010 роки.

Тенденція до зменшення кількості сільськогосподарських підприємств характерна для підприємницьких структур всіх організаційно-правових форм господарювання [13, с. 56]. При цьому варто зауважити й те, що на фоні загального скорочення підприємств кількість збиткових господарств з року в рік зростає. Якщо у 2000 році частка збиткових аграрних підприємств у загальній кількості складала 32,4%, то уже в 2010 році зросла до 47,7%. Однак, досліджуючи відсоток збиткових підприємств у загальній кількості

господарюючих суб'єктів також не слід бути досить категоричним. При цьому варто зазначити, що наведений показник забезпечує вимірність феномена збитковості лише в першому наближенні. Це пояснюється тим, що виробництво окремої продукції може бути рентабельним, але частка збиткових господарств у цьому підкомплексі є також вагомою. Така ситуація зумовлена тим, що окремі види виробництва є ефективними лише за високої концентрації й основну масу продукції прибутково реалізують великі підприємства, а безліч дрібних виробників потрапляють в зону збитковості [19, с. 27]. Отже, масштаби збитковості можна точніше вимірювати часткою продукції, реалізованої із збитком. У такому напрямі й здійснюватимуться подальші дослідження.

Крім частки збиткових підприємств в їх загальній кількості, фінансовий стан аграрної сфери та її галузей характеризує також рівень рентабельності (збитковості) від реалізації сільськогосподарської продукції [20, с. 35]. Цей показник дає можливість зробити висновки про раціональність використання основних факторів виробництва (землі, праці, основного та оборотного капіталу), а також про рівень пристосованості суб'єктів до умов ринку (рис. 2.8).

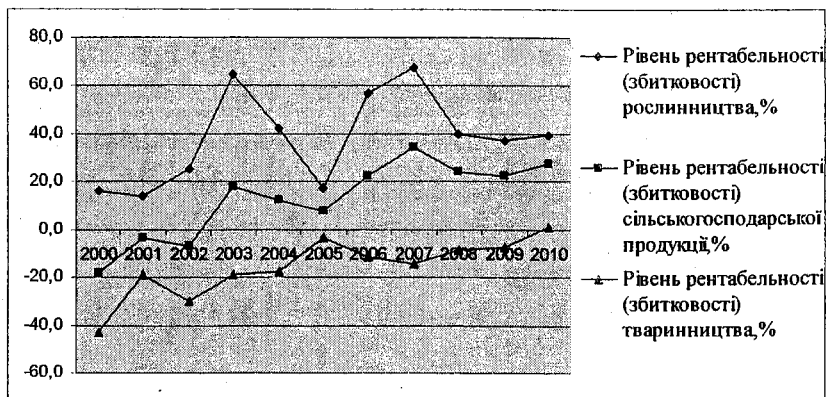

Рис. 2.8. Динаміка рівня рентабельності (збитковості) в сільськогосподарських підприємствах Львівської області за 2000 – 2010 роки.

Аналіз рівня рентабельності в аграрних підприємствах Львівської області засвідчує певні позитивні зрушення. Зокрема, за останні одинадцять років рентабельність сільськогосподарського виробництва зростає з -18,2% у 2000 р. до 27,6% у 2010 р. Отже, лише у 2003 році вдалося подолати збитковість виробництва сільськогосподарської продукції. Протягом наступних шести років (2004 – 2009 роки) показники ефективності виробництва сільськогосподарської продукції істотно коливалися. При цьому варто констатувати також той факт, що зростання ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому забезпечується за рахунок галузі рослинництва. Зокрема, рентабельність зернових, цукрових буряків, картоплі та овочів у 2010 році становила відповідно 4,5%, 56,0%, 41,2% і 95,9%. У галузі тваринництва за всіма видами продукції, крім молока, м'яса свиней, птиці, спостерігається суцільна збитковість. Отже, економічні умови, які склалися в сільському господарстві, не дозволяють вести розширене відтворення та нарощувати обсяги виробництва продукції тваринництва. Особливо гостро ця проблема позначилася на товаровиробниках яловичини. На відміну від птахівництва і свинарства, де виробничий цикл триває від декількох місяців до року, обіг залучених коштів у вирощування великої рогатої худоби на м'ясо триває 1,5–2 роки, що відповідно стримує потік кредитних ресурсів у цю галузь. Отже, вихід тваринництва з кризи неможливий без державної підтримки.

Проведений аналіз середнього рівня рентабельності (збитковості) в сільському господарстві загалом та в розрізі основних його галузей дає нам змогу поверхнево окреслити ситуацію в області та показати загальні тенденції розвитку рослинництва і тваринництва. Одержання вагоміших результатів вимагає поглибленого дослідження із залученням до аналізу всієї сукупності підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції у Львівській області.

Дослідження ефективності в сільськогосподарських підприємствах області було обмежене середніми та великими аграрними формуваннями,

оскільки лише щодо цих господарських одиниць є інформація у статистичній формі 50-сг (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Групування сільськогосподарських підприємств Львівської області за рівнем рентабельності (збитковості), 2010 р.

Групи господарств за рівнем рентабельності (збитковості) сільськогосподарської продукції, %	Кількість підприємств		Прибуток (збиток) на 1 господарство, тис. грн	Прибуток (збиток) на 100 га с.-г угідь, тис. грн
	Одиниць	до підсумку, %		
Збиткові господарства				
I менше -25,1	30	15,6	-989,5	-196,4
II від -25,0 до -15,1	17	8,9	-680,1	-87,3
III від -15,0 до -10,1	16	8,3	-344,8	-64,1
IV від -10,0 до 0	31	16,1	-224,6	-18,9
Рентабельні господарства				
V від 0 до 10,0	27	14,1	102,8	21,5
VI від 10,1 до 15,0	19	9,9	563,1	148,6
VII від 15,1 до 25,0	21	10,9	1265,7	183,2
VIII більше ніж 25,1	31	16,2	11021,6	602,7
Разом в області	192	100,0	1787,9	159,3

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності (збитковості) засвідчило, що понад половина господарств області були прибутковими (51,1%), а решта (48,9%) – збитковими. Варто взяти до уваги також і те, що із загальної кількості прибуткових господарств лише 31 підприємство мало рівень рентабельності понад 25%, а це є досить незначним показником щодо області загалом. За таких результатів господарювання аграрних підприємств області середній розмір прибутку на одне господарство і на 100 га сільськогосподарських угідь становив відповідно 1787,9 тис. грн та 159,3 тис. грн.

Як уже згадувалося раніше, виробництвом валової продукції сільського господарства у Львівській області займаються аграрні формування різних форм власності та господарювання (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Економічна ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств Львівської області
залежно від організаційно-правової форми, 2010 р.**

Організаційно- правова форма господарювання	Кіль- кість госпо- дарств, од.	Площа с.-г. угідь на 1 гос- подар- ство, га	Площа ріллі на 1 госпо- дарство, га	Витрати на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Виручка на 1 праців- ника, тис. грн	Прибуток (збиток) на 1 госпо- дарство, тис. грн	Прибуток (збиток) на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Рівень рента- бельності (збитко- вості) рослин- ництва, %	Рівень рента- бельності (збитко- вості) тварин- ництва, %	Рівень рента- бельності (збитко- вості) с.-г. про- дукції, %
ТзОВ	94	1452	1286	832,4	252,1	2357,4	195,8	43,1	2,3	31,4
ЗАТ	1	208	193	203,9	33,6	48,5	30,4	38,9	-3,4	29,1
ВАТ	2	234	216	194,6	35,8	34,1	22,9	20,3	-1,2	19,5
Виробничі кооперативи	1	2900	2764	311,2	28,6	144,2	52,3	12,9	-1,5	2,3
Міжгосподар- ські об'єднан- ня	1	189	102	164,8	58,3	1386,0	107,3	-	12,9	12,9
Приватні підприємства	67	632	598	833,2	187,5	624,1	87,5	27,9	-4,6	18,4
Фермерські господарства	18	846	749	489,3	209,4	483,3	57,1	25,3	1,9	16,2
Державні підприємства	6	1450	1217	201,1	36,1	-220,3	-15,2	-11,5	-17,5	-15,1
Всього	192	1076	963	746,4	206,3	1796,4	160,2	39,3	0,7	27,4

Детальний аналіз, проведений в табл. 2.12, дав можливість встановити, що серед недержавних аграрних підприємств основні обсяги виробництва зосереджено в господарствах колективної і приватної форм власності. Серед підприємств колективної форми власності найбільш ефективними є товариства з обмеженою відповідальністю, рентабельність яких у 2010 році складала 31,4%. У всіх інших господарських товариствах цей показник на декілька порядків менший. Зокрема, рівень рентабельності (збитковості) при реалізації сільськогосподарської продукції в акціонерних товариствах закритого і відкритого типу, виробничих кооперативах становив відповідно 29,1%, 19,5%, 2,3%. Крім того, варто зазначити й те, що суттєво недооціненою формою господарювання в рамках Львівської області є господарські кооперативи, кількість яких з року в рік неухильно скорочується. На кінець 2010 року на Львівщині діяв лише один виробничий кооператив у Бродівському районі – СВК ім. Стефаника.

Передові позиції серед сільськогосподарських підприємств області у виробництві продукції займають також приватні та фермерські господарства [18, с. 22]. На Львівщині ці господарства суттєво не різняться за розмірами і показниками продуктивності, тому рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва їм вдалося досягти на рівні 16-18%. При цьому варто зазначити й те, що серед усіх організаційно-правових форм господарювання лише в товариствах з обмеженою відповідальністю і фермерських господарствах за результатами 2010 року прибутковим було як виробництво продукції рослинництва, так і тваринництва.

Оскільки реформування колективних сільськогосподарських підприємств в аграрні формування ринкового типу спричинило докорінні зміни у сільському господарстві Львівської області, тому закономірним є з'ясування впливу форми власності та організаційно-правової форми на ефективність господарювання. Для цього 192 аграрні формування, які у 2010 році займалися виробництвом сільськогосподарської продукції було поділено на дві групи підприємств –

„прибуткові” (98 господарств) і „збиткові” (94 господарства). У розрізі цих двох груп господарств і проводився конкретніший аналіз (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Розподіл прибуткових і збиткових аграрних підприємств за організаційно-правовими формами господарювання у 2010 році

Організаційно-правова форма господарювання	Групи підприємств			
	прибуткові		збиткові	
	кількість	% до суми	кількість	% до суми
Недержавні підприємства	98	100,0	88	93,6
в т.ч. господарські товариства	49	50,0	52	55,3
приватні підприємства (включаючи фермерські)	47	48,0	36	38,3
сільськогосподарські виробничі кооперативи	1	1,0	-	-
міжгосподарські об'єднання та інші	1	1,0	-	-
Державні підприємства	-	-	6	6,4
Разом	98	100,0	94	100,0

Як показують дослідження, суттєвих відмінностей за формою господарювання між прибутковими і збитковими підприємствами не виявлено. Переважаючою формою власності виступає недержавна, а в її межах практично одні й ті самі організаційно-правові форми господарювання є як прибутковими, так і збитковими. За результатами досліджень понад половини (55,3%) господарських товариств області були збитковими, а у приватних підприємствах кількість господарств, яка досягла позитивних результатів господарювання, перевищувала кількість збиткових підприємств на 11 господарських одиниць. Сільськогосподарські підприємства державної форми є повністю збитковими.

Зазвичай, як підтверджує практика господарювання, причина збитковості криється не в організаційно-правовій формі, а у відмінностях господарств за ефективністю виробництва та реалізації. У такому напрямі здійснювали подальші дослідження (табл. 2.14).

Порівняння показників урожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин, ціни та собівартості щодо рентабельних і нерентабельних господарств дає можливість зробити ряд висновків. Перше, що привертає до себе увагу під час порівняння виділених груп сільськогосподарських підприємств – суттєва перевага прибуткових господарств над неприбутковими за урожайністю сільськогосподарських культур (переважання в середньому на 50-60%) та продуктивністю тварин (переважання в середньому на 10-20%). Така ситуація в основному зумовлена значно вищою концентрацією виробництва в прибуткових господарствах. Зокрема, на одне рентабельне підприємство реалізується в 1,5–2 рази (у вагових одиницях) продукції більше, ніж на збиткове.

Отже, за результатами 2007-2010 років прибуткові підприємства області досягли урожайності зернових і зернобобових на рівні 37-43 ц/га, а збиткові – 19-27 ц/га, що майже у два рази менше. Удвічі меншою у нерентабельних господарствах порівняно з рентабельними була урожайність картоплі та ріпаку. Що ж до галузі тваринництва, то тут ситуація є трохи кращою. Середньодобові прирости великої рогатої худоби та свиней у прибуткових та збиткових господарствах за 2007, 2008 і 2010 роки коливалися приблизно в однакових межах – 360-450г і лише у 2009 році відхилення становило 15-20%. У виробництві молока рентабельні підприємства у 2007-2008 роках випередили на 40% за продуктивністю збиткові господарства, однак у 2009 і 2010 роках цей розрив вдалося суттєво скоротити. Отже, високі показники концентрації виробництва, продуктивності землі і худоби зумовили відповідну перевагу прибуткових підприємств над збитковими в рівні ресурсної ефективності.

У виробництві та реалізації зернових і зернобобових рентабельним підприємствам вдалося досягти економії затрат порівняно з нерентабельними господарствами в середньому на 20%.

Таблиця 2.14

Рентабельність (збитковість) сільськогосподарського виробництва у Львівській області за 2007 – 2010 роках**

Продукція	Урожайність культур (продуктивність тварин)*				Собівартість 1 ц, грн				Ціна 1 ц, грн				Рівень рентабельності (збитковості), %			
	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
Рентабельні підприємства																
Зернові і зернобобові	36,7	42,8	41,2	38,9	61,59	68,82	79,60	98,14	105,24	119,83	111,54	126,71	+70,9	+71,4	+40,1	+29,1
Цукрові буряки	385,0	417,3	406,5	421,8	15,49	21,56	26,52	26,03	16,75	22,94	53,61	46,45	+8,2	+6,4	+102,1	+72,5
Картопля	251,1	308,4	325,9	304,1	102,99	126,47	128,35	113,52	121,99	119,79	125,11	145,64	+18,4	-5,3	-2,5	+28,3
Ріпак	21,3	33,1	42,8	29,8	130,35	133,56	162,34	195,11	163,97	234,83	363,58	347,30	+25,8	+75,8	+124,0	78,2
Рослинництво**	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	+28,8	+34,1	+58,4	+51,8
Молоко	2967	2904	3185	3017	116,61	139,03	158,35	184,79	124,42	152,04	171,27	213,9	+6,7	+9,4	+8,2	+15,8
Приріст ВРХ	364	421	558	461	892,93	1090,2	1204,6	1488,9	485,75	902,32	944,93	1077,1	-45,6	-17,2	-21,6	-27,8
Приріст свиней	406	404	551	494	852,59	904,12	968,04	971,04	777,30	1115,3	1120,8	1164,3	-9,4	+23,6	+15,8	+19,9
Тваринництво**	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	-3,1	+5,3	+1,4	+3,4
Разом**	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	+12,3	+19,7	+27,3	+28,9
Збиткові підприємства																
Зернові і зернобобові	19,3	29,4	26,8	18,7	76,12	74,35	111,24	124,9	86,50	88,36	79,66	94,23	+13,6	+18,8	-28,4	-24,5
Цукрові буряки	289,5	377,4	350,6	382,6	20,27	26,33	29,11	27,41	17,52	21,93	44,67	32,73	-13,5	-16,7	+53,5	+19,4
Картопля	126,5	135,8	147,9	164,8	121,12	146,53	147,31	124,01	122,38	116,23	124,68	138,26	+1,3	-20,1	-15,4	+11,5
Ріпак	10,8	21,3	24,4	21,7	184,63	187,47	203,38	237,12	153,27	258,58	274,54	287,15	-17,0	+38,0	+35,1	+21,1
Рослинництво**	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	+4,8	+3,6	+7,5	+6,9
Молоко	2155	2008	3107	2839	124,30	148,28	173,52	196,03	122,32	146,51	169,03	198,97	-1,6	-1,2	-2,6	-1,5
Приріст ВРХ	364	392	474	448	926,63	1305,6	1498,3	1704,8	482,03	898,33	966,73	1114,2	-48,0	-31,2	-35,5	-34,6
Приріст свиней	402	398	485	479	946,14	958,23	998,61	1112,6	678,14	885,91	914,13	1003,2	-28,3	-7,5	-9,7	-9,8
Тваринництво**	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	-20,9	-13,4	-15,9	-14,6
Разом**	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	-13,7	-9,2	-11,3	-6,4

* Показник продуктивності та урожайності: щодо культур – урожайність, ц/га; щодо молока – середньорічний надій на 1 корову, кг; щодо приросту – середньодобовий приріст на 1 голубу, г.

** Середньозважені показники для перелічених позицій.

Суттєвою була також економія витрат при виробництві та реалізації цукрових буряків (15-30%), картоплі (15-20%) та ріпаку (25-40%). У галузі м'ясо-молочного скотарства відхилення у собівартості 1 ц молока та 1 ц яловичини між прибутковими і збитковими підприємствами коливалося в межах 5-10%, що було досить несуттєвим. Отже, у групі рентабельних підприємств в середньому для кожного з видів реалізованої продукції собівартість є набагато нижча, ніж у нерентабельних господарствах, що і є вирішальним чинником фінансового успіху. Додатковим чинником підвищення рентабельності слугують якісні характеристики реалізованої продукції, які дають змогу рентабельним господарствам мати перевагу над збитковими за рівнем ціни.

Показовим моментом при аналізі ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах Львівської області є досить висока збитковість виробництва яловичини і свинини. Затяжну економічну кризу в галузі тваринництва не можна подолати без цілеспрямованої державної підтримки [120, с. 5].

Загалом, якщо підійти до оцінки показника рівня рентабельності, то його значення напряму залежить від цін реалізації та собівартості. Зростання собівартості продукції рослинництва і тваринництва протягом 2000–2010 року пов'язане із зростанням цін на матеріальні ресурси, які займають близько 70-80% у структурі витрат виробництва. Однак проведені розрахунки засвідчують, що, перебуваючи приблизно в однакових умовах господарювання, одні підприємства досягають економії витрат, знижуючи тим самим собівартість продукції, а інші навпаки. Такі відхилення є яскравим свідченням низького рівня господарювання та ведення виробництва на кожному окремому підприємстві.

Другою складовою забезпечення прибутковості виробництва є відповідний рівень реалізаційної ціни. Однак, сьогодні часті зміни цінових пропорцій на продукцію сільського господарства і промисловості призводять до нееквівалентності обміну, внаслідок чого аграрний сектор суттєво втрачає

кожного року [100, с. 257]. Наслідки рухомості пропорцій цін на вироби та послуги, призначені для сільського господарства (ціни на вході), і цін на продукцію самого сільського господарства (ціни на виході) – глобальна проблема аграрної економіки [158, с. 74].

Отже, результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що динаміка показника рентабельності сільськогосподарського виробництва тісно корелює з рівнем середніх реалізаційних цін і собівартістю продукції. При цьому суттєвої уваги заслуговує з'ясування особливостей розміщення виробництва аграрних підприємств. Це зазвичай пов'язано з тим, що економічний процес тісно переплітається з природним умовами і на результати виробництва впливають якість ґрунтів, рельєф місцевості, клімат, склад і структура сільськогосподарських угідь. Сприятливі природно-кліматичні умови, як правило, забезпечують підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, і це дає можливість різко збільшити виробництво продукції та досягти економії затрат.

Залежно від особливостей геологічної будови та рельєфу місцевості, кліматичного і водного режимів, характеру ґрунтів територія Львівської області, поділена на такі природно-економічні зони: Полісся (Бродівський, Буський, Жовківський, Кам'яно-Бузький, Радехівський, Сокальський і Яворівський райони), Лісостеп (Городоцький, Жидачівський, Золочівський, Миколаївський, Мостиський, Перемишлянський, Пустомитівський, Самбірський райони) та Передгірська і Гірська зона (Дрогобицький, Старосамбірський, Стрийський, Сколівський, Турківський райони). Зональне розміщення прибуткових і збиткових сільськогосподарських підприємств показано в табл. 2.15.

Як показують дані табл. 2.15, найбільша кількість сільськогосподарських підприємств зосереджена в зоні Полісся, а найменша – в Передгірській і Гірській зоні. Щодо розміщення прибуткових і збиткових підприємств за зонами, то тут суттєвих відхилень немає. Лише у 2007 році частка збиткових підприємств, розміщених у передгірських і гірських районах Карпат, становила

15,7%, тоді як прибуткових підприємств на ці ж зони припадало 5,3%, тобто утричі менше, але в наступні періоди їх кількість вирівнялася.

Таблиця 2.15

Зональне розміщення прибуткових і збиткових сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2007-2010 році

Природно-економічні зони	Роки	Кількість і питома вага підприємств за зонами					
		прибуткові		збиткові		усі підприємства	
		кількість, од.	питома вага, %	кількість, од.	питома вага, %	кількість, од.	питома вага, %
Полісся	2007	41	54,7	58	50,4	99	52,1
	2008	47	48,0	61	49,6	108	48,9
	2009	44	43,7	63	50,8	107	47,6
	2010	49	50,0	44	46,8	93	48,4
Лісостеп	2007	30	40,0	39	33,9	69	36,3
	2008	38	38,8	46	37,4	84	38,0
	2009	42	41,6	47	35,8	86	38,2
	2010	38	38,8	36	38,3	74	38,5
Передгірська і Гірська зона	2007	4	5,3	18	15,7	22	11,6
	2008	13	13,2	16	13,0	29	13,1
	2009	15	14,7	17	13,4	32	14,2
	2010	11	11,2	14	14,9	25	13,1
Разом	2007	75	100,0	115	100,0	190	100,0
	2008	98	100,0	123	100,0	221	100,0
	2009	101	100,0	124	100,0	225	100,0
	2010	98	100,0	94	100,0	192	100,0

Щодо інших зон суттєвих особливостей не було виявлено, оскільки кількість прибуткових і збиткових господарств за 2007–2010 роки коливалася в приблизно однакових межах. Отже, можна припустити, що основна причина збитковості криється не зональному розташуванні підприємств, а в низькому рівні господарювання та ведення виробництва. Для спростування чи підтвердження цього висновку розглянемо особливості формування собівартості та реалізаційних цін у прибуткових і збиткових підприємствах за окремими видами сільськогосподарських культур у розрізі трьох природно-економічних зон (табл. 2.16, 2.17).

Таблиця 2.16

**Формування собівартості та цін на продукцію рослинництва у прибуткових і збиткових підприємствах
Львівської області**

Зона	Показник	Група підприємств	Зернові і зернобобові				Цукрові буряки				Ріпак			
			2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
Полісся	Урожайність, ц/га	Прибуткові	24,7	34,8	33,5	27,3	367,9	408,5	398,2	402,8	11,3	27,8	38,6	26,4
		Збиткові	21,2	35,9	25,7	23,8	339,9	350,7	347,5	389,3	9,4	16,3	25,9	23,3
	Собівартість 1ц, грн	Прибуткові	67,94	69,81	82,11	98,48	16,83	19,74	26,52	27,84	137,92	142,51	149,33	186,95
		Збиткові	75,52	83,43	105,07	119,83	18,08	21,98	28,11	29,19	222,23	225,48	208,14	219,78
	Ціна 1 ц, грн	Прибуткові	89,5	98,22	113,48	115,64	20,17	21,84	51,63	49,17	163,51	249,17	287,19	298,51
		Збиткові	86,29	108,31	105,21	112,87	16,96	19,88	44,67	43,01	161,52	220,83	236,48	244,13
Лісостеп	Урожайність, ц/га	Прибуткові	47,1	49,8	47,9	41,9	405,1	410,90	418,50	422,6	28,5	31,4	36,2	25,8
		Збиткові	15,3	20,9	21,8	20,6	229,3	249,70	251,40	394,5	10,3	18,6	22,5	21,9
	Собівартість 1ц, грн	Прибуткові	58,99	61,23	77,13	97,42	14,76	19,84	22,13	25,41	116,17	120,88	153,76	194,75
		Збиткові	75,16	79,44	89,28	115,85	23,06	20,88	23,68	27,34	108,43	138,12	161,22	219,13
	Ціна 1 ц, грн	Прибуткові	111,77	118,51	123,90	125,19	14,91	26,63	49,91	47,35	171,65	258,97	302,35	316,09
		Збиткові	85,72	98,21	94,14	109,26	18,23	25,60	41,53	39,11	138,47	218,71	210,13	249,01
Передгірська і Гірська зона	Урожайність, ц/га	Прибуткові	28,2	26,4	25,8	24,1	-	-	-	-	17,7	24,9	35,7	24,9
		Збиткові	15,7	19,8	22,5	21,9	-	-	-	-	14,2	6,3	18,6	20,2
	Собівартість 1ц, грн	Прибуткові	69,23	74,51	93,52	101,58	-	-	-	-	105,41	118,41	162,17	201,13
		Збиткові	100,55	104,31	128,49	113,35	-	-	-	-	204,30	208,07	201,93	230,72
	Ціна 1 ц, грн	Прибуткові	78,07	83,73	95,69	109,21	-	-	-	-	152,97	241,83	236,52	288,17
		Збиткові	99,0	103,99	129,81	117,02	-	-	-	-	102,77	232,11	239,74	256,81

Таблиця 2.17

**Формування собівартості та ціни на продукцію тваринництва у прибуткових і збиткових підприємствах
Львівської області***

Зона	Показник	Група підприємств	Молоко				Приріст великої рогатої худоби				Приріст свиней			
			2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Полісся	Продуктивність*	Прибуткові	2928	2890	3282	3028	366	401	504	474	414	408	479	462
		Збиткові	2534	2671	3063	2878	352	396	463	439	305	329	458	451
	Собівартість 1ц, грн	Прибуткові	116,82	121,14	129,73	168,52	920,5	1080,3	1238,6	1625,9	948,48	956,01	983,12	998,16
		Збиткові	125,78	131,26	145,41	184,14	935,26	1241,8	1309,1	1812,7	1022,0	985,15	994,08	1009,1
	Ціна 1 ц, грн	Прибуткові	121,13	133,01	148,36	178,01	503,12	879,15	923,53	1197,1	688,46	929,09	988,19	1112,4
		Збиткові	127,58	135,81	152,99	172,98	477,21	822,10	904,92	1097,3	646,27	879,73	920,11	976,07
Лісостеп	Продуктивність*	Прибуткові	3003	3194	3443	3109	391,3	421	481	460	457,1	448	514	494
		Збиткові	1622	1898	2180	2275	344,7	388	459	427	282,0	357	407	435
	Собівартість 1ц, грн	Прибуткові	96,77	118,07	122,91	174,93	730,22	897,49	1089,1	1431,3	703,21	816,92	873,16	894,21
		Збиткові	123,86	126,59	138,77	189,21	915,46	1199,4	1364,6	1765,5	1364,5	1009,1	1129,8	1165,5
	Ціна 1 ц, грн	Прибуткові	124,57	138,40	158,09	198,15	513,15	898,11	948,19	993,17	931,6	1238,8	1402,1	1324,1
		Збиткові	109,85	127,21	133,58	188,3	433,13	875,43	931,07	1128,4	651,58	787,14	836,41	924,31
Передгірська і Гірська зона	Продуктивність*	Прибуткові	3217	3429	3568	3471	433	480	565	492	259	326	465	473
		Збиткові	1779	2548	2804	2893	416	466	512	477	210	309	408	438
	Собівартість 1ц, грн	Прибуткові	110,74	133,54	146,29	190,46	866,98	948,17	1197,4	1574,7	714,29	845,15	894,22	903,22
		Збиткові	140,85	152,83	159,06	201,11	938,24	1229,0	1452,9	1715,1	2047,2	1188,0	1003,1	1171,4
	Ціна 1 ц, грн	Прибуткові	154,91	166,18	179,25	203,43	549,72	908,81	968,03	1244,9	709,52	809,79	875,91	1006,1
		Збиткові	117,03	149,22	168,01	202,75	457,32	893,58	941,12	1197,3	894,44	982,12	936,89	993,42

* Показник продуктивності: щодо молока – середньорічний надій на 1 корову, кг; щодо приросту – середньодобовий приріст на 1 голову, г.

Згідно з табл. 2.16 і 2.17 свідченням низького рівня господарювання є неадекватне відхилення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин у бік зниження в збиткових підприємствах порівняно з прибутковими.

За досліджуваний період у прибуткових підприємствах зони Лісостепу урожайність зернових і зернобобових в середньому становила 47-49 ц/га, в той час як збитковим вдалося одержати лише 15-20 ц/га, тобто відхилення було більш ніж у 2,5 рази. В інших зонах відхилення за урожайністю зернових і зернобобових між прибутковими та збитковими підприємствами було не таким суттєвим: у Передгірській і Гірській зоні Карпат – на 30-70%, в Поліссі найменше – 15-30%. Відхилення в урожайності цукрових буряків між рентабельними і збитковими підприємствами в зоні Полісся коливалося в межах 8-16%, а в лісостепових підприємствах така різниця сягала майже 65-78%. Відставання майже удвічі в урожайності ріпаку між збитковими і прибутковими підприємствами спостерігається в господарствах зони Лісостепу, в той час як в інших зонах така різниця становила половину.

Суттєвим також було відхилення у продуктивності корів у господарствах зони Лісостепу та Передгірської і Гірської зони Карпат, де прибутковим підприємствам вдалося досягти середніх надоїв понад 3000 кг на рік. Передгірська і Гірська зона Карпат має сприятливіші умови для ведення м'ясного скотарства. Яскравим підтвердженням цього є найвищі середньодобові прирости великої рогатої худоби в господарствах цієї зони серед інших природно-економічних зон, які коливалися в межах 430-570 г. При цьому варто зауважити й те, що підприємства зони Карпат значно програють господарствам інших зон у розвитку такої галузі як свинарство. Середньодобові прирости свиней тут у прибуткових підприємствах є набагато меншими порівняно з такими у збиткових господарствах зон Лісостепу і Полісся. У цьому конкретному випадку на кінцеві результати діяльності господарств суттєвий вплив передусім справляють природно-кліматичні умови, які не є однаково сприятливими для вирощування всіх видів сільськогосподарських

тварин і цю складову треба обов'язково враховувати, аналізуючи ефективність і продуктивність виробництва.

Дослідження аграрного виробництва в розрізі трьох природно-економічних зон засвідчило суттєве відхилення в урожайності та продуктивності між прибутковими й збитковими підприємствами, які перебувають приблизно в однакових умовах господарювання. Найбільш суттєвою така різниця була в аграрних формуваннях зони Лісостепу, тому резерви для нарощування ефективності виробництва тут присутні, але належним чином не використовуються. Отже, дані по більшості видах сільськогосподарської продукції засвідчують відсутність розуміння господарюючим суб'єктом необхідності системного використання всіх чинників інтенсифікації для одержання належного результату – високої урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Це і є свідченням низького рівня організації та ведення виробництва на окремих підприємствах області.

Яскравим підтвердженням цього є також дані щодо собівартості продукції. Надмірні затрати виробництва не дають можливості збитковим господарствам області досягти собівартості продукції на рівні прибуткових підприємств. У виробництві зернових і зернобобових відхилення у собівартості продукції між рентабельними і нерентабельними господарствами в зоні Полісся було на рівні 10-20%, а в усіх інших природно-економічних зонах складало 30-40%. Досить суттєвою була різниця у затратах на виробництво і реалізацію ріпаку в господарствах зони Полісся і зони Карпат. Собівартість виробництва і реалізації 1 ц молока в усіх зонах Львівської області за досліджуваний період коливалася в межах 110-200 грн., а найменше відхилення у витратах між прибутковими і збитковими підприємствами в межах 10% забезпечили господарства Полісся. У цій зоні досить несуттєвою – в межах 10-15% була різниця в собівартості яловичини і телятини між прибутковими та збитковими підприємствами. Схожа ситуація є характерною майже для всіх видів аграрної продукції. Таке явище є цілком закономірним, оскільки у Львівській області

домінують витратні, а не ресурсощадні технології, що й зумовлює непомірно високу собівартість продукції. Іншою причиною суттєвого відхилення у собівартості продукції між рентабельними і нерентабельними підприємствами є низький рівень господарювання. По суті, безгосподарність є ключовим чинником, який зумовлює спад продуктивності та ефективності виробництва. Інших об'єктивних причин для того, щоб пояснити, чому господарства, які перебувають приблизно в однакових умовах господарювання, суттєво різняться за показниками ефективності виробництва продукції, немає. Така ситуація має місце в трьох зонах з всіма без винятку видами продукції, хоча й проявляється по-різному.

Аналогічно можна оцінити рівень фактичної реалізаційної ціни у прибуткових підприємствах порівняно зі збитковими. Різниця в ціні 1 ц зернових і зернобобових між прибутковими і збитковими господарствами зони Полісся становила майже 10%, в Передгірській та Гірській зоні Карпат та зоні Лісостепу таке відхилення складало майже 30%. У межах 20% була різниця в ціні за цукрові буряки в зоні Полісся та Лісостепу і коливалася в середньому за 1 ц продукції в межах 15-20 грн (2007 р.), 19-27 грн (2008 р.), 41-52 грн (2009 р.), 39-41 грн (2010 р.). Диференціації в ціні реалізації 1 ц ріпаку між прибутковими та збитковими господарствами в зоні Полісся складала до 20%, а Лісостепу – до 40%. Майже наполовину було відхилення в ціні реалізації ріпаку в зоні Карпат у 2007 році, однак у наступні роки такий розрив вдалося подолати.

У господарствах цієї зони у 2007 році також суттєвим було відхилення в ціні 1 ц молока і складало понад 30%. У зоні Полісся та Лісостепу ціна реалізації молока в прибуткових і збиткових підприємствах коливалася в межах 5-20% у динаміці. Ситуація з цінами реалізації в м'ясному скотарстві є аналогічною. Зокрема, в Передгірській і Гірській зоні та зоні Лісостепу різниця в ціні реалізації 1 ц телятини та яловичини у 2007 році становила 20%, а в усі наступні роки по всіх зонах таке відхилення було в межах 10%. Відставання цін у збиткових підприємствах порівняно з прибутковими є проявом погано

налагодженої системи збуту продукції, яка має місце в усіх трьох без винятку зонах. Найважливішими чинниками формування економічної ефективності аграрних підприємств є рівень господарювання та ведення виробництва. Для його підвищення необхідно поліпшити економічну роботу на підприємстві, узгодити механізми підприємницької й трудової мотивації, застосовувати ресурсоощадні технології та нові підходи до реалізації продукції.

В основному сільськогосподарським підприємствам Львівської області вдається виживати завдяки зосередженню свого виробництва на високо-рентабельних видах аграрної продукції. Такі висновки можна зробити на основі аналізу виробничої спеціалізації господарств (рис. 2.9, рис. 2.10).

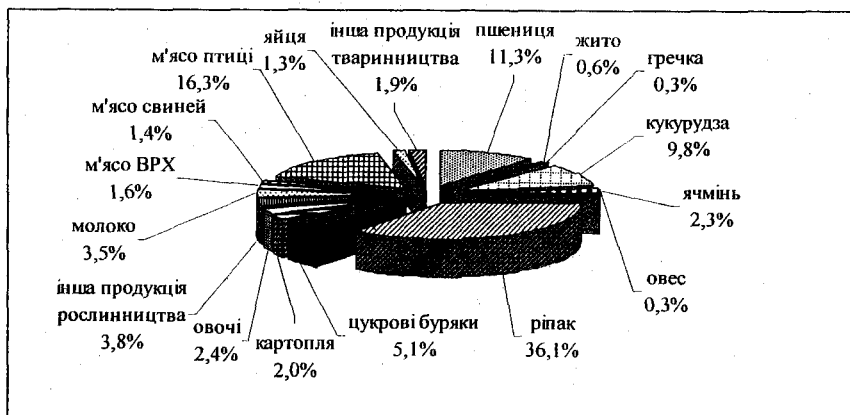

Рис. 2.9. Структура виручки від реалізації сільськогосподарської продукції в прибуткових підприємствах за 2007-2010 роки.

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що прибуткові підприємства області переважно спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, які мають високу рентабельність уже протягом останніх десяти років. Досить незначними є обсяги виробництва і реалізації цукрових буряків, картоплі та овочів, на які припадає у структурі виручки від реалізації відповідно 5,1%, 2,0% і 2,4%. Менше ніж 2,0% у виручці припадає на реалізацію м'яса великої рогатої худоби та свинини, однак суттєвий акцент

робитися на галузь зі швидким оборотом капіталу – птахівництво (16,3%). За результатами аналізу складових виручки від реалізації в прибуткових підприємствах особливе занепокоєння викликає суттєва частка ріпаку (36,1%) в загальній структурі. Посів таких „комерційних” культур є особливо небезпечним, оскільки здійснюється з порушенням вимог сівозмін та регіональної спеціалізації.

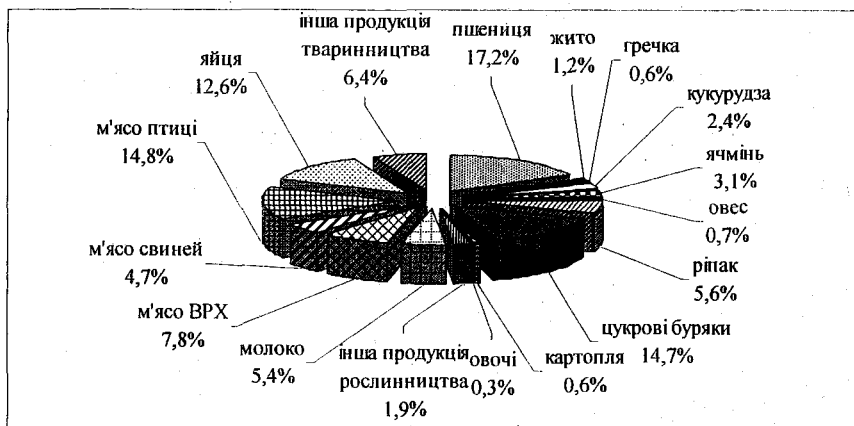

Рис. 2.10. Структура виручки від реалізації сільськогосподарської продукції в збиткових підприємствах за 2007-2010 роки.

Вагома частка грошових надходжень від реалізації зернових і цукрових буряків у загальній виручці – на рівні 25,2% та 14,7% дає можливість збитковим підприємствам виживати в складних економічних умовах. Однак 12,5% у структурі виручки, які припадають на реалізації свинини та яловичини, суттєво понижують загальні фінансово-економічні показники господарств даної групи.

Виходячи із загальної потреби в підвищенні ефективності аграрного виробництва в національному масштабі, зростає значення раціонального його розміщення, зональної, регіональної та господарської спеціалізації і концентрації. Вони виступають важливими чинниками зростання

прибутковості будь-якого виробництва незалежно від організаційно-правової форми господарювання.

Протягом тривалого часу виробництво сільськогосподарської продукції мало чітку територіальну спеціалізацію. Розміщення виробництва мало здебільшого зональний характер, зосереджуючись на територіях з найбільш сприятливими умовами [109, с. 30]. Територіальна спеціалізація АПК дозволяє отримати значний економічний ефект, оскільки сприяє раціональному використанню наявного природного та економічного потенціалу регіонів, підвищенню продуктивності та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва і розвитку територіального обміну [17, с. 282].

Протягом останніх років спостерігається певна деконцентрація, територіальна деформація розміщення товарного виробництва деяких видів сільськогосподарської продукції. Це сталося через низку причин, серед яких порушення міжрегіональних зв'язків, орієнтація господарств на виробництво лише ліквідної продукції, яка користується попитом внутрішньому та зовнішньому ринках.

Оцінка сучасного стану розміщення аграрного виробництва Львівської області свідчить про потребу в його істотному удосконаленні. Зокрема, зростання з року в рік площ посівів під ріпаком дуже часто здійснюється із порушенням сівозмін, що є особливо небезпечним для природної родючості ґрунту. Посіви цукрових буряків також поширилися за межі традиційних районів і водночас різко скоротилися в зонах цукрових заводів, що призвело до зниження конкурентоспроможності кінцевої продукції та порушення сівозмін [10, с. 72]. В умовах переорієнтації аграрного виробництва на комерційні культури, що забезпечують одержання „швидких грошей”, раціональна концентрація і спеціалізація залишаються одними із ключових чинників досягнення довгострокової прибутковості виробництва. Вплив концентрації на ефективність виробництва окремих видів продукції рослинництва показано в табл. 2.18.

Вплив концентрації на ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Львівської області, 2010 р.

Група за обсягом виробництва, ц	Кількість підприємств, од.	Частка обсягу виробленої продукції, %	Виробництво продукції на 1 підприємство, ц	Собівартість 1 ц продукції, грн	Ціна 1 ц продукції, грн	Прибуток (збиток) на 1 га с.-г. угідь, грн	Рівень рентабельності (збитковості), %
Зернові і зернобобові							
до 2500	41	1,8	1179,5	125,8	99,0	-87,5	-21,3
2501-5000	32	3,3	2770,7	122,9	106,1	-63,6	-13,7
5001-10000	18	4,9	7313,9	120,5	113,0	-49,3	-6,2
10001-20000	26	11,2	11573,6	119,6	125,5	128,3	4,9
понад 20000	34	78,8	62268,8	114,9	125,1	283,5	8,9
Всього	151	100,0	17792,9	119,3	124,7	131,9	4,5
Цукрові буряки							
до 10000	4	0,8	9241,0	34,6	33,9	-3,9	-2,1
10001-40000	3	2,5	38504,3	30,1	37,5	39,4	24,6
40001-80000	4	6,9	79703,9	28,4	43,1	82,6	51,6
понад 80000	7	89,8	592746,4	26,9	47,6	788,9	76,9
Всього	18	100,0	256695,4	28,9	45,2	559,8	56,4
Ріпак							
до 500	18	0,5	281,5	304,4	298,9	-14,3	-1,8
501-1000	14	0,9	651,4	289,6	336,8	31,2	16,3
1001-2000	13	1,8	1403,1	291,4	401,8	69,1	37,9
2001-4000	14	3,3	2388,6	250,1	390,7	730,5	56,2
понад 4000	20	93,5	47373,0	218,3	414,3	1478,6	89,8
Всього	79	100,0	12826,9	246,6	444,6	1202,4	80,3

Проведені дослідження підтверджують тісний взаємозв'язок між показниками економічної ефективності і рівнем концентрації виробництва. Зокрема, збільшення обсягу виробництва зернових і зернобобових з 1179,5,7 ц

на одне господарство до 62268,8 ц забезпечило зниження собівартості 1 ц реалізованої продукції з 125,8 до 114,9 грн., тобто на 8,7%. Ціна 1 ц реалізованої продукції зросла на 26,4% – з 99,0 грн до 125,1 грн. Отже, зниження собівартості продукції і зростання ціни реалізації дало можливість підприємствам області вийти на позитивний фінансовий результат діяльності. Якщо в першій групі рівень рентабельності (збитковості) встановився на позначці -21,3%, то уже в п'ятій групі – 8,9%. За підсумками 2010 року економічна ефективність виробництва зернових і зернобобових у Львівській області становила 4,5%.

Залежність фінансових результатів від рівня концентрації простежується і в оцінці ефективності виробництва цукрових буряків. Аналіз показує, що обсяг виробництва цукрових буряків до 10000 ц на господарство є збитковим, при зростанні обсягу виробництва від 10000 до 80000 ц простежується чітка тенденція до зростання рівня прибутковості. Якщо в першій групі рівень рентабельності цукрових буряків становив -2,1%, то в третій (обсяг виробництва 40000-80000 ц) – 51,6%. У 8 господарствах, де обсяг виробництва перевищував 80000 ц (четверта група) рівень рентабельності буряків сягав 76,9%. Отже, з кожного гектара сільськогосподарських угідь господарства четвертої групи отримали 788,9 грн прибутку.

Аналізуючи залежність економічної ефективності виробництва ріпаку від рівня концентрації, можна також зробити аналогічні висновки. Зокрема, обсяг виробництва ріпаку до 500 ц на одне господарство є збитковим. Оцінюючи виробництво ріпаку в розрізі інших груп підприємств, чітко простежуємо тенденцію до зростання рівня рентабельності. Отже, за обсягу виробництва ріпаку від 501 до 4000 ц рівень рентабельності зріс від 16,3% до 56,2%. Позитивний вплив рівня концентрації на показники економічної ефективності беззаперечний.

У підвищенні ефективності виробництва продукції тваринництва важливу роль також відіграє концентрація (табл. 2.19).

Вплив концентрації на ефективність виробництва продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах Львівської області, 2010 р.

Група за обсягом виробництва, ц	Кількість підприємств, од.	Частка обсягу виробленої продукції, %	Виробництво продукції на 1 підприємство, ц	Собівартість 1 ц продукції, грн	Ціна 1 ц продукції, грн	Прибуток (збиток) на 1 га с.-г. угідь, грн	Рівень рентабельності (збитковості), %
Молоко							
до 500	6	1,2	376,8	233,7	203,1	-34,4	-13,1
501-1000	9	3,1	649,0	214,9	205,7	-11,5	-4,3
1001-2500	15	13,0	1632,9	201,5	215,2	84,6	6,8
2501-5000	13	18,7	2710,3	196,3	225,2	97,4	14,7
понад 5000	11	64,0	10962,4	192,7	230,9	124,5	19,8
Всього	54	100,0	3489,2	209,9	242,0	66,7	15,3
М'ясо великої рогатої худоби							
до 25	18	1,6	18,8	1845,7	1039,1	-139,5	-43,7
26-100	13	4,5	73,3	1805,1	1108,3	129,9	-38,6
101-250	16	9,0	119,1	1765,0	1120,8	120,8	-36,5
251-500	11	18,8	361,8	1711,4	1230,5	98,7	-28,1
понад 500	15	66,1	932,9	1657,2	1228,0	87,1	-25,9
Всього	73	100,0	290,0	1733,9	1102,8	-102,9	-36,4
М'ясо свиней							
До 10	19	0,2	13,0	1121,9	1068,0	-11,6	-4,8
11-25	13	0,3	19,0	1109,8	1032,1	-6,2	-7,0
26-100	19	1,0	65,2	965,3	1048,3	103,1	8,6
101-250	15	1,7	148,5	914,7	1010,7	187,1	10,5
понад 250	18	96,8	6657,1	901,1	1017,3	209,5	12,9
Всього	84	100,0	1473,7	908,6	1006,7	121,9	10,8

Аналіз виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах залежно від рівня концентрації вказує на тісну залежність між ними. Зокрема, обсяг виробництва молока від 500 ц до 1000 ц на господарство є збитковим, але окреслюється чітка тенденція зниження рівня збитковості. Якщо в першій групі рівень рентабельності молока становив -13,1 %, то у другій групі (рівень

збитковості зменшився майже втричі) складав -4,3%. Лише за обсягів понад 1000 ц на господарство виробництво молока у 2010 році було ефективним.

Аналогічні тенденції характерні і для виробництва свинини у 2010 році. Зокрема, обсяг виробництва свинини до 25 ц на господарство є збитковим в області. Зростання обсягу виробництва м'яса свиней з 26 до 250 ц на господарство дало можливість досягнути ефективності виробництва на рівні 8,0-10,5%. За обсягу виробництва понад 250 ц на господарство вдалося одержати рівень рентабельності 12,9% за середньообласного значення 10,8%.

Виращування великої рогатої худоби в усіх підприємствах Львівської області є збитковим. Концентрація виробництва підтверджує той факт, що за нарощування обсягів виробництва знижується собівартість продукції і рівень збитковості. Зокрема, за обсягу виробництва м'яса великої рогатої худоби до 25 ц на господарство (перша група) собівартість 1 ц продукції складала 1845,7 грн, а рівень рентабельності (збитковості) -43,7%. За обсягу понад 500 ц на господарство (п'ята група) собівартість 1 ц знизилася на 10,2%, а рівень рентабельності (збитковості) – на 17,8% і відповідно становили 1657,2 грн і -25,9%.

Отже, з підвищенням рівня концентрації виробництва досягається зниження собівартості продукції, зростання її ціни, що у свою чергу сприяє підвищенню рівня рентабельності. Поряд із концентрацією виробництва ключовим чинником формування ефективності виступає спеціалізація.

Виробничу спеціалізацію підприємства характеризує структура товарної продукції, питома вага окремих видів продукції у загальній сумі грошових надходжень від реалізації сільськогосподарської продукції (табл. 2.20).

У результаті проведеного групування було виявлено ряд тенденцій. Зокрема, у 2010 році 61 підприємство області взагалі не виробляло продукцію тваринництва, зосередивши свою діяльність тільки на галузі рослинництва, а саме на виращуванні зернових, ріпаку, цукрових буряків. Ці господарства досягли найвищої продуктивності праці (виробництво продукції на одного працівника – 302,1 тис. грн) і відповідно високого рівня рентабельності (45,9%).

Таблиця 2.20

**Вплив спеціалізації на ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах
Львівської області, 2010 р.**

Показник	Групи господарств за питомою вагою продукції тваринництва у структурі товарної продукції, %									В області
	I (0,0)	II (0,1-10,0)	III (10,1-20,0)	IV (20,1-30,0)	V (30,1-40,0)	VI (40,1-50,0)	VII (50,1-60,0)	VIII (60,1 і вище)	IX (100)	
Кількість господарств у групі	61	13	9	9	12	16	11	29	32	192
Питома вага продукції тваринництва в структурі товарної продукції, %	0	4,8	18,1	28,5	36,5	46,4	55,7	88,3	100	46,3
Питома вага груп у виробництві товарної продукції, %	56,1	4,9	1,2	1,4	2,3	5,1	2,1	12,4	14,5	100
Виробництво товарної продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	764,2	296,1	125,6	139,7	238,9	301,2	294	429,2	929,5	565,9
Виробництво товарної продукції на 1 працівника, тис. грн	302,1	199,1	89,1	42,5	36,4	47,9	70,2	89,2	152,6	119,4
Рівень рентабельності (збитковості) с.-г. продукції, %	45,9	28,0	5,4	-8,3	-3,1	-2,6	-3,1	-2,9	-1,6	27,6
в т. ч. продукції рослинництва, %	45,9	30,4	18,5	16,2	14,8	17,2	7,6	-30,1	-	39,6
продукції тваринництва, %	-	-29,6	-24,3	-21,1	-19,9	-15,6	-5,8	-1,9	-1,6	0,7

Поступове зростання частки продукції тваринництва у структурі товарної продукції підприємств області засвідчило зниження загальної ефективності сільськогосподарського виробництва. Такий спад було призупинено в господарствах сьомої групи завдяки оптимальному поєднанню виробництва як продукції рослинництва, так і тваринництва.

У результаті дослідження було також виявлено, що рівень збитковості тваринництва знижується за поступового зростання питомої ваги галузі в структурі товарної продукції підприємства. Отже, найвищий рівень збитковості продукції тваринництва (-29,6%) зафіксовано у господарствах, в де її питома вага в структурі виручки не перевищувала 10%, а в підприємствах з високим рівнем розвитку тваринництва (60,0% і вище) вдалося знизити загальну збитковість галузі в області на 27,7 пункти.

Досить показовим є також той факт, що навіть у господарствах, повністю спеціалізованих на виробництві продукції тваринництва (дев'ята група – питома вага продукції даної галузі у виручці складає 100%), за результатами 2010 року не вдалося досягти прибутковості. Варто зауважити, що підприємствами дев'ятої групи в основному є спеціалізовані птахофабрики та м'ясо-молочні товарні ферми. Незважаючи на те, що галузь птахівництва на сьогодні є однією з найвигідніших, якщо виходити з позицій оборотності капіталу, однак навіть таким виробникам сільськогосподарської продукції досить важко досягти позитивного фінансового результату господарювання. Така ситуація зумовлена тим, що цей вид виробництва є ефективним лише за високої концентрації і основну масу продукції прибутково реалізують великі підприємства, а безліч дрібних виробників потрапляють в зону збитковості.

Отже, концентрація і спеціалізація є важливими чинниками формування прибутковості виробництва, що позитивно відбивається на зниженні собівартості продукції та зростанні середньої реалізаційної ціни. У зв'язку з цим найбільш економічно вигідним, на наш погляд, є варіант, коли досягається оптимальний рівень як концентрації, так спеціалізації. Для того, щоб нарощувати обсяги виробництва необхідно мати достатню земельну площу, розмір якої в господарствах Львівської області істотно коливається (табл. 2.21).

**Вплив розмірів сільськогосподарських підприємств на ефективність
аграрного виробництва у Львівській області, 2010 р.**

Групи підприємств за розміром с.-г. угідь, га	Кількість підприємств у групі, од.	Площа с.-г. угідь на 1 підприємство, га	Площа ріллі на 1 підприємство, га	Прибуток (збиток) на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Рівень рентабельності (збитковості) с.-г. продукції, %
до 50	29	26	19	-241,1	-0,6
51 - 100	17	83	71	10,2	1,8
101- 250	29	196	182	6,1	1,4
251-500	38	411	386	10,8	2,9
501-1000	26	802	745	9,4	5,1
1001-1500	14	1284	1147	10,2	3,7
1501-2000	10	1732	1532	63,4	8,1
2001-3000	11	2811	2472	44,3	13,4
понад 3000	18	5798	5306	359,7	64,3
Всього	192	1076	963	160,2	27,4

Проведений аналіз засвідчив, що зі 192 підприємств площею до 500 га користувалися понад 58,9% господарств і лише у 9,4% господарств площа угідь перевищувала 3000 га. Отже, на Львівщині переважають в основному невеликі за розмірами аграрні формування. У 2010 році середня площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на одне господарство становила 1076 га, в тому числі ріллі – 963га. Отже, Львівська область належить до малоземельних регіонів, тому раціональне використання сільськогосподарських угідь вкрай важливе.

Якщо виходити з позицій економічної доцільності, то розміри господарств мають бути такими, щоб ефективно використовувалися земля, матеріально-технічні ресурси та робоча сила [104, с. 16]. У таких умовах суттєве значення треба надавати обґрунтуванню оптимальних розмірів підприємств з урахуванням рівня розвитку продуктивних сил та інтенсивності виробництва. Світова практика засвідчує, що в розвитку сільськогосподарських підприємств позитивною є тенденція до концентрації виробництва.

Об'єктивною її основою є техніко-економічні переваги великого виробництва перед дрібним. Пріоритет великотоварного виробництва незаперечний, проте сучасні умови господарювання не дають змоги оминати увагою й дрібногрупові форми організації праці – малі фермерські господарства, особисті господарства населення, які на сьогодні є основними виробниками сільськогосподарської продукції в області. Така ситуація підтверджує необхідність поєднання в сільському господарстві великого, середнього і дрібного виробництва [104, с. 17]

Окреме місце відводимо виявленню (за допомогою багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу) залежності між різними чинниками: x_1 – вартістю основних засобів на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн; x_2 – виручкою від реалізованої продукції на одного середньорічного працівника, тис. грн; x_3 – матеріальними витратами на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн; x_4 – оплатою праці на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн; x_5 – обсягом державної підтримки на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн; x_6 – питомою вагою продукції тваринництва у структурі товарної продукції, % і результативною ознакою Y – розміром прибутку (збитку) на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.

Із рівняння $Y = 96,51 + 0,14x_1 + 0,17x_2 + 0,03x_3 - 0,88x_4 + 0,87x_5 - 2,6x_6$ встановлено, що зростання прибутку на 100 га сільськогосподарських угідь спричиняється насамперед ростом матеріальних витрат і державної підтримки на 100 га сільськогосподарських угідь, фондозабезпеченості і продуктивності праці та зменшенням оплати праці на 100 га сільськогосподарських угідь, а також зниженням питомої ваги продукції тваринництва у структурі товарної продукції. Протилежна залежність між оплатою праці і прибутковістю аграрного виробництва, ще раз підтверджує недосконалість взагалі самої системи оплати праці в сільському господарстві, відсутності дієвих мотивів, що відповідно веде до такої розбіжності.

Аналіз матриці парних коефіцієнтів кореляційного впливу чинників на розмір прибутку (збитку) на 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 2.22) засвідчує, по абсолютній величині, особливо тісний зв'язок величини результативної ознаки з рівнем державної підтримки.

**Матриця парних коефіцієнтів кореляційного впливу чинників
на розмір прибутку (збитку) на 100 га сільськогосподарських угідь**

	у	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
у	1,0000						
x ₁	-0,0118	1,0000					
x ₂	0,0406	0,0076	1,0000				
x ₃	-0,6773	0,3532	-0,0153	1,0000			
x ₄	-0,7508	0,4414	-0,0165	0,9397	1,0000		
x ₅	-0,7596	0,2872	-0,0152	0,8906	0,9600	1,0000	
x ₆	-0,1359	0,0449	-0,0789	0,1470	0,1619	0,2183	1,0000

Усі розрахунки проводилися за сукупністю сільськогосподарських підприємств, які звітують за формою №50-сг, за винятком спеціалізованих птахофабрик, для забезпечення умов нормального розподілу. Коефіцієнт множинної кореляції для зазначеної сукупності становив 0,85, що засвідчує досить тісний зв'язок між зазначеними чинниками і результативною ознакою.

Результати проведеного дослідження дають підставу стверджувати, що основним чинником диференціації показника економічної ефективності в сільськогосподарських підприємствах є структура виробництва. Здатність до формування оптимальної для даних соціально-економічних умов структури виробництва є основою для забезпечення прибутковості підприємства. Негативний вплив на рентабельність господарства справляє низький рівень господарювання та ведення виробництва, що призводить до необґрунтованого падіння урожайності рослин та продуктивності тварин, зростання собівартості та зниження ціни реалізації. Не менш суттєвими чинниками впливу на ефективність є зональне розміщення підприємств, концентрація та спеціалізації. Серед сільськогосподарських підприємств області найбільш пристосованими до умов ринку можна вважати приватні підприємства, а найменш здатними до роботи в новому середовищі виявилися господарства державної форми власності. Отже, подальші перспективи розвитку і підвищення ефективності аграрних формувань Львівщини пов'язані з оптимальною спеціалізацією та концентрацією, вдосконаленням структури і нарощенням масштабів виробництва, а також з підвищенням рівня ресурсозабезпечення.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ

3.1. Оптимізація галузевої структури виробництва аграрних формувань

В умовах динамічних змін зовнішнього і внутрішнього середовища господарювання аграрних формувань одним із напрямів підвищення економічної ефективності виробництва є формування оптимальної виробничо-галузевої структури і спеціалізації підприємства.

Раціональне, або оптимальне поєднання галузей забезпечує такий розвиток виробництва, за якого найбільш ефективно використовуються земля, праця та інші виробничі ресурси, що дає змогу одержати максимальну кількість продукції за обмежених ресурсів, досягти максимально можливого зростання ефективності виробництва і зниження витрат дефіцитних ресурсів [92, с. 76].

Набутий досвід допомагає впроваджувати в практику господарювання методики, які мають враховувати умови зовнішнього середовища, особливості різних етапів процесу становлення та розвитку ринкових відносин, специфіку діяльності об'єкта планування та засоби досягнення основної підприємницької мети – збільшення прибутку. Забезпечити такі умови можна з використанням економіко-математичного моделювання та ЕОМ.

Застосування методів економіко-математичного моделювання в сільськогосподарських підприємствах має низку особливостей. Зокрема, виробничі рішення, отримані з використанням методів математичного програмування, не завжди можуть відповідати оптимуму з економічних позицій. Ця невідповідність тим більша, чим менше враховано в моделі кількісні зв'язки між окремими факторами, що впливають один на одного і на кінцеві результати. Інакше кажучи, в моделі повинні знайти відображення всі

умови, що визначають окреслену економічну проблему. У переліку цих умов поряд з економічними повинні бути агротехнічні, зоотехнічні, біологічні, технічні та ін.

Підвищення ефективності виробництва досягається через дотримання принципу пропорційного розвитку галузей. Застосування останнього дає змогу провести певну балансову ув'язку всередині аграрного формування між його ресурсами та запланованими обсягами виробництва продукції, між рослинництвом і тваринництвом, окремими сільськогосподарськими культурами та окремими групами й видами тварин між собою [77, с. 23].

Співвідношення галузей у сільськогосподарському підприємстві та його спеціалізація визначаються передусім економічними умовами: вони повинні відповідати, з одного боку, потребам суспільства в продуктах сільського господарства, що знаходить своє відображення у планових завданнях, а з іншого – сприяти якнайповнішому та ефективному використанню земельних, трудових і матеріальних ресурсів господарства.

Усе це робить проблему правильної спеціалізації і раціонального поєднання галузей сільськогосподарських підприємств складним, багатоваріантним завданням. Зміна розміру навіть однієї з галузей через наявність прямих і зворотних зв'язків призводить до певних змін в інших і в усій структурі виробництва. Вирішення зазначеної проблеми за допомогою економіко-математичних методів і ЕОМ забезпечує отримання оптимальних результатів.

Під оптимальною виробничою структурою сільськогосподарського підприємства слід розуміти такі кількісні співвідношення між окремими галузями, які, забезпечуючи виконання державних планових завдань з продажу продукції, які дають змогу якнайповніше і ефективніше використовувати наявні й додатково залучені виробничі ресурси, отримати найвищий економічний ефект [71, с. 110].

Вирішальне значення для грамотної побудови економіко-математичної моделі та отримання прийнятних виробничих рішень має достовірні

інформація про конкретний об'єкт моделювання. Повнота і правильність інформації дають змогу досить точно описати на мові математики всі залежності, зв'язки між досліджуваними економічними явищами, що в підсумку забезпечить отримання оптимального варіанта плану з усіх можливих.

Оптимальний варіант плану – це варіант, розрахований за допомогою економіко-математичних методів на екстремум (максимум чи мінімум) функції за певним критерієм оптимальності (максимум прибутку, мінімум витрат) при виконанні заданих умов задачі, виражених через її обмеження. Для отримання оптимального плану необхідно правильно поставити задачу, інакше варіант плану може бути оптимальним з погляду математичних критеріїв, але неефективним, оскільки не забезпечує високої результативності використання ресурсів і прибутковості господарства [92, с. 78].

Для визначення спеціалізації господарства використана модель оптимізації виробничо-галузевої структури сільськогосподарського підприємства, завдання якої полягає у визначенні виробничої структури, тобто у визначенні площ сільськогосподарських культур, поголів'я окремих видів і груп тварин тощо. Економіко-математична модель дає змогу відобразити чимало умов, взаємозв'язки між витратами ресурсів і результатами виробництва, збалансувати виробництво та використання ресурсів таким чином, щоб забезпечити раціональне використання наявних ресурсів. При цьому можуть застосовуватися різні критерії оптимальності: максимум товарної продукції в грошовому виразі; мінімум затрат живої праці; максимум прибутку; максимум фонду відшкодування постійних витрат та ін. [71, с. 112]. У нашому випадку критерієм оптимальності буде максимум прибутку.

Конкретну постановку задачі з оптимізації виробництва продукції і одержання при цьому максимальної вигоди у грошовому вираженні – прибутку, здійснено для приватної агрофірми “Білий Стік” Сокальського району Львівської області. За весь час свого функціонування це господарство є одним із кращих за фінансово-економічними показниками у районі та області. Високі економічні показники діяльності агрофірмі вдається забезпечувати за рахунок

багатогалузевого підходу до розвитку виробництва. Господарство ніколи не відмовлялося від галузі тваринництва, що в підсумку забезпечує йому довготривалу перспективу розвитку.

Загальна посівна площа агрофірми “Білий Стік” становить 1980 га орних земель і 247 га природних кормових угідь. Господарство переважно спеціалізується на зернових. Крім того, останніми роками розвиток отримали такі галузі, як ріпаківництво, буряківництво.

У тваринництві особливу увагу приділяють молочному скотарству. Введений в дію сучасний доїльний зал (чи не єдиний на Львівщині) значно полегшує працю доярок і зменшує кількість зайнятих у виробництві. На сьогодні в господарстві 475 корів обслуговують лише п’ять операторів машинного доїння, які працюють через день. Кожного року спостерігається ріст середньорічних надоїв корів та обсягів виробництва молока. Останніми роками суттєвий акцент господарство робить на розвитку м’ясного скотарства і свинарства, що є можливим за наявності міцної кормової бази підприємства.

У розробленій економіко-математичній моделі задачі ставилося завдання оптимізувати водночас і структуру площ під товарними культурами, і поголів’я тварин у розрізі видів та статеві-вікових груп, і структуру посівів на корм для окремих видів тварин за періодами утримання [77, с. 38]. За критерій оптимальності прийнято показник максимізації прибутку. Модель складається з погоджених між собою блоків показників, кожен з яких відповідає певній системі шуканих невідомих та обмежень.

В економіко-математичній моделі задачі використано 58 невідомих змінних, на які накладено 65 обмежень. Перелік змінних, обмежень і розгорнутий числовий запис моделі задачі наведено в дод. Ф, Х, Ц, Ш.

Цільова функція та умови задачі представлені у відповідному структурному математичному записі. Для цього прийнято наступні умовні позначення [71, с. 118]:

1. Індeksi:

j – порядковий номер змінних;

- i – порядковий номер обмежень;
- h – порядковий номер груп або видів кормів;
- t – порядковий номер періодів утримання.

2. Множини:

- N – змінних, що позначають розмір галузей рослинництва і тваринництва;
- N_1 – змінних, які означають розмір галузей рослинництва;
- N_1', N_1'' – змінних, які означають площі вирощування культур, між якими є певні залежності;
- N_2 – змінних, що означають поголів'я тварин;
- N_2', N_2'' – змінних, які означають поголів'я статеві-вікових груп тварин, між якими є певні залежності;
- N_1''' – змінних, які означають придбання кормів і кормових добавок;
- H – груп або видів кормів;
- M – обмежень за відповідними групами;
- T – періодів утримання тварин.

3. Змінні і постійні показники моделі:

- x_j – відшукуваний розмір j -ої галузі рослинництва (га) і тваринництва (гол.);
- \bar{x}_i – відшукуваний обсяг побічної продукції;
- x'_i – відшукуваний розмір матеріально-грошових витрат;
- x''_i – вартість товарної продукції;
- \bar{x}_i – відшукуваний обсяг придбання кормів і кормових добавок;
- \bar{x}_t – поживність кормів, виділених для годівлі тварин різних видів за періодами утримання;
- C_j – вартість товарної продукції на одиницю змінної;
- b_{ij} – коефіцієнт використання землі;
- a_{ij} – коефіцієнт виходу побічної продукції;
- d_{ij} – вихід поживних речовин i -го виду на одиницю j -ої змінної в рослинництві;
- d'_{ij} – потреба в поживних речовинах i -го виду на одиницю j -ої змінної в тваринництві;

d_{ijh} – вихід поживних речовин i -го виду на одиницю j -ої змінної, що належить до h -групи кормів;

\underline{d}'_{ijh} , \bar{d}'_{ijh} – мінімально і максимально допустимі потреби кормів h -групи на одиницю j -ої змінної в тваринництві;

s_{ij} – матеріально-грошові витрати на одиницю j -ої змінної;

B_i – площа земельних угідь i -го виду;

Q_i – необхідний розмір i -ої галузі;

k_{ij} , k'_{ij} – коефіцієнти співвідношення площ посівів окремих культур між собою, або поголів'я статеві-вікових груп тварин.

Мета задачі (цільова функція) полягає в максимізації прибутку

$$\sum_{j \in N} C_j x_j - x_i \rightarrow \max \quad (3.1)$$

Обмеження з використання земельних угідь

$$\sum_{j \in N_1} b_{ij} x_j \leq B_i \quad (i \in M_1). \quad (3.2)$$

Група обмежень, що стосується посіву товарних культур, поголів'я тварин і забезпечує необхідний розмір галузей:

$$x_j \geq Q_i \quad (i \in M_2; j \in N). \quad (3.3)$$

Баланс виробництва і використання кормів, який в свою чергу ділиться на дві підгрупи:

а) за елементами поживності.

$$-\sum_{j \in N_1} d_{ij} x_j - \sum_{j \in N_1^m} d_{ij} \bar{x}_i + \sum_{j \in N_2} d'_{ij} x_j \leq 0 \quad (i \in M_3). \quad (3.4)$$

б) за дотриманням належної структури кормів

$$\sum_{j \in N_2} \bar{d}'_{ijh} x_j \leq \sum_{j \in N_1} d_{ijh} \bar{x}_i + \sum_{j \in N_1^m} d_{ijh} \bar{x}_i \leq \sum_{j \in N_2} \bar{d}'_{ijh} x_j \quad (i \in M_4). \quad (3.5)$$

Забезпечення відповідного співвідношення площ посіву культур і поголів'я статеві-вікових груп тварин:

$$k_{ij} x_j - k'_{ij} x_j \leq 0 \quad (i \in M_5; j \in N). \quad (3.6)$$

Баланс виходу побічної продукції рослинництва (гичка, жом, солома):

$$\sum_{j \in N_1} a_{ij} x_j - \bar{x}_i \leq 0 \quad (i \in M_6). \quad (3.7)$$

Підрахунок поживності в розрізі груп кормів для годівлі тварин різних видів за періодами утримання:

$$\sum_{j \in N_1} d_{ijh} x_j + \sum_{j \in N_1^m} d_{ijh} \bar{x}_j - \bar{x}_i = 0 \quad (i \in M_7). \quad (3.8)$$

Визначення відшукуваного обсягу матеріально-грошових витрат:

$$\sum_{j \in N} s_j x_j - x_i' = 0 \quad (i \in M_8). \quad (3.9)$$

Визначення відшукуваної вартості товарної продукції:

$$\sum_{j \in N} C_j x_j - x_i'' = 0 \quad (i \in M_9). \quad (3.10)$$

У результаті реалізації економіко-математичної моделі на ПЕОМ одержано вирішення таких задач:

- оптимізація виробничої структури господарства;
- оптимізація структури посівних площ та стада для кожної тваринницької галузі окремо;
- визначення обсягів виробництва та реалізації продукції для кожної галузі окремо;
- визначення потреби господарства у виробничих ресурсах;
- визначення собівартості виробленої продукції як для кожної галузі окремо, так і в цілому по господарству;
- визначення виручки від реалізації продукції як для кожної галузі окремо, так і в цілому по господарству;
- визначення напрямку спеціалізації господарства [92, с. 79].

Економіко-математична модель оптимізації виробничо-галузевої структури агрофірми “Білий Стік” забезпечує, з одного боку, максимізацію прибутку на основі раціонального поєднання галузей рослинництва і тваринництва, а з іншого – враховує додатковий економічний ефект від застосування екологічних заходів – збереження родючості ґрунту. Дана модель оптимізації дає можливість визначити основні параметри розвитку виробництва для поточного та перспективного планування, може використовуватися для аналізу сформованої структури виробництва, а відтак виявити доцільніші напрями використання ресурсів і можливості збільшення обсягів виробництва продукції, спираючись на фактичні дані за попередні роки. Запровадження, розрахованої на основі оптимального плану, структури виробництва створить додаткові можливості для перерозподілу наявних в аграрному формуванні ресурсів у найбільш вигідні галузі і тим самим забезпечити прибутковість (табл. 3.1).

Розрахунки, проведені за моделлю оптимізації виробничо-галузевої структури, сприятимуть раціональному поєднанню всіх галузей та підгалузей агрофірми і тим самим забезпечать ріст показників ефективності. Економія на витратах виробництва створює додаткові можливості для агроформування в напрямі нарощування конкурентоспроможності, а відтак зростання фінансово-економічних показників діяльності.

Для того, щоб переконатися, що розв’язання економіко-математичної моделі у приватній агрофірмі “Білий Стік” забезпечує кращі результати порівняно з існуючими за 2007-2010 роки, доцільно провести їх порівняльний аналіз. Зменшення грошових надходжень від реалізації сільськогосподарської продукції за оптимальним планом порівняно з фактичними даними за останні чотири роки на 38,5% було зумовлено переважанням в структурі виручки від реалізації продукції тваринництва. Суттєвий акцент на галузі тваринництва в оптимальному плані агрофірми “Білий Стік” зумовлений тривалими традиціями господарства вирощування племінної великої рогатої худоби та свиней.

**Фактичні та передбачені оптимальним планом показники
сільськогосподарського виробництва у приватній агрофірмі “Білий Стік”
Сокальського району Львівської області**

Показник	У середньому за 2007-2010 рр.	Оптималь- ний план
Площа сільськогосподарських культур, га:		
зернові і зернобобові	984	973
технічні культури	467	380
кормові культури	529	627
Всього посівів, га	1980	1980
Поголів'я тварин, гол.:		
корови	475	480
нетелі	95	96
молодняк великої рогатої худоби до 1 року	427	465
ремонтний молодняк великої рогатої худоби	83	99
відгодівельний молодняк великої рогатої худоби	266	352
свині	638	916
Виручка від реалізації с.-г. продукції, тис. грн	8022,4	5791,1
Повна собівартість реалізованої с.-г. продукції, тис. грн	6497,4	4019,1
Прибуток від продажу с.-г. продукції, тис. грн	1525,0	1772,0
Рівень рентабельності с.-г. продукції, %	23,5	44,1

Зменшення грошових надходжень агрофірми компенсується економією на затратах, оскільки середнє значення собівартості реалізованої продукції за досліджуваний період порівняно з оптимальним планом знизилося на 61,7%, або на 2478,3 тис. грн. Певну економію в затратах виробництва господарства забезпечило зменшення площ під технічними культурами. Особливо це стосується площ під цукровими буряками, вирощування яких є особливо трудомістким. Такі зміни у кількісних і відповідно у вартісних показниках дозволили забезпечити зростання прибутку від реалізації продукції на 16,2%, або 247,0 тис. грн., і відповідно ріст рівня рентабельності на 20,6 пункти – з 23,5 % до 44,1 %.

Отже, застосування економіко-математичних методів на прикладі окремого сільськогосподарського підприємства дає змогу здійснити перерозподіл наявних у господарстві виробничих ресурсів у найбільш вигідні галузі, а відтак забезпечити досягнення вищого рівня рентабельності виробництва. Використання моделей оптимізації щодо окремих аграрних формувань області з урахуванням умов їх господарювання забезпечить не лише максимізацію прибутку на основі раціонального поєднання галузей рослинництва і тваринництва, а й досягнення додаткового еколого-економічного ефекту – збереження родючості ґрунту.

3.2 Вдосконалення внутрігосподарських виробничих відносин аграрних формувань

Стратегічний курс аграрного сектора передбачає перехід до вищого рівня організації та ефективності виробництва. Реалізація зазначеного курсу значною мірою залежить від розвитку аграрних формувань різних форм власності та господарювання, де створюється продукція, застосовуються новітні досягнення НТП, відтворюється робоча сила. На сьогодні створені форми господарювання поки що не забезпечують досягнення відповідних обсягів виробництва та належного рівня ефективності. У зв'язку з цим успішність функціонування аграрних формувань вимагає такої системи механізмів, яка би була здатною вплинути на стабілізацію і піднесення аграрного сектора.

Функціонування аграрних формувань може бути ефективним за умови якісного оновлення системи внутрігосподарських виробничих відносин, впровадження такого механізму їх дії, який дав би змогу відновити систему організації виробництва та управління [3, с. 60]. У зв'язку з цим особливого значення набуває вдосконалення внутрігосподарських виробничих відносин сільськогосподарських структур різних організаційно-правових форм господарювання.

В агроформуваннях, які працюють на засадах сумісного використання

землі та майна власників, треба зміцнювати спрямованість організації первинних колективів як економічно самостійних суб'єктів господарювання. За первинними колективами мають бути закріплені основні та оборотні засоби. Статус реального власника повинен поєднуватися зі статусом ефективного товаровиробника – орендаря. При цьому первинні підрозділи мають виступати колективами власників, які є матеріально-відповідальні та спроможні розпоряджатися виробленою продукцією, одержаними доходами. Отже, внутрігосподарський механізм сучасних агроформувань повинен становити собою комплекс методів з оптимізації відносин товаровиробників безпосередньо у процесі виробництва, розподілу, використання та споживання продукції (робіт, послуг) [113, с. 147].

У практиці сільськогосподарського виробництва, як показав аналіз, сьогодні мають місце декілька типів внутрігосподарських відносин, які, хоч різняться за формами та моделями, проте засновані переважно на господарському розрахунку. Вважаємо, що в сучасних агроформуваннях використання принципів госпрозрахунку є недоцільним, оскільки це неминуче призведе до централізації функцій управління, усупільнення власності, зниження матеріальної зацікавленості власників. Отже, механізм внутрігосподарських відносин як об'єктивна основа успішної роботи підрозділів підприємств має підпорядковуватися вимогам виробничо-фінансової ефективності та відповідності інтересам товаровиробників, що може бути досягнуто за рахунок запровадження комерційного розрахунку [1, с. 43].

Господарський розрахунок, який освоювався агроформуваннями у радянський період, не досяг поставлених цілей внаслідок монополізації власності, централізації системи управління, нееквівалентного галузевого обміну, низької мотивації праці робітників, що об'єктивно виключає використання його принципів у сучасних умовах господарювання. Комерційний розрахунок, на нашу думку, якнайповніше поєднується з вимогами ринку і перебуває у тісній взаємодії з ним. Оскільки сучасне виробництво не може не враховувати вимоги ринку, тому запровадження комерційного розрахунку сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції.

Як свідчить аналіз, у процесі переходу до ринку в ряді аграрних формувань регулюванню внутрігосподарських відносин перестали приділяти увагу. В інших підприємствах у внутрігосподарських відносинах використовують окремі елементи господарського госпрозрахунку. Багато дослідників перехід до нових госпрозрахункових відносин пов'язують з необхідністю контролю з боку адміністрації підприємства за результатами виробництва та доходами підрозділів. Однак за таких принципів госпрозрахункові відносини належною мірою не відповідають посиленню мотивації до високопродуктивної праці, не забезпечують усунення суперечностей між первинними трудовими колективами і керівництвом підприємства з питання користування та розпоряджання власністю, управління та розподілу одержаних доходів. За таких моделей підрозділи не несуть повної відповідальності, а в їхніх колективах відсутні дієві мотиви впливу на кінцеві результати виробництва.

Якнайповніше потенціал власності як вирішальний чинник матеріальної зацікавленості товаровиробників забезпечується в разі впровадження комерційного розрахунку, який передбачає високий ступінь економічної самостійності виробничих підрозділів, передусім в інтересах власників. Власники, які володіють повним набором прав і виконують функції самостійного товаровиробника, матеріально і морально зацікавлені у високих кінцевих результатах своєї діяльності [55, с. 48]. Необхідність їхньої участі в сумісній діяльності великотоварних підприємств визначається зацікавленістю в ефективнішому використанні землі, фондів, капіталовкладень, інновацій, розвитку виробничої та соціальної інфраструктури.

Взаємовідносини економічно самостійних підрозділів у таких господарських формуваннях мають будуватися на тих самих принципах, як і з зовнішніми партнерами. Такі підрозділи можуть брати кредити, самостійно формувати й розподіляти комерційний дохід і прибуток, створювати централізовані та децентралізовані фонди [159, с. 83]. При певних умовах колективи, які працюють на комерційному розрахунку, можуть ставати юридично самостійними структурами, мати розрахункові рахунки в банку, функціонувати на основі статутних документів, будувати взаємовідносини на договірній основі

Специфіка організації внутрігосподарських відносин визначається ступенем розвитку підрядних і орендних відносин, способами регулювання діяльності підрозділів, системою матеріального стимулювання, рівнем володіння власності, станом обліково-економічної роботи. На практиці часто використовують лише окремі елементи системи організації внутрішньогосподарського розрахунку, тоді як посилення ролі, значення і впливу комерційного розрахунку в умовах ринку на ефективність виробництва передбачає використання їх у комплексі [3, с. 62].

Механізм внутрішньогосподарських відносин може бути реально сформований лише на основі комерційного розрахунку, оскільки він забезпечить інтереси власника – товаровиробника [14, с. 50]. З урахуванням особливостей підприємств форми внутрішньогосподарських відносин можуть бути різними, але при всіх підходах підрозділи повинні нести відповідальність за кінцеві результати виробництва, взаємодіяти на основі розрахунків за продукцію, послуги, матеріальні ресурси. Водночас такі колективи не потребують регламентації діяльності, тут немає необхідності доводити ліміти на ресурсне та фінансове забезпечення, організовувати стимулювання і контроль за їх використанням [113, с. 152].

Посилення ролі внутрігосподарських підрозділів аграрних формувань вимагає закріплення за ними центрів відповідальності. Виокремлення центрів відповідальності передусім є виправданим у великих та середніх агроформуваннях. Для малих господарських одиниць, сюди, як правило, відносять невеликі фермерські господарства, децентралізація є недоцільною, оскільки управляти малим підприємством може навіть одна особа.

Зарубіжний досвід та практика господарювання передбачає виділення чотирьох типів центрів фінансової відповідальності:

- центри витрат – відповідають за забезпечення ресурсами, обсяги виробництва продукції, витрати, собівартість її одиниці, вироблену продукцію передають адміністрації або за її вказівкою іншим підрозділам;
- центри доходу – відповідають за повноту реалізації продукції, реалізаційні ціни та суму грошових надходжень;

- центри прибутку – відповідають за обсяги виробництва, збуту, витрати і собівартість, реалізаційні ціни та суму прибутку;

- центри управління – відповідають за досконалість маркетингової політики, ресурсне забезпечення, рентабельність і платоспроможність підприємства [193, с. 125].

Цілком закономірним і зрозумілим є те, що центри прибутку мають найбільше обов'язків і повноважень, а центри витрат – найменше. Таким чином, спочатку всі підрозділи аграрного формування можуть одержати статус центрів витрат і лише з набуттям навичок економічної роботи в них можуть створюватися центри доходу і центри прибутку [48, с. 49]. Узагальнення та систематизація переваг та недоліків від застосування центрів фінансової відповідальності відображена табл. 3.2

Таблиця 3.2

Переваги та недоліки системи центрів фінансової відповідальності

№ п/п	Переваги	Недоліки
1.	Посилення контрольної та інформаційної функції на місцях	Неналежне управління потоками фінансової інформації через надмірну структурованість суб'єкта господарювання
2.	Безпосереднє виявлення на рівні підрозділів відхилень фактичних показників виробничо-господарської діяльності від планових	Зниження фінансово-економічних показників діяльності через неефективне управління на місцях
3.	Зростання мотивації працівників підрозділів до праці та забезпечення високих показників діяльності	Послаблення взаємозв'язків між підрозділами через певну автономність
4.	Зростає можливість оперативно реагувати на динамічні зміни зовнішнього середовища господарювання	

Однією з основних переваг системи центрів відповідальності є підвищення рівня ефективності управління підприємством і як наслідок зростання фінансово-економічних показників діяльності. Як свідчить

проведений аналіз, переваги застосування центрів відповідальності є досить вагомими і переважають недоліки від їх запровадження. Організація центрів відповідальності на підприємстві посилює організаційну і контрольну функції та забезпечує досягнення чітко визначених цілей. Отже, запровадження комерційного розрахунку на рівні внутрігосподарських виробничих підрозділів з одночасним закріпленням за ними центрів відповідальності є дієвим механізмом досягнення ефективності аграрного формування загалом.

Для контролю витрат та доходів кожного підрозділу агроформування за умови закріплення за ними центрів відповідальності пропонуємо застосовувати спеціальну відомість роботи внутрігосподарського підрозділу (дод. Ш).

Дана відомість надасть можливість одержувати повну інформацію в розрізі підрозділів підприємства про витрати та доходи. Групування витрат за елементами й статтями створює необхідні умови для калькулювання собівартості продукції на рівні підрозділу. При цьому доцільним є обчислення виробничої та повної собівартості основної, допоміжної і супутньої продукції, що дасть можливість визначати ефективність виробництва сільськогосподарської продукції по окремому структурному підрозділу зокрема і господарству загалом.

Визначення собівартості є основою для формування внутрігосподарської ціни. Структура внутрігосподарської розрахункової ціни повинна охоплювати: матеріальні витрати підрозділу; частину загальногалузевих витрат, що припадає на цей підрозділ; гарантовану (тарифну) частину оплати праці; стимулюючу частину оплати праці в розмірі річних виплат (включаючи й частину прибутку) за кінцеві результати; відрахування на соціальні заходи. Така структура витрат реально відображає собівартість продукції і дозволяє правильно оцінити можливості отримання прибутку.

У системі регулювання внутрігосподарських економічних відносин на сільськогосподарських підприємствах суттєве значення має застосування трансфертних і ринкових цін на продукцію. Внутрігосподарські трансфертні ціни повинні використовуватися для проведення взаєморозрахунків між

окремими виробничими підрозділами та галузями, а ринкові – для розрахунків між даним господарством та іншими юридичними і фізичними особами [75, с. 82]. Метод трансфертного ціноутворення повинен спонукати керівника підрозділу приймати оптимальні рішення як для підрозділу, так і господарства загалом, тому трансфертна ціна не повинна бути вищою, ніж ринкова.

Отже, центри витрат виробляють продукцію (роботи, послуги) і передають її адміністрації або іншим підрозділам, оцінюючи у трансфертних (внутрішньогосподарських розрахункових) цінах. Центри доходів (виручки) одержують для реалізації вироблену іншими підрозділами продукцію в оцінці за трансфертними цінами і реалізують її за ринковими цінами, одержуючи у своє розпорядження частку ринкової ціни для покриття вартості отриманої продукції та власних витрат, які можна вважати збутовими. Центри прибутку застосовують трансфертні ціни для використовуваних у виробництві власних ресурсів та ринкові – для купованих, а продукцію реалізують за ринковими цінами [193, с. 130]. Допоміжні та обслуговуючі підрозділи функціонують на засадах центрів витрат і оцінюють виконані роботи й надані послуги на трансфертній основі. Отже, забезпечення прибутковості аграрним формуванням досягається шляхом застосування системи трансфертних і ринкових цін.

Необхідність завершення переходу на економічні методи діяльності підрозділів агроформування вимагає не тільки закріплення за кожним із них центрів відповідальності, а й застосування системи бюджетування.

Бюджетування – це стандартизований процес визначення обсягу і складу витрат, пов'язаних із діяльністю окремих структурних підрозділів та забезпечення покриття цих витрат ресурсами підприємства [62, с. 65]. Запровадження бюджетування на рівні аграрного формування та його підрозділів дає змогу раціонально поєднувати матеріальні, трудові та фінансові ресурси для ефективного управління виробничо-господарською діяльністю підприємства.

Бюджети створюють можливості для аналізу та контролю за виробничими витратами, що дозволяє оцінити ефективність діяльності суб'єкта господарювання. Застосування бюджетування ґрунтується на системі норм та нормативів. Необхідність створення типових галузевих систем норм та нормативів підтверджується практикою багатьох господарюючих суб'єктів агропромислового комплексу. Для успішного запровадження бюджетування на рівні підприємства, на наш погляд, потрібно відновити і використати досягнення минулих років – чітко скоординовану систему економічних норм і нормативів. Ця система має складатися із сукупності положень, методичних рекомендацій, нормативних матеріалів та класифікованого переліку норм і нормативів [75, с. 241].

Для галузі сільського господарства, як зазначають вчені [14; 62; 75] можуть бути встановлені такі групи норм і нормативів: 1) показники технологічних умов вирощування сільськогосподарських культур; 2) затрати праці і заробітної плати; 3) витрати сировини, матеріалів, палива, енергії у натуральних вимірниках; 4) норми запасів матеріальних цінностей в натуральних вимірниках; 5) нормативи капітальних вкладень; 6) нормативи тривалості освоєння основних фондів, використання техніки, устаткування та потреби в них; 7) нормативи фінансових показників; 8) норми вартісних техніко-операційних витрат на вирощування сільськогосподарської продукції; 9) стандарти на сільськогосподарську продукцію; 10) соціально-економічні нормативи; 11) нормативи охорони праці й навколишнього середовища. Характеристика кожної групи норм і нормативів наведена в Додатку Ю.

Застосування такої системи нормативів дасть змогу кожному підприємству успішно запроваджувати в практику господарювання бюджетування. Крім того, запровадження бюджетування на рівні підприємства вимагає складання низки бюджетів різного характеру та спрямування, тому важливе значення має їх структурування. Із загального переліку бюджетів, рекомендованих для сільськогосподарських підприємств, автором зроблено спробу поділити їх на такі групи або види:

- поточні (операційні, оперативні) бюджети, які включають бюджет виробництва, бюджети прямих матеріальних витрат, бюджети прямих витрат на оплату праці, бюджет загальновиробничих витрат, бюджет собівартості виготовленої та реалізованої продукції, бюджети адміністративних витрат і витрат на збут та інших витрат, бюджет продажу;

- фінансові бюджети, які включають бюджетний баланс, бюджет грошових коштів, бюджетний звіт про фінансові результати.

У свою чергу цілеспрямоване освоєння бюджетування вимагає вдосконалення внутрігосподарського управління: централізацію і децентралізацію його функцій, відокремленого або сумісного їх виконання на рівні підприємства та підрозділів. Оскільки в бюджетуванні необхідною умовою є визначення організаційної структури господарюючого суб'єкта, тому було виділено в рамках окремого аграрного формування відповідні структурні одиниці, які можна розглядати як сукупність різних центрів відповідальності. Взаємоузгодження діяльності внутрігосподарських виробничих підрозділів аграрних формувань на основі центрів відповідальності із системою бюджетування показано на рис. 3.1.

На рис. 3.1 відображено авторську спробу структурувати бюджети аграрного формування та показати їх взаємозв'язок із підрозділами, що виступають як центри відповідальності. Перелічені бюджети є базовими, однак, виходячи з потреб кожного окремого суб'єкта господарювання, можуть формуватися додаткові бюджети, що формалізують інші напрями діяльності підприємств (фінансова, інвестиційна діяльність та ін.)

У результаті дослідження встановлено, що впровадження бюджетування в аграрних формуваннях, на відміну від інших підприємств, має низку особливостей, зумовлених технологією виробництва сільськогосподарської продукції. До таких особливостей належать: використання землі як основного обмежувального чинника, сезонність виробництва, залежність від природно-кліматичних умов, наявність біологічних активів тощо.

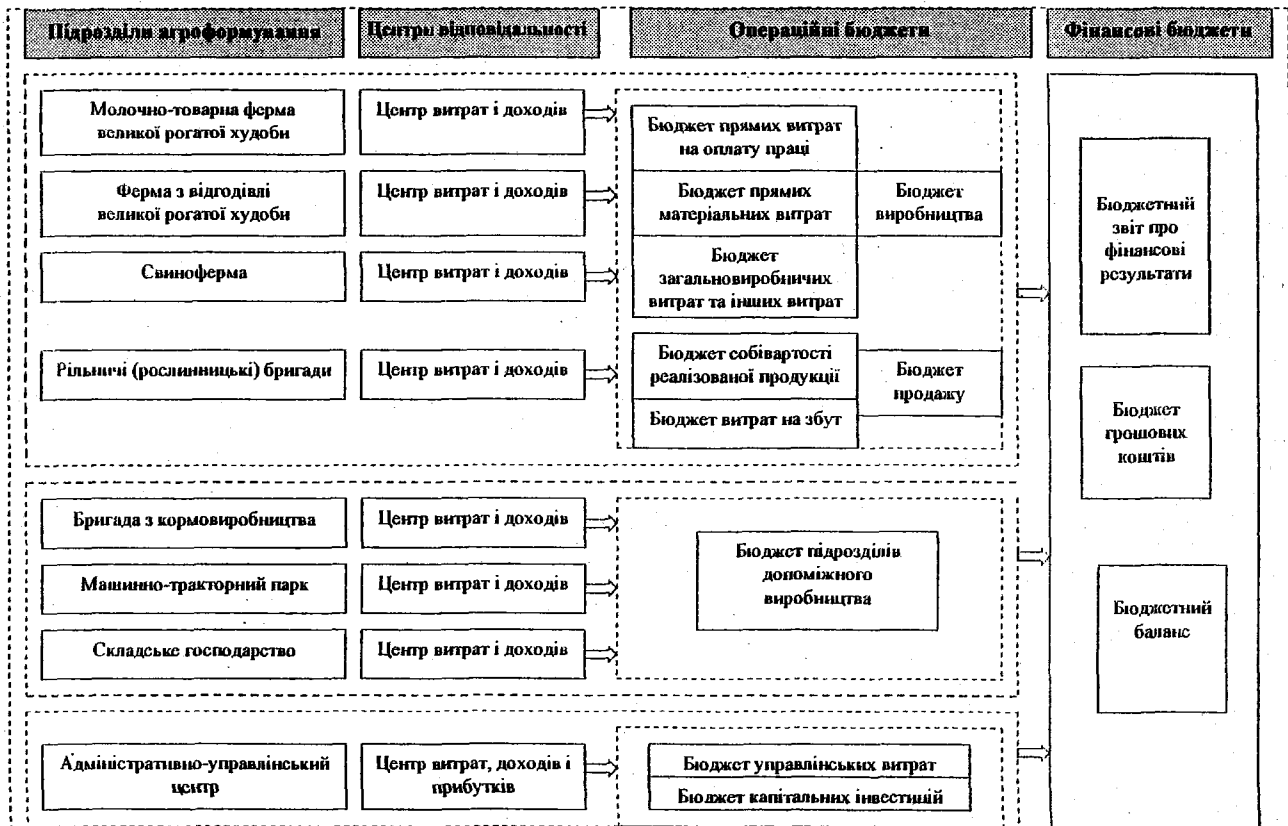

Рис. 3.1. Взаємоузгодження системи бюджетування із центрами відповідальності внутрігосподарських підрозділів аграрного формування.

У зв'язку з цим розрахунок бюджетів пропонується розпочинати з бюджетів виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Взаємозв'язок галузей рослинництва і тваринництва передбачає попереднє визначення площ посіву та плану використання кормових культур на бюджетний період, після чого складають план посівних площ для решти культур. Подальші розрахунки за підгалуззями рослинництва і тваринництва, а також допоміжних і обслуговуючих виробництва доцільно вести паралельно.

Підготовка функціональних бюджетів у відповідних центрах відповідальності є прерогативою середньої ланки управління, до якої в сільському господарстві можна віднести головного агронома, зоотехніка, інженера, головного бухгалтера та економіста. Бюджети мають складатися тими фахівцями, які безпосередньо працюватимуть з ними. Це твердження є особливо актуальним та беззаперечно спрацьовує в агроформуваннях, оскільки передбачити особливості технологічного процесу у рослинництві чи тваринництві можуть лише відповідні спеціалісти, що володіють спеціальними знаннями та можуть прогнозувати вплив різних чинників на перебіг біологічних перетворень в сільському господарстві. Складання зведених фінансових бюджетів вимагає зусиль та участі представників різних підрозділів підприємства, численних розрахунків і обґрунтувань, узагальнення та узгоджень різних показників.

Сам процес бюджетування в рамках конкретного підприємства досить громіздкий і складається з декількох етапів: збір інформації, планування графіка координації дій між центрами відповідальності; визначення стратегій розвитку підприємства та чинників, які негативно впливають на обсяг виробництва продукції; уточнення елементів витрат за об'єктами та сферами відповідальності; обґрунтування нормативів як на вартісні, так і на кількісні параметри виконання технологічних процесів; проведення допоміжних розрахунків для визначення й обґрунтування кількісних і якісних характеристик об'єктів витрат і доходів; обговорення бюджетних показників за центрами витрат і відповідальності, їх координація, проектування і затвердження, а також узгодження з напрямками діяльності господарюючого суб'єкта [97, с. 28].

Порядок формування, розробки, узгодження, прийняття та затвердження

бюджетів за окремими структурними підрозділами та господарством загалом показано на рис. 3.2

Як свідчать дані рис. 3.2, успіх запровадження системи бюджетування на рівні суб'єкта господарювання та його підрозділів залежить від розробки всіх регламентів і дотримання процедур складання та контролю за виконанням бюджетів.

Основні умови щодо забезпечення ефективності системи бюджетування на рівні господарства та внутрігосподарських підрозділів такі:

- методична і методологічна основа для розробки, контролю та аналізу бюджетів;
- ефективна технологія погодження бюджетів на рівні підрозділів і господарства загалом;
- цілісність і достовірність даних при їх передачі “знизу вверх”;
- доступ до оперативних даних бюджетів та їх коригування з врахуванням змін зовнішнього та внутрішнього середовища;
- наявність висококваліфікованих спеціалістів.

За допомогою бюджетів керівництво підприємства може приймати та прогнозувати поточні і стратегічні управлінські рішення, а відтак, впливати на зміну фінансових результатів за рахунок внесення відповідних коригувань у складові технічних процесів виробництва та реалізації продукції (робіт, послуг).

На нашу думку, при річному плануванні виробничої діяльності аграрних формувань доцільно розробляти три варіанти бюджетів: реалістичний, песимістичний та оптимістичний. Відмінності у варіантах бюджетів визначатимуть стратегію поведінки господарства в умовах динамічних змін внутрішнього і зовнішнього середовища. Такі бюджети мають особливі переваги щодо застосування при нестабільних мікро- та макроекономічних процесах у державі. Отже, песимістичні бюджети визначатимуть стратегію поведінки підприємств за несприятливої ситуації (інфляції, неплатоспроможного попиту) і допоможуть реалізувати наперед визначені заходи по виходу із кризи.

Рис. 3.2. Процес формування, розгляду і затвердження бюджетів на рівні господарства та внутрігосподарських підрозділів.

Отже, взаємоузгодження системи центрів відповідальності із системою бюджетування в аграрних формуваннях дає змогу керівництву оперативно приймати управлінські рішення, раціонально використовувати ресурси та організувати ефективну роботу всіх структурних підрозділів підприємства, що в підсумку забезпечить досягнення високих фінансово-економічних показників діяльності.

3.3 Вдосконалення системи економічних відносин аграрних формувань з іншими підприємствами АПК

Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва вимагає нових шляхів розвитку господарств як індивідуального, так і суспільного сектору та пошуку найбільш ефективних механізмів взаємодії між ними. Економічні відносини сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств за своєю суттю є відносинами, заснованими на економічному інтересі сторін та їх взаємній зацікавленості. Ці відносини будуються на розумінні того, що особисті селянські господарства є підсобним виробництвом, яке існує не в протизагаду суспільному виробництву, а доповнює його. Разом з тим, важливо звернути увагу і на те, що в силу виконуваних функцій особисті селянські господарства є додатковим резервом виробництва необхідної продукції, формою поєднання суспільних і особистих інтересів працівників села.

Економічні взаємини сільськогосподарських підприємств з особистими селянськими господарствами, на нашу думку, варто розглядати як систему взаємозалежних, взаємообумовлених елементів, зміна одного з яких неминуче призведе до зміни іншого. Зокрема, скорочення виробництва в сільськогосподарських підприємствах неминуче призведе до зміни структури суспільного

виробництва на користь інших форм господарювання, в тому числі й особистих селянських господарств. Отже, системність у відносинах особистих селянських господарств із сільськогосподарськими підприємствами є очевидною і має бути використаною для планування подальших перспектив їх розвитку [81, с. 62].

Сучасний етап розвитку взаємовідносин сільськогосподарських підприємств з особистими селянськими господарствами пов'язаний, насамперед, із посиленням ролі останніх у житті населення і скороченням ролі суспільного виробництва. Однак, незважаючи на таку ситуацію, все ж таки більшість науковців розглядають сільськогосподарські підприємства як "донора" для розвитку дрібних сімейних ферм і відводять їм роль в забезпеченні нової еліти власників [200, с.130].

Загалом ситуація складається таким чином, що зниження ролі сільськогосподарських підприємств і збільшення особистих селянських господарств спричинене переорієнтацією великого суспільного виробництва на дрібні форми господарювання, із суспільних інтересів – на особисті, із суспільної форми власності – на приватну. Саме така ситуація є характерною для Львівської області. Донедавна саме особисті селянські господарства гальмували спад виробництва сільськогосподарської продукції в усіх категоріях господарств і за умов тотального безробіття стримували від різкого падіння рівень життя сільського населення та забезпечували додатковий заробіток. Якби не було особистих селянських господарств, то у Львівській області виробництво сільськогосподарської продукції було б значно меншим, особливо в період становлення нових форм господарювання ринкового типу (табл. 3.3).

Проведені розрахунки засвідчують суттєвий вплив господарств населення на аграрний сектор Львівської області. Навіть у 2010 році, досить сприятливому для сільськогосподарських підприємств щодо нарощування обсягів виробництва, ситуація все одно залишається не дуже втішною. Зокрема, за обсягу валової продукцію 4181,4 млн грн, сільськогосподарські підприємства

виробили лише на 1097,7 млн грн, що становило 26,2% від загального обсягу виробництва, в тому числі продукції рослинництва – на 22,1%, а продукції тваринництва – на 30,5%. Такий обсяг виробництва ледве балансував би на рівні продовольчої безпеки області.

Таблиця 3.3

Вплив особистих селянських господарств (ОСГ) на виробництво сільськогосподарської продукції в Львівській області

Рік	Валова продукція всього, млн грн			в тому числі					
				продукція рослинництва			продукція тваринництва		
	вироблено	було б вироблено, якби не було ОСГ	%	вироблено	було б вироблено, якби не було ОСГ	%	вироблено	було б вироблено, якби не було ОСГ	%
2000	3957,7	365,3	9,2	1905,9	224,1	11,8	2051,8	141,2	6,9
2001	3737,7	346,5	9,3	1602,9	191,3	11,9	2134,8	155,2	7,3
2002	4197,3	346,5	8,3	2050,8	190,1	9,3	2146,5	156,4	7,3
2003	4070,5	318,1	7,8	1953,7	182,7	9,4	2116,8	135,4	6,4
2004	4126,4	370,4	9,0	2060,9	223,6	10,8	2057,5	146,8	7,1
2005	4057,7	422,1	10,4	1924,0	214,7	11,2	2133,7	207,4	9,7
2006	4264,7	550,9	12,9	2098,8	246,9	11,8	2165,9	304,0	14,0
2007	4292,7	677,0	15,8	2158,3	288,6	13,4	2134,4	388,4	18,2
2008	4300,5	933,7	21,7	2192,9	430,8	19,6	2107,6	502,9	23,9
2009	4371,2	1048,7	24,0	2303,0	476,3	20,7	2068,2	572,4	27,7
2010	4181,4	1097,7	26,2	2102,4	464,7	22,1	2079,0	633,0	30,5

Отже, складається враження, що ОСГ існують для того, щоб заповнювати сільськогосподарською продукцією власного виробництва прогалини, що утворилися внаслідок певних перекосів у державній політиці, або ті, які не бажають заповнювати великі господарські формування через високу трудомісткість.

За таких умов відносини сільгоспідприємств з особистими селянськими господарствами пов'язані з гострою необхідністю виконання останніми функцій

самозабезпечення і соціального захисту населення та необхідністю відновлення суспільного виробництва загалом. На наш погляд, суть економічних взаємин господарств населення із аграрними формуваннями визначатиметься механізмом їхньої взаємодії, причинно-наслідковими зв'язками між ними та ступенем впливу один на одного.

З урахуванням зазначених умов варто виділити такі можливі варіанти взаємовідносин ОСГ із сільськогосподарськими підприємствами:

- на підставі ціни ресурсів (кормів, молодняка худоби), наданих особистому селянському господарству сільськогосподарським підприємством;
- на підставі тарифів на послуги суспільного виробництва особистому;
- на підставі ціни реалізованої продукції в оплату цих послуг особистим селянським господарством [191, с. 104].

Кожний з цих елементів сам по собі та у комплексі з іншими може істотно змінити взаємини господарств населення та сільськогосподарських підприємств. Зокрема, діючі у свій час надбавки до цін на продукцію ОСГ, яку здавали сільгоспідприємствам, дали істотний поштовх для збільшення виробництва і реалізації продукції ОСГ. Водночас різке підняття тарифів на послуги змусило власників ОСГ звести розміри оброблюваних земель до мінімуму, а в підсумку скоротилося виробництво продукції. Сьогодні, коли саме суспільне виробництво перебуває в критичному стані і не має змоги надавати послуги ОСГ на пільгових умовах, можливість ефективного функціонування ОСГ стоїть теж під загрозою [177, с. 11]. Отже, зміни в економічних відносинах особистого селянського господарства із сільськогосподарськими підприємствами здатні підсилити або стримувати роль суспільного сектора в розвитку ОСГ.

У розвитку економічних взаємовідносин сільськогосподарського підприємства з особистими селянськими господарствами необхідно виділити кілька рівнів:

- підтримка або допомога ОСГ з боку суспільного виробництва, яка здійснюється або на безоплатній основі, або за символічну плату;
- взаємовигідне співробітництво ОСГ із сільгоспідприємствами на договірній основі;
- взаємовигідне співробітництво сільгоспідприємств з ОСГ у рамках інтеграційних об'єднань.

Сучасні умови господарювання сільськогосподарських підприємств, пов'язані зі старінням матеріально-технічної бази, наростаючим диспаритетом цін на продукцію, просто унеможливають подальший розвиток економічних відносин з особистими селянськими господарствами на безоплатній основі. Таким чином, вдосконалення економічних відносин сільгоспідприємств з особистими селянськими господарствами необхідно здійснювати в напрямі забезпечення останніх необхідними послугами на договірній основі з врахуванням необхідності створення можливостей для розвитку як господарств населення, так і самих підприємств. Такий підхід цілком закономірний, оскільки відображає інтереси і власників особистих селянських господарств, і сільгоспідприємств.

Встановлення договірних зобов'язань сільгоспідприємства з особистими селянськими господарствами сприяє ефективнішому розвитку обох виробничо-господарських структур, створюючи надійніші умови для виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції. Залучення до сфери взаємовідносин ОСГ із сільгоспідприємством переробного підприємства в рамках інтегрованого міжгосподарського об'єднання пов'язане, насамперед, із необхідністю пошуку стабільного каналу збуту продукції й стабілізації ситуації в сировинній зоні переробних підприємств.

Форми інтеграційних зв'язків сільськогосподарських підприємств з особистими селянськими господарствами та іншими підприємствами АПК можуть бути найрізноманітнішими [40, с. 17]. Інтеграційні зв'язки можуть бути

реалізовані без будь-якої організаційної структури на основі звичайних договорів про закупівлю продукції; через обслуговуючі кооперативи; через міжгосподарські інтеграційні об'єднання (продуктові асоціації товаровиробників, промислово-фінансові групи, агрокомбінати, концерни), що включають до кола свого впливу і особисті селянські господарства [207, с. 27].

З врахування існуючих умов господарювання важливого значення набуває формування галузевих об'єднань підприємств з виробництва, заготівлі, переробки та реалізації продукції, створених за адміністративно-територіальними принципами. В основі такого об'єднання лежить виконання кожною ланкою інтегрованого виробництва власної функції (наприклад, виробництво сировини чи її промислова переробка), причому кожна ланка виробляє кінцеву продукцію і відносини будуються на основі міжгалузевих договорів (рис. 3.3).

Вдосконалення виробничо-економічних відносин між сільськогосподарськими та промисловими підприємствами Львівської області вимагає також галузевої інтеграції аграрних формувань з переробними господарствами за адміністративно-територіальним принципом. До складу галузевих об'єднань аграрних товаровиробників з іншими підприємствами АПК мають входити господарські одиниці, які технологічно пов'язані між собою виготовленням кінцевої продукції та її реалізацією. Найбільш вдалою ланкою АПК, спроможною взяти на себе роль інтегратора і забезпечити організацію агропромислового виробництва відповідно до вимог ринку, насамперед є великі переробні підприємства [224, с. 106]. Отже, агропромислові об'єднання підприємств за адміністративно-територіальним принципом доцільно формувати навколо переробних підприємств.

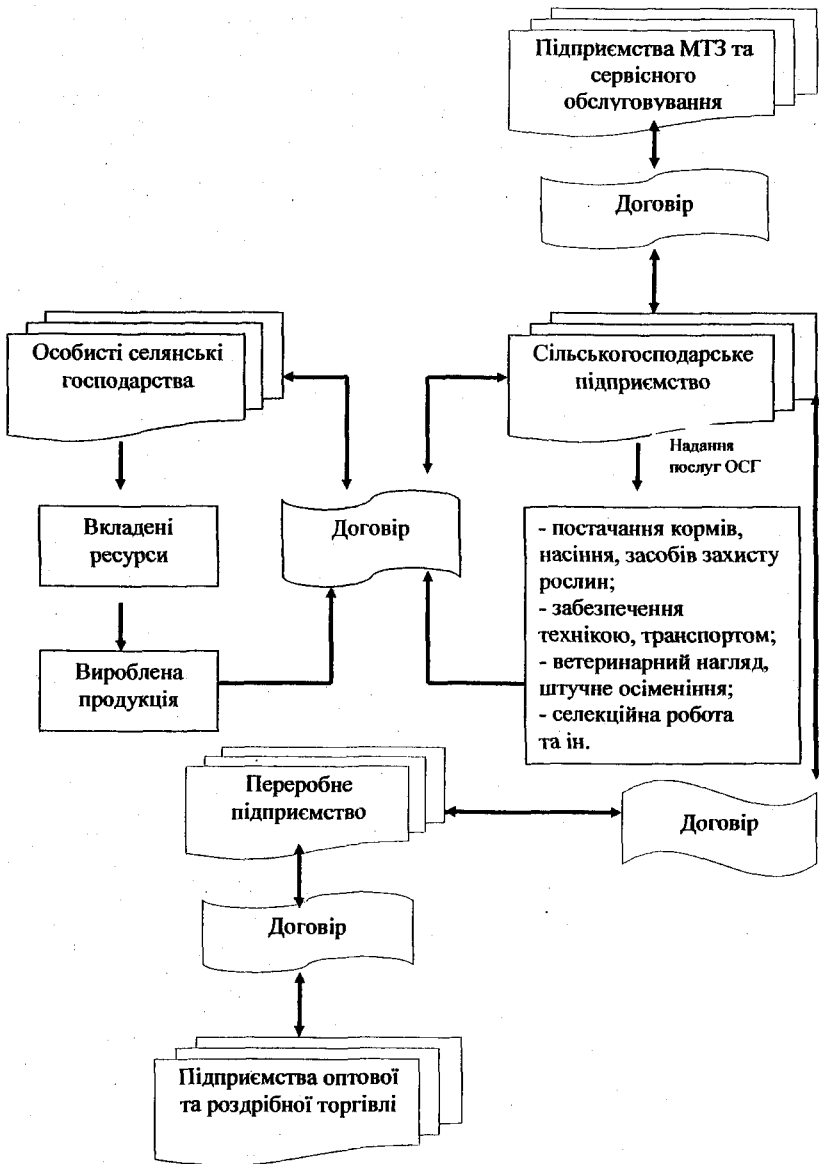

Рис. 3.3. Галузеве об'єднання аграрних товаровиробників з іншими підприємствами АПК за адміністративно-територіальним принципом.

Залежно від технологічних особливостей виробничих й агросервісних галузей Львівської області можуть бути сформовані галузеві об'єднання таких типів: зерновий, бурякоцукровий, плодоовочевий, молочний, м'ясний та ін. Формування таких типів галузевої інтеграції аграрних формувань з переробними господарствами слід створювати поблизу великих міст і промислових центрів, що сприятиме зниженню транспортних витрат, причому оптимальним вважається розміщення підприємств в радіусі не більше 85 км [223, с. 195].

Галузева інтеграція аграрних формувань з переробними підприємствами за адміністративно-територіальним принципом повинна стати вагомим поштовхом до відродження спеціалізованих агропромислових комплексів (рис. 3.4).

Зерновий тип галузевої інтеграції охоплює виробництво зерна, його заготівлю, виробництво борошна, хлібопродуктів, комбікормів і включає господарства, які спеціалізуються на вирощуванні зернових, комбінати хлібопродуктів, хлібозаводи, комбікормові заводи. Найбільша концентрація посівів зернових у Радеківському, Сокальському, Бродівському, Буському, Золочівському і Перемишлянському районах. Основні центри виробництва хлібопродуктів – Львів, Стрий, Червоноград, Дрогобич.

Бурякоцукровий тип галузевої інтеграції представлений виробництвом фабричного цукрового буряку, його заготівлею і переробкою на цукор-пісок і рафінад. Сьогодні у Львівській області діють два цукрові заводи, на базі яких доцільно проводити галузеву інтеграцію. Розвиток інтеграційних процесів є особливо необхідним у буряківництві, оскільки останніми роками в Україні загалом і Львівській області зокрема відбувся дуже різкий спад в обсягах виробництва цукру. В сучасних економічних умовах розвиток бурякоцукрового підкомплексу без створення агропромислових структур практично неможливий. Діяльність агропромислових фінансових груп (АПФГ) в цьому підкомплексі сприятиме переведенню його на нову, продуктивнішу технологічну основу, удосконаленню організації виробничого процесу та наближенню до світового рівня.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ РАЙОНИ

- м'ясо-молочного скотарства; виробництво цукрових буряків, льонарства, картоплярства
- м'ясо-молочного скотарства; льонарства
- м'ясо-молочного скотарства, свинарства; виробництва зерна і цукрових буряків
- м'ясо-молочного скотарства, вітлярства
- м'ясо-молочного скотарства; овецьництва приміського типу з виробництвом шерsti і технічних культур
- Ліси

ОСНОВНІ ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

- Тваринництво скотарство
- свинарство
- вівчарство
- птахівництво
- Рослинництво зернове господарство
- льонарство
- бурляківництво
- картоплярство
- овецьництво
- садівництво

ОСНОВНІ ГАЛУЗІ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

- Цукрова
- Хлібонакарська
- Макаронна, борошно-мельно-круп'яна
- Кондитерська
- Плодовочеконсервна
- Олійно-жирова
- М'ясна
- Молочна і м'ясо-сироробна
- Спиртова
- Комбикормова
- Розлив мінеральних вод
- Соляна
- Первинна переробка льоли

ЦЕНТРИ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

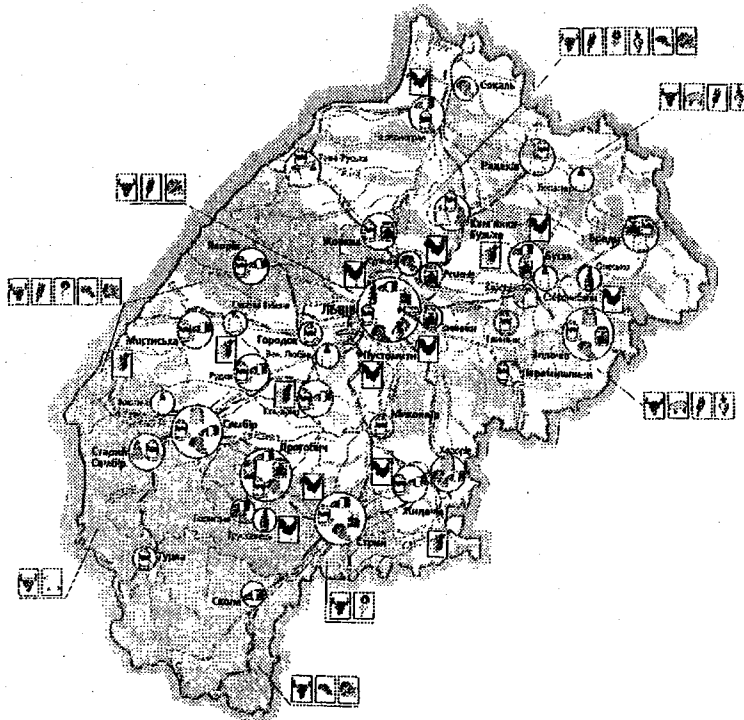
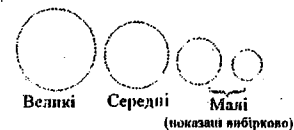

Рис. 3.4 Галузева інтеграція аграрних формувань з підприємствами АПК як основа формування спеціалізованих агропромислових комплексів.

Нові ринкові агропромислові формування дадуть змогу розвивати супутні технологічні лінії в бурякоцукровому виробництві, які здійснюватимуть переробку побічної продукції (жому, меляси, фільтраційного осаду) [194, с. 105].

Флодоовочевий тип галузевої інтеграції представлений сільськогосподарськими підприємствами і підсобними господарствами, які спеціалізуються на вирощуванні свіжих овочів, а також продукції садівництва і ягідництва та підприємствами, які займаються зберіганням, переробкою плодовоовочевої продукції і її торгівлею. Потужними центрами розвитку плодовоовочевого комплексу мають стати Бродівський район (Бродівський консервний завод), Дрогобицький район (ВАТ “Дрогобицький плодоконсервний завод”), Золочівський район (ВАТ “Золочівський консервний завод”), Кам’янка-Бузький район (ТЗОВ “Плодоконсервний завод”). При цьому варто зауважити, що в Жовківському і Пустомитівському районах формується овочівництво приміського типу, яке варто розвивати в агроформуваннях з огляду на вигідне розташування до обласного центру.

Молочний тип галузевої інтеграції аграрних формувань Львівської області включає виробництво молока (сільськогосподарські підприємства, фермерські та особисті підсобні господарства); його переробку і глибоку переробку (маслоробство); торгівлю молочними продуктами, забезпечення цих виробництв племінною худобою, кормами, матеріально-технічною базою [125, с. 71]. Міські молокозаводи розташовані у Львові, Дрогобичі, Червонограді. По території Львівської області розміщені масло- і сирзаводи (цехи), навколо яких необхідно формувати сировинні зони.

М'ясний тип галузевої інтеграції аграрних формувань з переробними господарствами представлений системою підприємств з вирощування і відгодівлі худоби, заготівлі, промислового виробництва м'яса і м'ясопродуктів, їх зберігання і реалізації. Вирощування худоби рівномірно розподілене по території Львівської області, а м'ясопереробні підприємства в переважній

своїй більшості сконцентровані в Передкарпатті (Дрогобич, Стрий, Ходорів, Борислав) та центральній частині області (Львів, Золочів).

Для досягнення належного рівня економічної ефективності галузевих об'єднань агропромислових формувань необхідно, щоб розміри їх сировинних зон відповідали потужностям переробних заводів [24, с. 127]. З метою формування оптимальних сировинних зон кожного переробного заводу насамперед доцільно виконати такі завдання:

- 1) забезпечити послідовну інтенсифікацію виробничих процесів при вирощуванні сировини;
- 2) визначити оптимальні сировинні зони, виходячи з тривалості періоду переробки сировини (з таким розрахунком, щоб звести до мінімуму втрати продукції на всіх технологічних стадіях виробництва, транспортування, зберігання, переробки) [223, с. 195].

Формування таких типів галузевої інтеграції аграрних формувань з іншими підприємствами АПК на основі договорів можна вважати першим етапом створення прямих зв'язків між сільським господарством та промисловістю. Система міжгосподарських договорів зумовлює істотні перетворення в організації сільськогосподарського виробництва, а саме ліквідує численні посередницькі ланки, сприяє раціоналізації сировинних і товарних потоків, спонукає до налагодження спеціалізованого високотоварного аграрного виробництва. З часом відбуватиметься переростання системи договірних взаємовідносин (контрактації) у вертикальну інтеграцію, що на практиці означає встановлення нового типу зв'язків, коли ринкові відносини уже формально опосередковують рух продуктів у рамках технологічних ланок агропромислового виробництва. Отже, формуються агропромислові інтегровані структури з єдиною системою управління – корпорації, холдингові компанії [207, с. 27].

Саме в таких агропромислових формуваннях вертикального типу якнайповніше реалізується мотиваційний чинник, бо всі ланки працюють не на проміжний (індивідуальний), а на спільний (колективний) кінцевий результат.

Саме тут аграрний, переробний і торговий цикл взаємопов'язані якістю і ціною кінцевого продукту [9, с. 63].

Алгоритм формування механізму економічних взаємовідносин у таких агропромислових структурах може будуватися таким чином:

1. Спочатку слід визначити необхідний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції відповідної якості;
2. Розрахувати витрати на виробництво сільськогосподарської продукції;
3. Встановити транспортні витрати на перевезення сільськогосподарської продукції на переробне підприємство (якщо транспортом аграрного підприємства, то на цю суму слід збільшити його витрати; якщо ж транспортом переробного підприємства, то цю суму слід долучити до витрат переробного підприємства);
4. Підрахувати витрати переробного підприємства, пов'язані з можливою доробкою сільськогосподарської продукції;
5. Розрахувати вихід основної продукції від переробки та відходів;
6. Визначити суму витрат на одержання продукції переробки (включаючи відходи);
7. Визначити витрати на формування товарних партій готової продукції та доставку її в торгову мережу;
8. Розрахувати витрати торгівлі на організацію продажу готової продукції;
9. Визначити загальну суму виручки від продажу готової продукції та відходів;
10. Розрахувати суму витрат на виробництво і реалізацію продукції $(2+3+4+6+7+8)$;
11. Визначити розмір прибутку від реалізації готової продукції загалом $(9-10)$;
12. На основі загальної суми витрат в агропромисловому формуванні розрахувати частку (коефіцієнт) кожного партнера (сільськогосподарського підприємства, переробного підприємства, торговельного підприємства) у

забезпеченні виробництва і реалізації продукції;

13. Виходячи з одержаних коефіцієнтів, визначити частку кожного партнера в одержаному прибутку від реалізації готової продукції (12*11).

Глибинний зміст і призначення побудованого в такий спосіб економічного механізму полягає в наступному:

- аграрний сектор як найбільш затратний стає зацікавленим у зростанні виробництва та поліпшенні якості сировини, що гарантує переробним галузям повніше використання потужностей та зменшення витрат сировини (за рахунок її вищої якості) на одиницю кінцевої продукції;

- кожен учасник агропромислового формування зацікавлений знижувати витрати, оскільки за рахунок цього різниця між виручкою від продажу кінцевого продукту і витратами зростатиме;

- усі ланки агропромислового циклу спроможні працювати на засадах комерційного розрахунку і на кінцевий результат, тобто вмотивовано сприяти виробництву конкурентоспроможного продукту;

- кожна ланка намагатиметься скорочувати витрати виробництва, що становить собою вигреш не лише для виробника продукції, а й для споживача;

- загалом в агропромисловому формуванні на практиці досягається синергійний ефект, оскільки в цій формі організації агропромислового виробництва забезпечується концентрація ресурсів і капіталу, потоковість та безперервність виробничо-технологічного процесу за рахунок скорочення розриву між надходженням сировини та її промисловою переробкою, прискорення на цій основі обіговості коштів і значної економії на постійних витратах.

Слід визнати, що створення агропромислових формувань нерідко стримується у зв'язку з відсутністю участі в цьому процесі органів державної влади та управління. Останні покликані створити такі умови співробітництва, за яких всі сторони були б зацікавлені в процесі інтеграції. Це стосується передусім оподаткування, пільгового кредитування, списання боргів та ін. Водночас повинні бути створені умови, що дають змогу усунути проблеми, які

виникають за здійснення спільної діяльності (юридична допомога, ліквідація банкрутства, прямий вплив на співробітництво підприємств) [179, с. 203].

Вкрай важливою є чітка і цілеспрямована діяльність обласної державної адміністрації в частині розробки відповідної програми підтримки розвитку інтеграції в АПК регіону. Саме відсутність такої програми є основною перешкодою у розвитку інтеграційних процесів в області і підвищенні ефективності ринкових відносин [224, с. 104].

Отже, в кризовій економічній ситуації і несприятливих умовах розвитку АПК реальним засобом забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції є створення інтеграційних об'єднань. Нарощування конкурентних переваг у галузевих об'єднаннях підприємств повинно забезпечуватися за рахунок створення власних постійних сировинних ресурсів, замкнутого циклу виробництва і реалізації, можливості впровадження інтенсивних технологій, інновацій, вдосконалення організаційно-економічних відносин між усіма учасниками інтегрованого об'єднання.

ВИСНОВКИ

1. Сутність економічної ефективності виробництва в аграрних формуваннях полягає у раціональному способі господарювання при комплексному збалансуванні і розміщенні ресурсів (землі, основного й оборотного капіталу, трудових ресурсів і підприємницьких здібностей), що насамперед забезпечує вихід максимальної кількості високоякісної продукції з одиниці наявних ресурсів за найменших їх витрат для якнайповнішого задоволення потреб населення в продуктах харчування та промисловості в сировині й досягненні продовольчої безпеки держави.

2. Для розрахунку економічної ефективності виробництва продукції аграрними формуваннями повинна враховуватися результативність господарювання самого суб'єкта та рівень його адаптації до умов навколишнього середовища. Такий підхід до оцінки ефективності розмежує досягнення економічного ефекту на два складові компоненти, один з яких залежить від внутрішніх зусиль (визначається рівнем ресурсозабезпечення та характером внутрішньогосподарських відносин), а інший – від стану зовнішнього середовища (визначається впливом держави та об'єктивних економічних законів).

3. З урахуванням факторної складової систему показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва можна представити групою показників щодо забезпеченості господарств відповідними видами ресурсів (земельними, трудовими, основними й оборотними засобами) та ефективності їх використання; показником сукупного ресурсного потенціалу, а також узагальнюючими показниками ефективності виробництва та фінансових результатів діяльності.

4. Сучасні тенденції ресурсозабезпечення аграрних підприємств Львівської області характеризуються зменшенням площ використовуваних

сільськогосподарських угідь і кількості зайнятих працівників, низьким рівнем оплати праці, недостатньою кількістю матеріально-технічних ресурсів, що створює труднощі для відтворення виробництва на належному рівні. Підтвердженням низького рівня забезпечення виробничими ресурсами аграрних формувань області є низькі значення показників технічної та аллокативної ефективності (ефективності розподілу ресурсів), що унеможливує раціональну комбінацію ресурсів для досягнення відповідного рівня економічної ефективності виробництва.

5. Основними виробниками сільськогосподарської продукції у Львівській області залишаються господарства населення, однак з 2004 року намітилися позитивні тенденції до нарощування обсягів виробництва продукції в аграрних підприємствах. Встановлений тісний кореляційний зв'язок між прибутковістю агровиробництва і рівнем державної підтримки. Відносно високими показниками рентабельності характеризувалося упродовж більшості останніх років виробництво в підприємствах області зернових, ріпаку, овочів і картоплі. Орієнтація аграрних формувань на досягнення прибутків у короткостроковій перспективі веде до спеціалізації на високорентабельних видах продукції рослинництва. Суттєві позитивні зміни спостерігаються у птахівництві й свинарстві. Враховуючи природно-кліматичні умови області, доцільно й необхідно розвивати тваринництво, особливо м'ясо-молочне скотарство. Затяжну економічну кризу в м'ясному скотарстві не можливо подолати без цілеспрямованої державної підтримки.

6. Встановлено, що основним чинником диференціації показників економічної ефективності в сільськогосподарських підприємствах є структура виробництва. Здатність до формування оптимальної для зазначених соціально-економічних умов структури виробництва є основою для забезпечення прибутковості підприємства. Суттєвий вплив на рентабельність підприємства справляє рівень господарювання та організації виробництва, рівень економічної

роботи й технологічної культури суб'єкта, що призводить до значних коливань у значеннях показників урожайності рослин, продуктивності тварин, собівартості продукції та ціни її реалізації. Не менш суттєвими чинниками впливу на ефективність є зональне розміщення підприємств, їх розміри, концентрація, спеціалізація виробництва, а також відповідний рівень ресурсного забезпечення.

7. Застосування економіко-математичних методів на прикладі окремого сільськогосподарського підприємства дає змогу здійснити перерозподіл наявних у господарстві виробничих ресурсів у найбільш вигідні галузі й тим самим забезпечити досягнення вищого рівня рентабельності виробництва. Використання моделей оптимізації щодо окремих аграрних формувань області з урахуванням умов їх господарювання забезпечить не лише максимізацію прибутку на основі раціонального поєднання галузей рослинництва і тваринництва, а й досягнення додаткового еколого-економічного ефекту – збереження родючості ґрунту.

8. Підвищення економічної ефективності виробництва в аграрних формуваннях стає можливим за умови якісного оновлення системи внутрігосподарських виробничих відносин на принципах комерційного розрахунку. Посилення відповідальності підрозділів підприємства за кінцеві результати господарювання стає можливим при закріпленні за кожним із них центрів відповідальності та запровадження системи бюджетування. Взаємоузгодження системи центрів фінансової відповідальності із системою бюджетування в аграрних формуваннях дає змогу керівництву оперативно приймати управлінські рішення, раціонально використовувати ресурси та організувати ефективну роботу всіх структурних підрозділів господарства, що в підсумку забезпечить досягнення високих фінансово-економічних показників діяльності.

9. У кризовій економічній ситуації і несприятливих умовах розвитку АПК реальним засобом забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції є створення інтеграційних об'єднань за адміністративно-територіальним принципом. Інтеграційні об'єднання доцільно формувати за галузевою ознакою, відштовхуючись від технологічних особливостей виробничих, переробних і агросервісних підприємств. Нарощування конкурентних переваг у галузевих об'єднаннях підприємств повинно забезпечуватися за рахунок створення власних постійних сировинних ресурсів, замкнутого циклу виробництва і реалізації, можливості впровадження інтенсивних технологій, інновацій, вдосконалення організаційно-економічних відносин між усіма учасниками інтегрованого об'єднання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амбросов В. Я. Економічний механізм внутрішньогосподарських відносин на основі комерційного розрахунку / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005 – 146 с.
2. Амбросов В. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ / В. Амбросов, В. Онегіна // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С.15-24.
3. Амбросов В. Я. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка України – 2005. – № 6.– С.60-66.
4. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук – К. : ІЗМН, 1996. – 510 с.
5. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія / В. Г. Андрійчук. – К., 2005. – 290 с.
6. Андрійчук В.Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве / В. Г. Андрійчук. – М. : Экономика, 1983. – 208 с.
7. Андрійчук В. Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 15. – С. 52-63.
8. Андрущенко А. М. Підвищення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів / А. М. Андрущенко // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С.60-64.
9. Антонечко Л. Методика інтегральної рейтингової оцінки комплексного розвитку районних АПК / Л. Антонечко, М. Жерноклєєв // Економіка України.– 2006. – № 8. – С.61-67.
10. Багрій Т. В. Збереження та відродження цукробурякового виробництва в Україні / Т. В. Багрій // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 71-75.
11. Баланиук І. Ф. Результативність функціонування аграрних підприємств регіону / І. Ф. Баланиук, Л. О. Зброй // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 249: В 6 т. Том II. Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 393-402.

12. Баланюк І.Ф. Розвиток господарств населення та агроформувань у регіоні / І. Ф. Баланюк // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу. Збірник наукових доповідей. – Львів: Львівська обласна спілка економістів України, Львівський національний аграрний університет, 2009. – С. 43-54.

13. Березівська О. Й. Ефективність функціонування сільськогосподарських формувань у Львівській області / О. Й. Березівська // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С.56- 61.

14. Березівський П. С. Впровадження внутрішньогосподарських організаційно-економічних механізмів забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств / П. С. Березівський // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С.52-60.

15. Березівський П. С. Ефективність виробництва і формування ринку продукції скотарства в Карпатському регіоні / П. С. Березівський. – Львів : Українські технології, 1998. – 256 с.

16. Березівський П. С. Економічна ефективність скотарства та шляхи її підвищення / П. С. Березівський. – Львів : Українські технології, 1998. – 156 с.

17. Березівський П. С. Організація виробництва в аграрних формуваннях: навч. посібн. / П. С. Березівський, Н. І. Михалюк. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 560 с.

18. Березівський П. С. Формування приватних організаційних структур та розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі Львівщини / П. С. Березівський, Н. І. Михалюк // Економіка АПК. – 2002. – № 1. – С. 20-24.

19. Березін О. В. Ефективне функціонування сільськогосподарського виробництва / О. В. Березін, О. І. Ващук // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С.26-30.

20. Біттер О. А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя населення / О. А. Біттер. – Львів, 1997. – 188 с.

21. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг; [перек. з англ. І. Дзюб]. – К. : Основи, 2001. – 670 с.

22. Боднар В. С. Позитивні зрушення у розвитку вітчизняного буряківництва / В. С. Боднар // Цукрові буряки. – 2010. – №4. – С. 4-5.

23. Бойко В. І. Концептуальні погляди на стратегію розвитку крупнотоварного сільськогосподарського виробництва / В. І. Бойко // Основні напрями високоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва України на інноваційній основі : матеріали Четвертих річних зборів Всеукр.конгресу вчених економістів-аграрників. – К, 2002. – С. 170-177.

24. Борщевський П.П. Регіональні агропромислові комплекси України / П. Борщевський. – К. : Наукова думка, 1996. – 362 с.

25. Брик Г. В. Аграрні формування в умовах нестабільності: ресурсозабезпечення, витрати, прибутковість / Г. В. Брик // Шляхи підвищення використання агроресурсного потенціалу : матеріали Міжнар. наук.-практ. форуму, 23-25 вер. 2009 р. – Львів : Львів. нац. агроуніверситет, 2009. – С.160-166.

26. Брик Г. В. Вдосконалення внутрішньогосподарських виробничих відносин та забезпечення прибутковості аграрних формувань / Г. Брик // Збірн. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету. – Мелітополь, 2011. – С.112-117.

27. Брик Г.В. Вдосконалення системи економічних відносин аграрних формувань з іншими підприємствами АПК / Г. В. Брик // Стратегія розвитку України у глобальному середовищі : матеріали V міжнар. наук.-практ. конференції, 17-19 лист. 2011 р. – Сімферополь-Ялта, 2011. – С. 67-70.

28. Брик Г. В. Вплив концентрації і спеціалізації на прибутковість аграрного виробництва / Г. В. Брик // Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. – 2010. – № 17 (2). – С.151-159.

29. Брик Г. В. Вплив розмірів сільськогосподарських підприємств на ефективність аграрного виробництва / Г. В. Брик // Вісник Львівського національного аграрного університету : економіка АПК. – 2011. – № 18 (1). – С. 124-128.

30. Брик Г. В. Економічні аспекти розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання / Г. В. Брик // Обліково-аналітичне забезпечення розвитку сільського господарства і села : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 вер. 2008 р. – Львів : Львів. нац. агроуніверситет, 2008. – С. 108-111.

31. Брик Г. В. Ефективність виробничо-господарської діяльності аграрних формувань Львівщини / Г. Брик // Збірн. наук. праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 107-109.

32. Брик Г. В. Рентабельність як індикатор впливу зовнішнього і внутрішнього середовища / Г. В. Брик // Збірн. наук. праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 40-43.

33. Брик Г. В. Ресурсне забезпечення аграрних підприємств / Г. В. Брик // Вісник Львівського національного аграрного університету : економіка АПК. – 2009. – № 16 (2). – С.215-221.

34. Брик Г. В. Стан і перспективи розвитку галузі молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах / Г. В. Брик // Наукові і практичні аспекти агропромислового виробництва та розвитку сільських регіонів : матеріали Міжнар. наук.-практ. форуму, 22-24 вер. 2010 р. – Львів : Львів. нац. агроуніверситет, 2010. – С. 315-320.

35. Брик Г. В. Сутність категорії ефективності в ринковій економіці / Г. В. Брик // Вісник Львівського національного аграрного університету : економіка АПК. – 2008. - № 15. – С.211-217.

36. Брик Г. В. Тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва / Г. В. Брик// Збірн. наук. праць Національного університету „Острозька академія”. – Острог, 2008.– С. 37- 44.

37. Брик Г. В. Факторний аналіз економічної ефективності сільськогосподарських підприємств Львівської області / Г. В. Брик // Збірн. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету. – Мелітополь, 2009. – С.111-118.

38. Брюховецька Н.Ю. Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика / Н. Ю. Брюховецька – Донецьк : Інститут економіки промисловості, 1999. – 275 с.

39. Бужин О. А. Оперативне визначення динаміки рентабельності та собівартості продукції тваринництва, складових конкурентоспроможності в умовах ринку / О. А. Бужин // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С.71-75.

40. Валентинов В.Л. Вертикальна координація як фактор забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК / В. Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 15-19.

41. Валентинов В. Л. Регулювання міжгалузевих відносин у системі аграрної політики / В. Л. Валентинов. – К. : ІАЕ, 2003. – 332 с.

42. Валова продукція сільського господарства у 2010 році : стат. бюлетень / [уклад. Л. Р. Шалай]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 77 с.

43. Вертійчук А. Р. Технологія виробництва продукції тваринництва / А. Р. Вертійчук, М. І. Масенко. – К. : Урожай, 1995.– 376 с.

44. Василенко Л. Ю. Формування спеціалізованих молочнотоварних підприємств оптимальних розмірів / Л. Ю. Василенко, А. І. Кучер // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 41-47.

45. Виробництво продукції рослинництва за 2010 рік : стат. зб. / [уклад. Л. Р. Шалай] – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2010. – 127 с.

46. Виробництво продукції тваринництва за 2010 рік : стат. зб. / [уклад. Л. Р. Шалай] – Львів: Головне управління статистики у Львівській області – 2010. – 128 с.

47. Вишневська О. М. Ресурсний потенціал тваринництва підприємств сільських територій / О. М. Вишневська, О. В. Калюжна// Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 32-37.

48. Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств : методич. рекомендації / [П.Т. Саблук та ін.], Інст-т аграр. економіки УААН. – К., 2003. – 205 с.

49. Габор В. Економічна ефективність господарської діяльності аграрних підприємств в умовах ринку / В. Габор // Наука молода. – 2006. – № 6. – С. 20-23.

50. Галанець В. Г. Економічна оцінка та перспективи розвитку форм господарювання в сільському господарстві Львівської області : монографія / В. Г. Галанець, О. Ф. Стасів. – Львів : Прес-експрес, 2005. – 166 с.

51. Гачек С. П. Роль оплати праці в підвищенні ефективності аграрного виробництва / С. П. Гачек, Г. В. Брик // Вісник ЛНАУ: економіка АПК. – Львів : 2007. – № 14 (2). – С. 225-229.

52. Гноєвий В. Г. Шляхи зростання доходів сільськогосподарських товаровиробників / В. Г. Гноєвий // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С. 99-106.

53. Голубева Т.С. Методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства / Т. С. Голубева, І. В. Колос // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5 (59). – С. 66-71.

54. Горпинич О. В. Напрями розвитку організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві / О. В. Горпинич // Економіка АПК. – 2003. – №5. – С.45-51.

55. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду / за ред. Б.Й. Пасхавера. – К. : ІЕ НАНУ, 2001. – 83 с.

56. Гражданинова М. Оценка аллокативной и технической эффективности сельскохозяйственного производства / М. Гражданинова, Ц. Лерман // Вопросы экономки. – 2005. – №6. – С. 97-107.

57. Гримак А.В. Формування ринку продукції м'ясного скотарства / А. В. Гримак // Мясной бизнес. – 2009. – № 1. – С.74-76.

58. Гронська Н. Цільовий ринок сільськогосподарської техніки / Н. Гронська, І. Сушко, І. Шувар. – Львів : Львівська політехніка, 2000. – 187 с.

59. Губені Ю.Е. Ріпак – передвісник змін / Ю. Е. Губені // Еко клуб. – 2008. – №8. – С. 15-19.

60. Гуцул Т. А. Спеціалізація як фактор підвищення ефективності виробництва молока в приміській зоні/ Т. А. Гуцул // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 128 -130.

61. Дадашев Б. А. Теоретичні і методичні основи визначення економічної ефективності сільського господарства / Б. А. Дадашев. – Суми : ВВП „Мрія-1” ЛТД, 2003. – 32 с.

62. Данкевич А. Є. Методологічні основи розвитку бюджетування у сільському господарстві / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 64-69.

63. Дем'яненко М. Проблеми аграрної економіки із вступом України в СОТ / М. Дем'яненко, Ф. Іванина // Економіка АПК. – 2003. – № 11. – С. 57- 66.

64. Деревець І. С. Сервісна база дилерських підприємств у системі матеріально-технічного забезпечення АПК України / І. С. Деревець // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 23- 27.

65. Дідур Г.І. Ефективність сільськогосподарського виробництва та її визначення в сучасних умовах / Г. І. Дідур // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. – К., ІАЕ УААН ХДТУ, 2001. – Т.1. – С. 324-326.

66. Долан Э.Дж. Рынок: макроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д.Е. Линдсей; [пер. с англ. Б. Лукашевича и др. ; под. общ. ред. Б. Лисовика и В. Лукашевича]. – Санкт-Петербург, 1992. – 248 с.

67. Економіка підприємств: Навчальний посібник / Г. Черевко, Ф. Горбонос, Г. Іваницька, Н. Павленчик [за заг. ред Г. В. Черевка].– Львів: Априорі, 2004. – 384 с.

68. Економіка підприємств : Підручник / за ред С.Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.

69. Економіка сільського господарства /за ред В.А. Павчака. – К. : Вища школа, 1983. – 295 с.

70. Економіка сільського господарства / за ред В.П. Мертенса. – К. : Урожай, 1995. – 288 с.

71. Економіко-математичне моделювання в АПК : навч. посіб. / [З. С. Кадюк, В. Т. Черняк, Я. І. Сибаль, І. Є. Іванницький]. – Львів : ЛДАУ, 2007. –144 с.

72. Єрмаков О. Методологія економічного дослідження організаційних форм виробництва / О. Єрмаков // Економіка АПК.– 2003.– №1. – С. 31-37.

73. Заюкова М. С. Основні організаційно-економічні передумови забезпечення конкурентоспроможності виробництва рослинницької і тваринницької продукції / М. Заюкова, О.Вертинський // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 103 -106.

74. Іванченко В.Т. Роль оплати праці в підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва / В. Іванченко // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 147 -149.

75. Іванюта П.В. Внутрігосподарський (управлінський) облік у виробничих підрозділах сільськогосподарських господарюючих суб'єктів / П. В. Іванюта, З. М. Левченко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 368 с.

76. Іващенко Н. Т. До методологічних аспектів оцінки діяльності підприємств аграрного сектору України / Н. Т. Іващенко, М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 42-50.

77. Кадюк З. С. Економіко-математичне моделювання спеціалізації і поєднання галузей в сільськогосподарських підприємствах / З. С. Кадюк. – Львів, 1997. – 48 с.

78. Канцевич С.І. Удосконалення оцінки економічної ефективності виробництва продукції молочного скотарства / С. І. Канцевич // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С.36-40.

79. Кернасюк Ю. В. Організаційно-економічні аспекти підвищення ефективності виробництва яловичини в Україні / Ю. В. Кернасюк // Економіка і управління АПК. – 2006. – № 6. – С.139-145.

80. Кирилейза В. Резерви підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва у Львівській області / В. Кирилейза, З. Шустерук, Г. Скрипник // Вісник ЛДАУ : економіка АПК. – 2005. – №12. – С. 138 – 143.

81. Кириленко І. Перспективи вітчизняного АПК в контексті сучасних проблем та нових ризиків/ І. Кириленко, М. Сігал // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 61-68.

82. Кісіль М. І. Критерії і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі / М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 59-64.

83. Клочко В. М. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності продукції молокопродуктового підкомплексу АПК / В. М. Клочко // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 129-133.

84. Ключник А. В. До методики оцінки ефективності підприємницької діяльності аграрних формувань /А. В. Ключник // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 71-74.

85. Коваленко Ю. Факторний аналіз економічної ефективності аграрних підприємств України / Ю. Коваленко, І. Охріменко, О. Демченко // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 60-67.

86. Коваль П. В. Ефективність функціонування аграрних підприємств у умовах зміни темпів і пропорцій відтворення ресурсного потенціалу / П. В. Коваль // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 45-52.

87. Коденська М. Ю. Організаційно-економічні передумови ефективного розвитку аграрно-промислового виробництва / М. Ю. Коденська // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва України на інноваційній основі : матеріали Четвертих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2002. – С. 383-390.

88. Коломойцев В. Е. Універсальний словник економічних термінів : навч. посіб. / В. Е. Коломойцев. – К. : Молодь, 2000. – 383 с.

89. Колузанов К. В. Проблемы повышения эффективности сельскохозяйственного производства в Украине / К. В. Колузанов // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва України на інноваційній основі : матеріали Четвертих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2002. – С. 459-463.

90. Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 3-49.

91. Костирко І.Г. Платоспроможність населення та ефективність сільського господарства / І. Г. Костирко, О. А. Біттер, Л. П. Петришин. – Львів : НВФ Українські технології, 2007. – 160 с.

92. Костюченко Т. І. Оптимізація виробничо-галузевої структури сільськогосподарського підприємства із застосуванням економіко-математичної моделі/ Т. І. Костюченко // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С. 76-81.

93. Кравченко С. А. Эффективность сельскохозяйственных предприятий в условиях адаптации к рынку / С. А. Кравченко // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 120-128.

94. Кравчук В. І. Наукові та організаційні засади технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва / В. І. Кравчук // Економіка АПК. – 2003. – № 4. – С. 3-9.

95. Крилек И. Экономическая эффективность сельскохозяйственного производства / И. Крилек. – М., 1981. – 192 с.

96. Кріп Г. М. Вплив концентрації сільськогосподарського виробництва на його ефективність / Г. М. Кріп // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 46-50.
97. Курлішук І.Б. Бюджетування як елемент управління діяльністю / І. Б. Курлішук – Наука молода. – 2008. – № 6. – С. 23 -30.
98. Кучеркова С. О. Фактори формування прибутку в сільськогосподарських підприємствах/ С. О. Кучеркова // Економіка АПК. – № 7. – С. 70 -74.
99. Лабенко О. М. Визначення основних факторів формування прибутку сільськогосподарських підприємств / О. М. Лабенко // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 112-114.
100. Лавренко Н. Порівняльна ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств / Н. Лавренко // Вісник ЛДАУ: економіка АПК. – 2005. – №12. – С. 255-259.
101. Лакішик О. В. Формування пропозиції на ринку молока і молочних продуктів / О. В. Лакішик // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 125 -128.
102. Ланченко Є. О. Факторний аналіз впливу ефективності господарювання на розвиток інвестиційних процесів в аграрних підприємствах/ Є. О. Ланченко // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 92 - 98.
103. Лисситса А. Теоретические основы анализа продуктивности и эффективности сельскохозяйственных предприятий / А. Лисситса // Halle : Institute of Agriculture Development in Central and Eastern Europe.Germany.- 34 p.
104. Литвин Ю. О. Регіональні особливості економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь / Ю. О. Литвин // Агросвіт. – 2008. – № 8. – с. 15-19.
105. Лукинов И. Аграрный ресурсный потенциал: исчисление и использование / И. Лукинов, О. Онищенко, Б. Пасхавер // Вопросы экономики.- 1988. – С. 26-31
106. Мазур Н. А. Конкуренентоспроможність виробництва сільськогосподарської продукції та основні напрями її підвищення / Н. А. Мазур, М. В. Місюк // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С.123- 127.
107. Майталь Ш. Экономика для менеджеров: десять важных инструментов для руководителей / Ш. Майталь; [пер. с англ.]. – М. : Дело, 1996. – 289 с.

108. Малік М. Й. Сільськогосподарська кооперація як складова аграрної реформи / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 62-64.
109. Макаренко А. П. Специализация и кооперация мелкотоварного частного предпринимательства в агропромышленном производстве / А. П. Макаренко // Экономика АПК. – 2003. – №10. – С. 26-32.
110. Мамчур Л. В. Оцінка сучасного стану виробництва м'яса в Україні / Л. В. Мамчур // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 55-58.
111. Манів З. О. Економіка підприємств : навч. посіб. / З. О. Манів, І. М. Луцький. – К. : Знання, 2004. – 580 с.
112. Маренич Т. Г. Регулювання економічних відносин на основі господарського розрахунку/ Т. Г. Маренич // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С.79 -85.
113. Маренич Т. Г. Трансформаційна динаміка та механізм економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики) / Т. Г. Маренич. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 454 с.
114. Мартинкевич Ф. С. Методологические проблемы измерения эффективности сельскохозяйственного производства / Ф. С. Мартинкевич, В. І. Большакова, Н. І. Корызно. – М. : Наука и техника, 1979. – 263 с.
115. Матковський С. О. Економіко-статистичний аналіз прибутковості аграрних підприємств Львівщини / С. О. Матковський, І. С. Гавука, О. М. Синицький // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. – 2010. – Т. 12, № 1 (43). – С. 375-378.
116. Мельник Л. Л. Наукові засади оптимуму землекористування в сільському господарстві/ Л. Л. Мельник, Ю. О. Литвин // Агросвіт. – 2008. – № 6. – С. 22-26.
117. Мельник Л. Ю. Фактори впливу на прибутковість аграрних підприємств / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник// Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 79- 86.
118. Месель-Веселяк В. Я Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 3 -18.

119. Месель-Веселяк В. Я. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С.12-17.

120. Месель-Веселяк В. Я. Напрямки розвитку галузей тваринництва та їх державна підтримка / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 3-8.

121. Месель-Веселяк В. Я. Організаційні форми господарювання в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // Вісник економічної науки України. – 2006. – № 2. – С. 184-190.

122. Месель-Веселяк В. Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17 - 26.

123. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 18-23.

124. Методика экономических исследований : учеб. пособие / под. ред. Ф. В. Зиновьева. – Симферополь : Таврия, 1999. – 168 с.

125. Михасюк І. Р. Розвиток приватних агроформувань у західному регіоні України // Стратегія розвитку АПК. – Л., 2000. – № 13. – С. 90-96.

126. Могильний О. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / О. Могильний. – К. : ІАЕ УААН, 2007. – 284 с.

127. Мойса М. Я. Організаційно-економічні чинники підвищення ефективності аграрних підприємств / М. Я. Мойса, Є. І. Голубков // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 86- 93.

128. Молдаван Л. В. Роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у процесі реорганізації КСП / Л. В. Молдаван. – К. : Тасіс, 2000. – 52 с.

129. Молдаван Л.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л. В. Молдаван // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 13-17.

130. Мостенська Т. Л. Економічний механізм функціонування молочної промисловості України // Т. Л. Мостенська. – К. : УДУХТ, 2001. – 328 с.

131. Наумов О. Б. Визначення економічної ефективності виробництва за узагальнюючими показниками / О. Б. Наумов // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 69 - 77.

132. Наумов Ю.Ф. Інновації і пути підвищення ефективності виробництва / Ю. Ф. Наумов // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С. 78 - 80.

133. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві / В. М. Нелеп. – К. : КНЕУ, 2002. – 280 с.

134. Нестерчук Ю.О. Організаційно-економічні моделі міжрегіональної аграрно-промислової інтеграції/ Ю. О. Нестерчук // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 17-24.

135. Нестерчук Ю.О. Регіональні масштаби внутрішньогосподарської аграрно-промислової інтеграції / Ю. О. Нестерчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 36-42.

136. Окопний О.М. Відродження тваринництва в Україні та напрями його розвитку / О. М. Окопний // Економіка АПК. – 2003. – №5. – С. 9-12.

137. Олійник О. В. Паритет цін на фактори виробництва та тенденції економічного розвитку / О. В. Олійник, Т.І. Олійник // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 120-125.

138. Олійник Т. І. Тенденції, фактори та перспективи розвитку господарств різних категорій в аграрному секторі економіки України / Т. І. Олійник // Економіка України. – 2007. – № 7. – С. 56-64.

139. Олійник Т. І. Оптимізація інтенсивності виробництва сільськогосподарської продукції / Т. І. Олійник // Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету : економічні науки / за ред. В. Г. Ткаченко. – Луганськ, 2006. – № 61 (84). – С. 365-368.

140. Онисько С. М. Ефективність АПК в умовах перехідного періоду економіки / С. М. Онисько. – Львів : Українські технології, 2001. – 386 с.

141. Онисько С. М. Ефективність сільського господарства Карпатського регіону: Монографія / С. М. Онисько. – Львів : Українські технології, 2003. – 296 с.

142. Онисько С.М. Ефективність сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм/ С. М. Онисько, Н. І. Лавренюк // Економіка АПК. – 2010. – № 8. – С. 10 -16.

143. Онисько С. М. Розвиток нових організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств у Карпатському регіоні / С. М. Онисько // Економіка АПК. – 2003. – № 11. – с.20-25.

144. Онищенко О. М. Господарства населення: підсумкові оцінки, прогнози / О. М. Онищенко // Економіка України. – 2003. – №3. – С. 59- 68.

145. Онищенко О. М. Ефективність господарств населення / О. М. Онищенко // Економіка України. – 2003. – №1. – С. 60-69.

146. Онищенко О. М. Зрушення в організаційній структурі сільськогосподарських підприємств / О. М. Онищенко // Економіка України. – 2004. – №11. – С. 58- 68.

147. Онищенко О. М. Методологічний аспект порівняння продуктивності господарств населення і сільськогосподарських підприємств/О. М. Онищенко // Основні напрями вискоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва України на інноваційній основі : матеріали Четвертих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2002. – С. 326-335.

148. Онищенко О. Сільськогосподарські підприємства після реорганізації: ресурсозабезпеченість, виробничі затрати, продуктивність / О. Онищенко // Економіка України. – 2003. – № 8. – С. 52-63.

149. Організація виробництва в аграрних формуваннях : навч. посібник / за заг. ред. П. С. Березівського. – Львів : Українські технології, 2001. – 514 с.

150. Основи економічної теорії : навч. посібник / за заг. ред. проф. С.В. Мочерного – Тернопіль : АТ Тарнекс, 1993. – 688 с.

151. Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств за 2005 рік : стат. зб. [уклад. Л. Р. Шалай]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2005. – 43 с.

152. Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств за 2010 рік : стат. бюлетень / [уклад. Л. Р. Шалай]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 30 с.

153. Основні засоби Львівщини за 2010 рік / стат. зб. / [уклад. Л. Р. Шалай]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 93 с.

154. Павличенко М. Г. Розвиток кооперації в молочній галузі / М. Г. Павличенко // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 38 -39.
155. Павчак В. Економіка сільського господарства / В. Павчак, Р. Іванух, В. Поплавський. – К. : Вища школа. – 1990. - 397с.
156. Пархоменко Л.М. Теоретичні основи дослідження економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах ринку // Л. М. Пархоменко// Економіка України. – 2006. – № 8. – С. 82 - 87.
157. Пархомець М. К. Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України / М. К. Пархомець. – Тернопіль: Економічна наука, Ерудит, 2001. – 328 с.
158. Пасхавер Б. Рентабельність агросфери: проблеми стабільності / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 73- 82.
159. Перехід до ринкового госпрозрахунку / М.П. Вігковський, П. Т. Саблук, В. Л. Товстопят та ін., [за заг. ред. П.Т. Саблука], К.: Урожай, 1993. – 136 с.
160. Підлісецький Г. М. Ресурсне забезпечення аграрного виробництва / Г. М. Підлісецький // Основні напрями високоєфективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва України на інноваційній основі: матеріали Четвертих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – Київ, 2002. – С. 350-356.
161. Підприємницька діяльність і агробізнес : Підручник / за ред М. М. Льчука, Т. Д. Іщенко. – К. : Вища школа, 2006. – 543 с.
162. Піндайк Р. Мікроекономіка / Р. Піндайк, Д. Рубінфелд [пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський]. – К. : Основи, 1996. – 528 с.
163. Покропивний С.Ф. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність : навч. посібн. / С. Ф. Покропивний, В. М. Колот. – К. : КНЕУ, 1998. – 352 с.
164. Політика і розвиток сільського господарства в Україні / за заг. ред. Штефана фон Крамона-Таубадея. – К. : Альфа-Принт, 2001. – 312 с.
165. Праця у Львівській області у 2007 році : стат. зб. – Львів, 2008. – 320 с.
166. Праця у Львівській області у 2010 році: стат. зб. – Львів, 2011. – 336 с.

167. Прядко В. В. Теоретико-методологічні аспекти ефективності сільськогосподарського виробництва / В. В. Прядко // Економіка АПК. – 2003. № 10. – С. 69-77.
168. Прокопишак К. В. Стан та перспективи розвитку сільського господарства в Карпатському регіоні / К. В. Прокопишак. – Львів : Українські технології, 1998. – 124 с.
169. Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 8 грудня.
170. Пуцентейло П. Р. Ефективність виробництва в підприємницьких структурах / П. Р. Пуцентейло // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 51 -57.
171. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами Львівщини у 2010 році : стат. зб. [уклад. Л. Р. Шалай]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 175 с.
172. Рибалко С.В. Основи організації бюджетування на аграрних підприємствах // С. В. Рибалко // Інноваційна економіка. – 2009. – №2. – С. 56-61.
173. Розвиток форм господарювання на селі / В. Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.Й Малік та ін. ; [за ред. П. Т. Саблука і В. Я.Месель-Веселяка]. – К. : Урожай, 1993. – 376 с.
174. Рубай О. В. Використання ресурсного потенціалу в сільському господарстві Львівської області / О. В. Рубай // Економіка АПК. – 2004. – № 4. – С. 69- 72.
175. Рябчик І. Нові підходи до аналізу ефективності сільськогосподарських підприємств / І. Рябчик, В. Галушко // Економіка АПК. – 2004. – №3. – С.101-107.
176. Саблук П. Т. Економічні відносини та дохідність агропромислового виробництва / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 147-153.
177. Саблук П.Т. Основні напрями розвитку високоефективного агропромислового виробництва / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – №7– С. 3-13.

178. Саблук П. Т. Проблема забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19- 37.

179. Саблук П. Формування міжгалузевих відносин : проблеми теорії та методології / П. Саблук, М. Малік, В. Валентинов . – К. : ІАЕ, 2002. – 294 с.

180. Саблук Р. П. Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні / Р. П. Саблук, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 69-75.

181. Савченко О.Ф. Теоретичні аспекти ефективності функціонування підприємств аграрного сектору економіки / О. Ф. Савченко // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С. 41-44.

182. Савчук В. К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств / В. К. Савчук . – К. : Урожай, 1995. – 328 с.

183. Сахацький М. П. Проблеми відродження сільського господарства / М. Сахацький . – К. : ІАЕ, 2000. – 304 с.

184. Сачовський І. М. До питань оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств Львівщини / І. М. Сачовський // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 307 – 319.

185. Світлична А. В. До оцінки ефективності функціонування аграрних підприємств/ А. В. Світлична // Ринкова трансформація економіки АПК. – Ч II. – К. : ІАН УААН, 2002. – С. 388-392.

186. Світлишин І. І. Про основні принципові вимоги до формулювання сутності економічної ефективності суспільного виробництва // І. І. Світлишин/ Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – № 1 (39). – С. 169-173.

187. Світлишин І. І. До методики формування собівартості сільськогосподарської продукції // І. І. Світлишин/ Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : міжнар. збір. наукових праць / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз.– Житомир: ЖДТУ, 2008. – Випуск 3 (12). – С. 386-392.

188. Сільське господарство Львівщини у 2005 році : стат. зб. [уклад. Л. Р. Шалай]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2006. – 157 с.

189. Сільське господарство Львівщини у 2010 році : стат. зб. [уклад.

Л. Р. Шалай]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 174 с.

190. Сільське господарство Львівщини у 2010 році : стат. Зб. [уклад. Л. Р. Шалай].– Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 175 с.

191. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи : практ. посіб. / [Р. Блок, В. Гончаренко, Н. Іванова та ін.].– К. : Урожай, 2001. – 288 с.

192. Словник з економіки та фінансів англо-російсько-український / за заг. ред. Д. П Богині – Вінниця : Нова книга, 2003. – 448 с.

193. Становлення та ефективність функціонування сільськогосподарських виробничих структур різних організаційно-правових форм / [П. С. Березівський, О. Й. Березівська, З. П. Березівський та ін.]. – Львів, 2007. – 202 с.

194. Стасіневич С. А. Підвищення ефективності виробництва цукрових буряків в Україні / С. А. Стасіневич, О. Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 103 -107.

195. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік . – Ч 1 . – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 370 с.

196. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік . – Ч 2 . – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 315 с.

197. Стеченко Д. Методологія наукових досліджень: підручник / Д.Стеченко, О. Чмир. – К. : Знання, 2007. – 317 с.

198. Стратегія розвитку Львівської області до 2015 року / за ред. С.Матковського – Випуск 10.- Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 326 с.

199. Сулима М. І. Економічна ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах / М. І. Сулима // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 88-94.

200. Сус Т.Й. Регіональні особливості зайнятості населення в особистих селянських господарствах / Т. Й. Сус // Економіка АПК. – 2003. – № 11.– С. 127-132.

201. Тивончук Я. О. Формування та розвиток ринку молока та молокопродуктів в Україні / Я. О. Тивончук // Економіка АПК. – 2009. – № 12.– С. 131-136.

202. Топіха В. І. Формування ринку тваринницької продукції в Україні : проблеми та перспективи: монографія / В. І. Топіха. – Миколаїв: МДАУ, 2004. – 221 с.

203. Тринько Р. І. Методика економічних досліджень / Р. І. Тринько. – Львів : Українські технології, 1999. – 356 с.

204. Факторный анализ эффективности сельскохозяйственного производства / Ф. С. Мартинкевич, В. П. Большакова, В. В. Ефременко. – Минск : Наука и техника, 1983. – 215 с.

205. Фандель Г. Теорія виробництва і витрат / Г. Фандель; [пер. з нім. під кер. наук. ред. М. Г. Грещака] – К. : Таксон, 2000. – 520 с.

206. Хашковская О. А. Оценка экономической эффективности функционирования сельскохозяйственных предприятий в условиях социальной переориентации народнохозяйственных комплексов Беларуси / О. А. Хашковская // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 149-153.

207. Хорунжий М. Й. Агропромислові формування як засіб продовольчої безпеки України / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 25-30.

208. Ціноутворення в процесі реформування агропромислового комплексу України / за ред. акад. УААН О. М. Шпичака. – К: ІАЕ УААН, 2000. – 499 с.

209. Черевко Г. В. Рациональное землепользование в условиях реформирования АПК / Г. В. Черевко // Сучасні проблеми економіки сільського господарства та АПК: матеріали Міжнар. наук.- практич. конф., 13-16 трав. 2003 р. – Суми : СНАУ, 2003. – Ч. 2. – С. 282-287.

210. Черевко Г. В. Сутність категорії ефективності в економіці сільського господарства / Г. В. Черевко // Вісник ЛДАУ : Економіка АПК. – 2005. – №12. – С. 3 -15.

211. Шаповалова І. О. Стан і головні фактори ефективності виробництва в малих формах господарювання на селі / І. О. Шаповалова // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 61-63.

212. Шафонов Я. А. Новый подход к эффективности производства / Я. А. Шафонов // Экономист. – 2003. – №4. – С. 82 -87.

213. Шепотько Л. О. Ефективність сільськогосподарського виробництва питання методології / Л. О. Шепотько. – К. : „Наукова думка”, 1971. – 246 с.
214. Шиян В. И. Определения эффективности сельскохозяйственного производства / В. И. Шиян. – Харьков : ХСХИ, 1978. – 38 с.
215. Шкільов О. В. Вплив організації виробничих процесів на ефективність господарювання / О. В. Шкільов // Основні напрями високо-ефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва України на інноваційній основі : матеріали Четвертих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – Київ, 2002. – С. 400- 404.
216. Шкільов О. В. Організація аграрних формувань та ефективність їх діяльності в період економічних реформ/ О. В. Шкільов // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 24-30.
217. Шлійко А. Економічна оцінка розвитку підприємництва в сільському господарстві регіону/ А. Шлійко// Галицький економічний вісник. – 2007. – № 1. – С. 168-177.
218. Шморгун Л. Г. Основні принципи та механізми захисту сільськогосподарських товаровиробників від монополії / Л. Г. Шморгун // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 129-134.
219. Шпикуляк О. Г. Ефективність управління аграрним підприємством / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 22- 25.
220. Шпичак О. Стан і перспективи молокопродуктового підкомплексу АПК України / О. Шпичак, В. Зимовець, С. Антонюк. – К. : ІАЕ, 1999. – 156 с.
221. Шпичак О. М. Теоретичні основи еквівалентності обміну в АПК / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – 2000. – № 9. – С. 3-10.
222. Янків В. Ефективність формування і розвитку підприємництва в умовах трансформації економіки постсоціалістичних країн / В. Янків. – Львів: Панорама, 2001. – 304 с.
223. Ярема Л. В. Оцінка розвитку і функціонування інтегрованих формувань в АПК / Л. В. Ярема // Галицький економічний вісник. – 2007. – № 4. – С. 194-197.
224. Ярема Л. В. Розвиток інтегрованих агропромислових формувань та економічна ефективність їх функціонування / Л. В. Ярема // Актуальні проблеми економіки. – 2006. -№ 5 (59). – С. 103-109.

225. Яцків М. Ефективність функціонування бурякоцукрового підкомплексу АПК і напрями її підвищення: монографія // М. Яцків, Н. Жидовська, Г. Сиротюк. – Львів, 2010. – 174 с.

226. Blaik P. Efektywnose procesow logistycznych w aspekcie strategicznym/ P. Blaik // LOGISTICS 98: materialiy koferencyjne.- Katowice, 1998. -Т.1.-s.29-32.

227. Gallacher M. Human Capital and Production Efficiency in Agriculture / M. Gallacher// Universidad del CEMA. – 1999. –November.

228. Fare R Aggregation Bias and its Bounds in Measuring Technical Efficiency / R. Fare, S. Grosskopf, V. Zelenyuk – 2002.–August.

229. Klepacki B. Ekonomia i organizacja rolnictwa / B. Klepacki. – Warszawa: Wdawnictwa Skolne i Pedagogiczne, 1998. – 184 s.

230. Kurkalova L. Technical Efficiency of Grain Production in Ukraine: An Analysis Using Farm-Level Data / L. Kurkalova. – Journal Paper . – 2002. – No. J-17036 of the Iowa Agriculture and Home Economics Experiment Station, July.

231. Seitz W. Economics of resources, agriculture and food / W. Seitz, Y. Nelson, H. Halcrow. – Hill, Ins., 1994. – 447 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Наявність земельних угідь на одну особу у Львівській області
на кінець 2010 року, га**

Район	Загальна земельна площа	у т. ч. с.-г. угіддя	з них рілля
Бродівський	1,88	1,10	0,69
Буський	1,79	1,22	0,76
Городоцький	1,03	0,79	0,52
Дрогобицький	1,62	0,86	0,50
Жидачівський	1,34	0,94	0,60
Жовківський	1,19	0,78	0,52
Золочівський	1,54	1,05	0,65
Кам'янка-Бузький	1,48	1,03	0,68
Миколаївський	1,05	0,63	0,35
Мостиський	1,45	1,07	0,77
Перемишлянський	2,16	1,41	0,90
Пустомитівський	0,85	0,61	0,43
Радехівський	2,28	1,52	0,99
Самбірський	1,31	1,03	0,63
Сколівський	3,11	0,78	0,27
Сокальський	1,66	1,12	0,67
Старосамбірський	1,57	0,74	0,49
Стрийський	1,30	0,75	0,51
Турківський	2,32	0,89	0,44
Яворівський	1,26	0,55	0,30
В області	0,85	0,49	0,31

**Структура земельного фонду Львівської області
на кінець 2010 року**

Основні угіддя, функціональне використання	Загальна земельна площа	
	Всього, тис. га	Структура, %
Сільськогосподарські угіддя	1265,5	58,0
у тому числі: рілля	796,3	36,5
перелogi	0,7	0,0
багаторічні насадження	23,0	1,1
сіножаті і пасовища	445,5	20,4
Ліси та інші лісовкриті площі	694,5	31,8
Забудовані землі	111,7	5,1
Відкриті заболочені землі	9,4	0,4
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	30,6	1,4
Інші землі	28,7	1,3
Води (території, покриті поверхневими водами)	42,8	2,0
Всього земель	2183,2	100,0

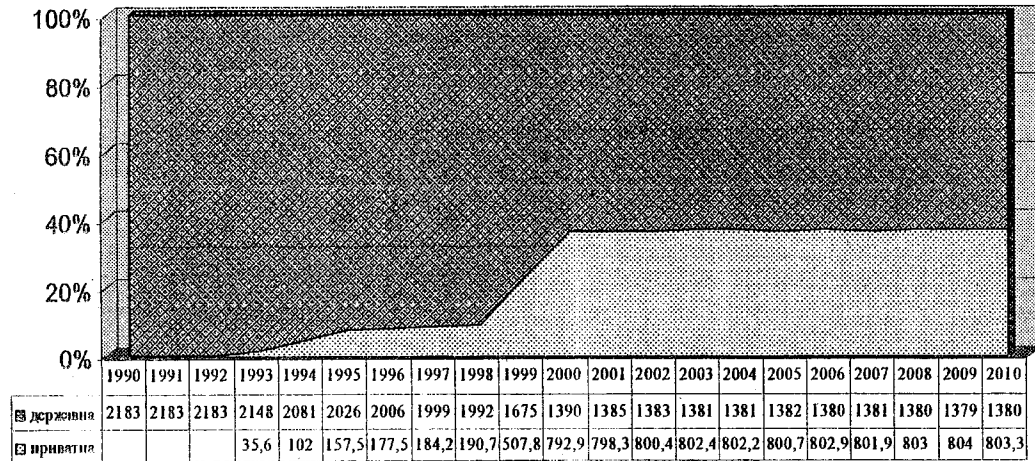
Додаток В

Структура сільськогосподарських угідь у Львівській області в розрізі адміністративно-територіальних одиниць, 2010 р.

Район	Сільськогосподарські угіддя						
	всього, га	в тому числі:					
		рілля		сіножаті		пасовища	
		всього, га	%	всього, га	%	всього, га	%
Бродівський	67244,8	42463,9	63,1	11300,6	16,8	12232,3	18,2
Буський	56873,4	36181,7	63,6	10325	18,2	9741,4	17,1
Городоцький	55290,4	36891	66,7	6084,4	11,0	10656	19,3
Дрогобицький	66314,7	38961,6	58,8	11040,2	16,6	14117,2	21,3
Жидачівський	67725,3	44350,4	65,5	9946,1	14,7	12536,9	18,5
Жовківський	84827,1	56509,2	66,6	11344	13,4	15327,4	18,1
Золочівський	73948,6	46484,5	62,9	14532,2	19,7	11357,8	15,4
Кам'янка – Бузький	59536,9	40028,8	67,2	8006,2	13,4	10511,9	17,7
Миколаївський	40400,5	22741,1	56,3	6900,1	17,1	10002,3	24,8
Мостиський	61502,4	45105,9	73,3	4565,8	7,4	10619,8	17,3
Перемішлянський	57707,7	38008,7	65,9	6480,9	11,2	12104,7	21,0
Пустомитівський	67829,9	47684,3	70,3	8060,2	11,9	10446,2	15,4
Радехівський	74313,9	49567	66,7	9751,6	13,1	14009,3	18,9
Самбірський	72371,4	44659,3	61,7	13200	18,2	13408,9	18,5
Сколівський	36537,2	12896,7	35,3	13440,3	36,8	10052,3	27,5
Сокальський	105367,5	63937,1	60,7	21618,7	20,5	18315,6	17,4
Старосамбірський	57937,5	38424,4	66,3	3976,4	6,9	14031,7	24,2
Стрийський	46619,1	32086,3	68,8	5615,4	12,0	8118,5	17,4
Турківський	44861,8	22358,7	49,8	5517,2	12,3	16826,9	37,5
Яворівський	66668,9	36126,4	54,2	5873	8,8	23219,7	34,8
м. Львів	1611,3	881,4	54,7	124,7	7,7	78,2	4,9
В області	1265490,3	796348,4	62,9	187703	14,8	257715	20,4

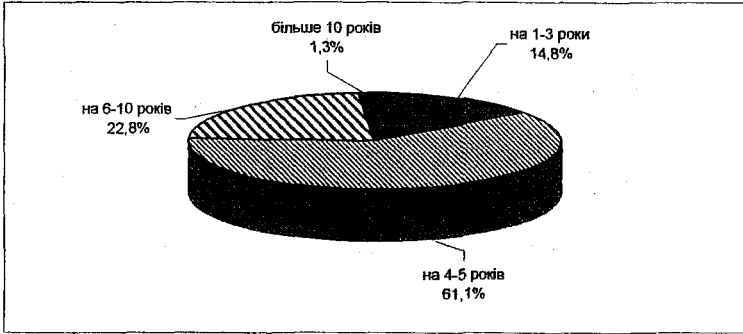
Додаток Д

Динаміка структури земельного фонду Львівської області за формами власності

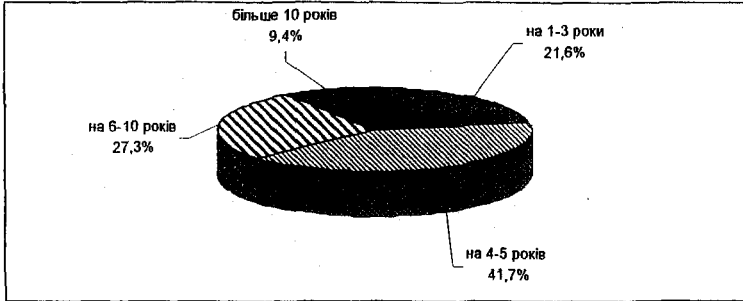

Додаток Е

Терміни дії договорів оренди земельних часток (паїв) у Львівській області у 2000 р. і 2010 р.

2000 р.

2010 р.

Додаток Ж

Наявність, рух і знос основних засобів сільськогосподарських підприємств Львівської області, млн грн

Показник	Роки									2010 р. у % до 2000 р.
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Наявність на початок року	2915,2	2095,3	1883,0	1897,8	1841,6	1752,0	1463,8	1813,4	1750,3	60,0
Надійшло за рік	88,5	112,6	105,8	153,5	166,7	249,9	538,0	393,9	265,9	в 3,0 р.
у т. ч. введено в дію нових	25,2	55,4	43,8	89,2	112,0	148,1	407,7	163,7	175,9	в 7,0 р.
Вибуло за рік	228,8	212,6	193,5	154,3	155,8	236,7	190,9	197,4	143,6	62,8
у т. ч. ліквідовано	45,7	27,2	21,2	18,2	19,3	29,0	19,3	7,8	21,8	47,7
Наявність на кінець року	2774,9	1995,3	1795,3	1847,0	1852,5	1765,2	1810,9	2009,9	1872,6	67,5
Залишкова вартість на кінець року	1462,0	1009,7	908,6	957,7	954,0	952,9	1252,9	1374,2	1255,3	85,9
Амортизація (знос) за рік	63,0	41,3	36,5	70,2	70,5	102,7	131,9	159,4	133,7	в 2,1 р.
Ступінь зносу основних засобів, %	47,3	49,8	50,8	50,0	49,0	46,6	31,0	31,9	33,3	-14,0
Коефіцієнт оновлення основних засобів, %	0,9	2,8	2,5	4,7	6,1	8,5	22,6	8,2	9,5	8,6
Коефіцієнт ліквідації основних засобів, %	1,6	1,3	1,1	1,0	1,1	1,7	1,3	0,4	1,3	-0,3

Додаток 3

Кількість технічних засобів сільськогосподарських підприємств
Львівської області у 2000 – 2010 роках, шт.

Рік	Сівалки	Трактори	Комбайни			
			зерно-збиральні	кукурудзо-збиральні	картопле-збиральні	буряко-збиральні
2000	2894	9194	2598	41	172	417
2001	2620	8060	2377	24	139	371
2002	2359	7062	2099	31	128	340
2003	2100	6409	1951	26	115	281
2004	1972	5784	1801	21	101	257
2005	1800	5308	1701	17	84	247
2006	1656	4797	1535	16	76	222
2007	1448	4270	1346	13	63	177
2008	1337	3927	1216	13	61	150
2009	1245	3736	1154	11	62	127
2010	893	2550	783	11	29	81
2010 р. до 2000 р., %	30,9	27,7	30,1	26,8	16,9	19,4

**Забезпечення технічними засобами підприємств
Львівської області за 2000 – 2010 роки**

Технічний засіб	Роки									2010 р. до 2000 р., %
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Трактори в розрахунку на 1000 га ріллі, шт.	21	20	19	19	18	16	15	13	9	42,9
Зернозбиральні комбайни в розрахунку на 1000 га посівної площі зернових, шт.	13	16	12	11	11	11	9	8	7	53,8
Кукурудзозбиральні комбайни в розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи, шт.	52	15	8	5	3	1	1	1	1	1,9
Картоплезбиральні комбайни в розрахунку на 1000 га площі посадки картоплі, шт.	123	100	78	110	108	42	34	31	13	10,6
Бурякозбиральні машини в розрахунку на 1000 га посівної площі буряків, шт.	27	40	28	21	16	17	13	17	7	25,9

Додаток К

Внесення мінеральних і органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах

Львівської області за 2000 – 2010 роки

Показник	Роки										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Мінеральні добрива											
Всього внесено, тис. ц	83,9	99,6	54,5	67,7	121,2	130,8	144,5	175,7	255,7	225,0	247,9
Удобрена площа, тис. га	126,0	143,5	80,3	84,5	127,0	114,9	120,0	117,1	165,1	157,5	159,7
% удобреної площі	33,9	43,6	34,8	41,5	59,4	56,7	64,8	69,6	78,6	72,6	78,1
Внесено на 1га, кг: посівної площі	23	30	24	33	57	65	78	104	122	104	121
удобреної площі	67	69	68	80	95	114	120	150	155	143	155
Органічні добрива											
Всього внесено, тис. т	842,9	627,7	436,1	314,6	225,3	204,6	161,9	147,4	110,4	147,1	163,1
Удобрена площа, тис. га	19,7	16,5	13,6	9,9	7,4	8,5	7,1	6,3	5,3	8,0	7,2
% удобреної площі	5,3	5,0	5,9	4,9	3,5	4,2	3,8	3,7	2,5	3,7	3,5
Внесено на 1га, кг: посівної площі	2,3	1,9	1,9	1,5	1,1	1,0	0,9	0,9	0,5	0,7	0,8
удобреної площі	42,8	38,1	32,1	31,7	30,4	24,1	22,9	23,5	20,8	18,4	22,7

Додаток Л

Внесення добрив під урожай окремих сільськогосподарських культур
в аграрних підприємствах Львівської області за 2000-2010 роки

Показник	Роки										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Мінеральні добрива											
(у поживних речовинах, кг на 1 га посівної площі)											
Внесено під посіви	23	30	24	33	57	65	78	104	122	104	121
в т. ч. зернові культури (без кукурудзи)	22	32	23	34	53	58	61	73	96	85	92
кукурудзу на зерно	81	108	99	147	192	206	165	215	167	128	139
технічні культури	75	78	99	119	174	185	208	244	223	182	189
з них під цукрові буряки	147	138	163	264	330	319	329	539	448	366	294
овочеві і багаторічні культури	50	120	199	132	169	214	211	231	151	170	163
картоплю	94	97	89	131	132	125	175	446	381	334	297
кормові культури	10	13	8	9	14	12	12	23	22	14	18
Органічні добрива											
(т на 1 га посівної площі)											
Внесено під посіви	2,3	1,9	1,9	1,5	1,1	1,0	0,9	0,9	0,5	0,7	0,8
в т. ч. зернові культури (без кукурудзи)	0,7	0,6	0,7	0,7	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4
кукурудзу на зерно	3,6	-	1,0	-	-	0,3	-	0,3	0,3	0,6	1,8
технічні культури	11,4	9,3	11,8	7,0	4,9	4,1	2,4	1,8	0,8	0,7	0,7
з них під цукрові буряки	26,6	21,5	25,0	18,1	11,6	8,9	5,2	5,1	2,5	4,2	2,0
овочеві і багаторічні культури	8,8	6,0	8,8	6,2	3,9	3,3	2,3	3,5	3,1	4,1	1,4
картоплю	22,0	21,4	38,8	13,9	8,0	12,0	20,0	7,6	6,3	4,2	3,7
кормові культури	1,9	1,7	1,7	1,4	1,1	1,1	1,1	1,5	0,8	1,6	1,8

Додаток М

**Наявність кормів у сільськогосподарських підприємствах
Львівської області за 2000-2010 роки**

Додаток Н

Середньорічна кількість працівників, зайнятих на виробництві продукції рослинництва і тваринництва
в сільськогосподарських підприємствах Львівської області за 2000 – 2010 роки

Район	Рік											2010 р. до 2000 р., %
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Бродівський	3980	3226	2959	2344	1872	1801	1433	1142	960	841	828	20,8
Буський	2172	1684	1266	1128	1021	889	655	647	617	931	689	31,7
Городоцький	3410	1930	1311	842	591	384	149	94	100	74	61	1,8
Дрогобицький	1843	1723	1481	1318	1060	971	793	606	560	512	484	26,3
Жидачівський	2845	2917	1479	1072	944	885	688	305	324	290	229	8,0
Жовківський	2750	2306	1351	1065	816	743	763	720	714	667	522	19,0
Золочівський	3887	3629	2652	1764	1286	1089	916	728	570	410	363	9,3
Кам'янка – Бузький	3301	2879	1965	1319	1054	883	557	376	328	402	380	11,5
Миколаївський	2092	1853	1401	1118	923	755	570	304	247	177	109	5,2
Мостиський	2260	1797	1423	1104	806	641	500	152	197	135	74	3,3
Перемишлянський	1328	1184	839	571	370	274	232	64	100	107	108	8,1
Пустомитівський	1751	1420	970	691	750	748	787	797	804	757	767	43,8
Радехівський	4554	4239	3096	1734	1230	965	700	504	429	426	441	9,7
Самбірський	4342	3298	1994	1410	1127	962	635	198	291	298	96	2,2
Сколівський	39	39	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сокальський	6429	6060	4876	3478	2679	2216	1995	1783	1409	1184	914	14,2
Старосамбірський	1011	925	635	382	290	216	176	27	23	61	36	3,6
Стрийський	1491	1363	984	623	455	466	335	265	274	338	408	27,4
Турківський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Яворівський	2379	2032	1373	1235	757	527	425	182	168	126	128	5,4
м. Львів	426	357	344	383	361	365	337	395	842	328	89	20,9
м. Дрогобич	-	-	-	-	-	-	-	186	230	211	196	-
В області	52290	44861	32399	23581	18392	15780	12646	9475	9187	8275	7101	13,6

Додаток П

Середньомісячна заробітна плата найманих працівників за видами економічної діяльності
у Львівській області за 2000 – 2010 роки, грн

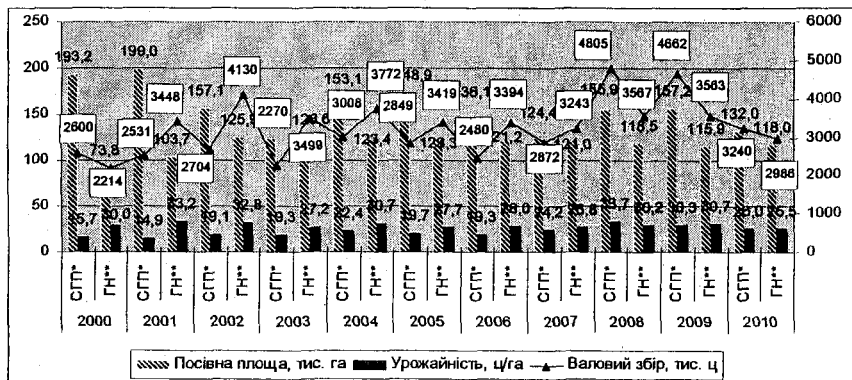
Галузь	Роки										Відношення зарплати в с.г. до інших видів діяльності,%		
	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2000р.	2007р.	2010р.
	Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	66,13	109,34	144,59	228,59	338,64	457,81	630,75	1065,73	1230,26	1516,94	100,0	100,0
Лісове господарство та пов'язані з ними послуги	166,87	251,06	323,59	521,15	657,29	817,49	1101,68	1294,66	1251,15	1722,84	39,6	57,3	88,0
Рибне господарство	160,85	335,3	395,04	462,05	623,93	827,42	1015,91	1250,08	1314,11	1340,79	41,1	62,1	113,1
Промисловість	228,96	399,86	487,10	608,48	794,65	1008,28	1278,07	1668,46	1792,40	2120,26	28,9	49,4	71,5
Будівництво	231,21	385,40	500,40	631,74	766,30	974,60	1213,32	1511,90	1254,43	1309,87	28,6	52,0	115,8
Торгівля	188,87	286,66	344,80	435,56	636,27	842,68	1026,49	1316,25	1360,95	1561,51	35,0	61,4	97,1
Готелі та ресторани	120,70	227,71	269,21	328,01	417,03	552,23	678,50	947,42	926,75	1197,80	54,8	75,7	126,6
Транспорт	310,70	564,80	680,73	828,73	1038,24	1305,31	1641,25	2099,07	2237,99	2630,90	21,3	38,4	57,7
Фінансова діяльність	451,61	755,40	862,86	1031,2	1239,15	1594,42	2240,41	3050,46	3180,17	3577,23	14,6	28,2	42,4
Операції з нерухомістю	205,94	338,27	418,10	507,09	676,42	908,11	1169,77	1539,93	1583,67	1699,69	32,1	53,9	89,2
Державне управління	317,45	485,13	565,02	662,80	1011,21	1453,99	1764,24	2397,12	2376,95	2481,11	20,8	35,8	61,1
Освіта	152,00	261,67	331,72	419,91	628,16	793,86	1042,25	1428,76	1607,37	1864,29	43,5	60,5	81,4
Охорона здоров'я та соціальний захист	137,53	227,36	281,54	340,31	481,57	607,47	785,70	1055,81	1184,40	1478,65	48,1	80,3	102,6
Всього	196,44	339,31	419,14	523,32	713,16	923,30	1182,63	1570,18	1667,26	1941,48	33,7	53,3	78,1

Додаток Р

**Розрахунок вартості ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2010 році
(за методикою, запропонованою О. Онищенком)**

№ п/п	Показник	
1.	Площа сільськогосподарських угідь (всього), тис. га	212,1
	в т. ч. рілля	190,3
	багаторічні насадження	0,7
	сіножаті	11,7
	пасовища	9,4
2.	Грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь, грн	
	в т. ч. рілля	10115,2
	багаторічні насадження	13164,8
	сіножаті	4233,6
	пасовища	3916,8
3.	Грошова оцінка сільськогосподарських угідь – всього, млн грн	2020,4
	в т. ч. рілля	1924,9
	багаторічні насадження	9,2
	сіножаті	49,5
	пасовища	36,8
4.	Вартість основних виробничих фондів, млн грн	1750,3
5.	Матеріальні витрати, млн грн	489,8
6.	Кількість працівників, осіб	7101
7.	Середньорічна оплата праці 1 працівника, грн	1516,9
8.	Річний фонд оплати праці 1 працівника, грн	18202,8
9.	Строк окупності основних виробничих фондів, роки	10
10.	Оцінка потенціалу 1 працівника, тис. грн	182,0
11.	Оцінка трудового потенціалу, млн. грн	1292,4
12.	Оцінка всіх ресурсів, млн. грн	5552,9
13.	Ресурсний потенціал на 1га сільськогосподарських угідь, тис. грн	26,2
14.	Структура ресурсного потенціалу, %	
	- сільськогосподарські угіддя	36,4
	- матеріально-технічні ресурси	40,3
	в т. ч. основні засоби	31,5
	- трудові ресурси	23,3
15.	Валова продукція сільського господарства на 1000 грн ресурсного потенціалу, грн	197,7

Статистичні дані щодо розвитку галузі рослинництва в господарствах усіх категорій Львівської області

*СГП – сільськогосподарські підприємства; **ГН – господарства населення

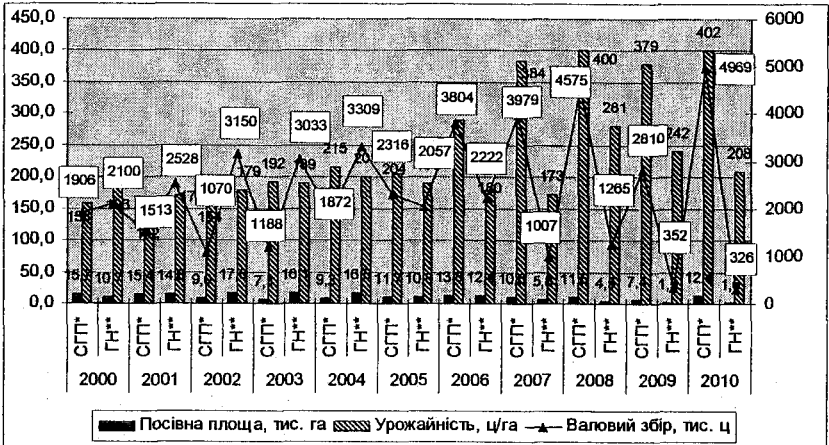
Рис. С.1. Динаміка посівних площ, урожайності і валових зборів зернових у всіх категоріях господарств Львівської області за 2000-2010 роки.

Продовження дод. С

Рис. С.2. Динаміка урожайності картоплі в господарствах усіх категорій Львівської області за 2000-2010 роки.

Продовження дод. С

* СГП – сільськогосподарські підприємства **ГН – господарства населення

Рис. С.3. Динаміка посівних площ, урожайності і валових зборів цукрових буряків у господарствах усіх категорій Львівської області за 2000-2010 роки.

**Статистичні дані щодо розвитку галузі тваринництва
в господарствах усіх категорій Львівської області**

Таблиця Т.1

Динаміка поголів'я корів, середньорічних надойів та обсягів виробництва
молока в господарствах усіх категорій Львівської області

Рік	Виробництво молока				Поголів'я корів				Середньорічний надій на 1 корову, кг		
	усі категорії господарств, тис. т	у тому числі сільськогосподарські підприємства, тис. т	господарства населення		усі категорії господарств, тис. гол.	сільськогосподарські підприємства, тис. гол.	господарства населення		усі категорії господарств	сільськогосподарські підприємства	господарства населення
			тис. т	%			тис. гол.	%			
2000	1032,0	66,0	966,0	93,6	336,9	36,1	300,8	89,3	3132	1913	3273
2001	1051,3	60,2	991,1	94,3	337,9	29,7	308,2	91,2	3198	2338	3270
2002	1061,5	46,0	1015,5	95,7	321,2	21,9	299,3	93,2	3199	2140	3271
2003	1000,2	33,1	967,1	96,7	288,5	16,6	271,9	94,2	3146	2013	3273
2004	958,9	31,8	927,1	96,7	261,0	14,8	246,2	94,3	3345	2467	3386
2005	930,4	31,2	899,2	96,6	235,4	14,3	221,1	93,9	3590	2753	3628
2006	892,3	28,8	863,5	96,8	215,1	13,7	201,4	93,6	3821	2605	3882
2007	813,4	24,3	789,1	97,0	192,1	11,6	180,5	94,0	3816	2297	3895
2008	731,3	23,7	707,6	96,8	177,7	10,7	167,0	94,0	3837	2655	3895
2009	682,5	24,7	657,8	96,4	171,7	10,8	160,9	93,7	3873	3111	3909
2010	656,2	22,9	633,3	96,5	161,7	9,8	151,9	93,9	3861	2930	3906

Продовження дод. Т

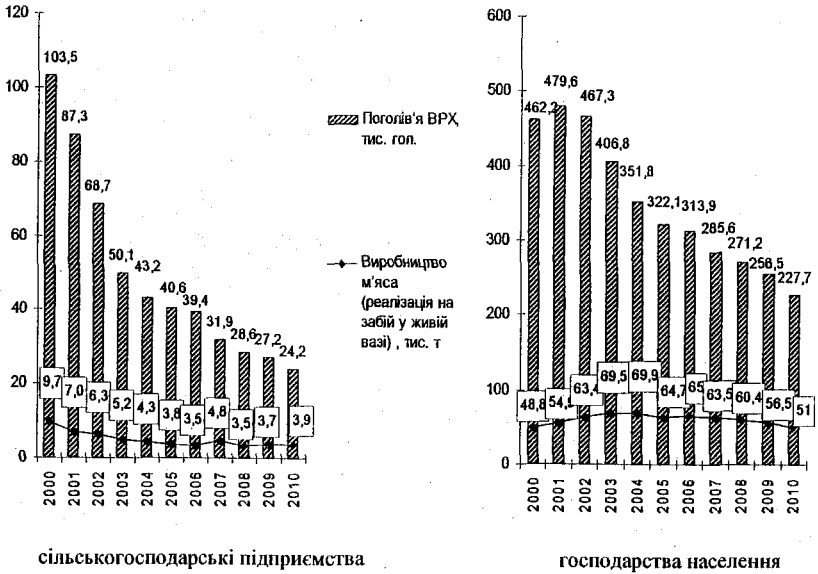

Рис. Т.2. Виробництво м'яса великої рогатої худоби в господарствах усіх категорій Львівської області за 2000-2010 роки.

Продовження дод. Т

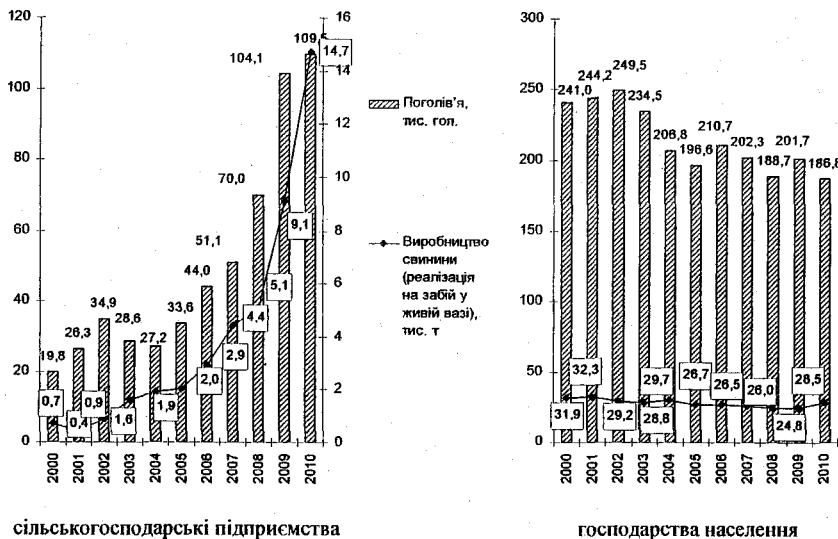

Рис. Т.3. Виробництво свинини в господарствах усіх категорій Львівської області за 2000-2010 роки.

ДОДАТОК У

**Виробництво валової продукції в господарствах усіх категорій
Львівської області (у порівнянних цінах 2005 року), млн грн**

Показник	2000 р.			2010 р.		
	Усі категорії господарств	в тому числі		Усі категорії господарств	в тому числі	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
Виробництво валової продукції сільського господарства, млн грн	3957,7	365,3	3592,4	4181,4	1097,7	3083,7
%	100,0	9,2	90,8	100,0	26,3	73,7
в т.ч. продукції рослинництва, млн грн	1905,9	224,1	1681,8	2102,4	464,7	1637,7
%	100,0	11,8	88,2	100,0	22,1	77,9
продукції тваринництва, млн грн	2051,8	141,2	1910,6	2079,0	633,0	1446,0
%	100,0	6,9	93,1	100,0	30,4	69,6

Додаток Ф

Перелік змінних невідомих величин економіко-математичної моделі задачі для приватної агрофірми “Білий Стік” Сокальського району Львівської області

- x_1 – площа посіву пшениці на товарні цілі, га;
- x_2 – площа посіву ярого ячменю на товарні цілі, га;
- x_3 – площа посіву озимого ріпаку на товарні цілі, га;
- x_4 – площа посіву цукрових буряків на товарні цілі, га;
- x_5 – площа посіву багаторічних трав на насіння, га;
- x_5 – площа посіву кукурудзи на зерно на товарні цілі, га;
- x_6 – площа посіву пшениці на стійловий період, га;
- x_7 – площа посіву ячменю на стійловий період, га;
- x_8 – площа посіву вівса на стійловий період, га;
- x_9 – площа посіву кукурудзи на зерно на стійловий період, га;
- x_{10} – площа посіву зернобобових на стійловий період, га;
- x_{11} – макуха для корів і телят на стійловий період, ц;
- x_{12} – площа посіву цукрових буряків на стійловий період, га;
- x_{13} – площа посіву кормових буряків на стійловий період, га;
- x_{14} – площа посіву кормової моркви на стійловий період, га;
- x_{15} – площа посіву кукурудзи на силос на стійловий період, га;
- x_{16} – гичка цукрових буряків на силос на стійловий період, т;
- x_{17} – жом на стійловий період, т;
- x_{18} – площа посіву багаторічних трав на сіно 1 укусу на стійловий період, га;
- x_{19} – площа посіву багаторічних трав на сіно 2 укусу на стійловий період, га;
- x_{20} – площа посіву багаторічних трав на сінаж 1 укусу на стійловий період, га;
- x_{21} – площа посіву багаторічних трав на сінаж 2 укусу на стійловий період, га;
- x_{22} – площа природних сінокосів, га;
- x_{23} – солома на корм на стійловий період, т;
- x_{24} – білково-вітамінні добавки на стійловий період, ц;

- x_{25} — солома на підстилку на стійловий період, т;
- x_{36} — площа посіву пшениці на пасовищний період, га;
- x_{37} — площа посіву ячменю на пасовищний період, га;
- x_{38} — площа посіву вівса на пасовищний період, га;
- x_{39} — площа посіву кукурудзи на зерно на пасовищний період, га;
- x_{40} — площа посіву зернобобових на пасовищний період, га;
- x_{41} — площа посіву озимих на зелений корм (ріпак, жито), га;
- x_{42} — площа посіву озимих на зелений корм (пшениця), га;
- x_{43} — площа посіву багаторічних трав на зелений корм 1 укусу, га;
- x_{44} — площа посіву багаторічних трав на зелений корм 2 укусу, га;
- x_{45} — площа посіву однорічних трав на зелений корм 1 строку посіву, га;
- x_{46} — площа посіву однорічних трав на зелений корм 2 строку посіву, га;
- x_{47} — площа посіву кукурудзи на зелений корм, га;
- x_{48} — площа посіву післяукісних на зелений корм, га;
- x_{49} — гичка цукрових буряків на зелений корм, т;
- x_{51} — площа посіву конюшини-стернянки на зелений корм, га;
- x_{52} — площа природних пасовищ, га;
- x_{66} — корови, гол.;
- x_{67} — нетелі, гол.;
- x_{68} — молодняк до 1 року, гол.;
- x_{69} — ремонтний молодняк, гол.;
- x_{70} — відгодівельний молодняк, гол.;
- x_{71} — робоча худоба, гол.;
- x_{72} — основні свиноматки, гол.;
- x_{83} — поживність кормів для великої рогатої худоби і коней на стійловий період,
ц корм.од.;
- x_{84} — поживність кормів для великої рогатої худоби і коней на пасовищний
період, ц корм.од.;
- x_{85} — поживність концентрованих кормів для великої рогатої худоби і коней на
стійловий період, ц корм.од.;

- x₈₆— поживність соковитих кормів для великої рогатої худоби і коней на стійловий період, ц к. од.;
- x₈₇— поживність концентрованих кормів для великої рогатої худоби і коней на пасовищний період, ц к. од.;
- x₉₃—вартість товарної продукції, грн;
- x₉₄—матеріально-грошові затрати разом, грн;
- x₉₅— матеріально-грошові затрати на корми для великої рогатої худоби і коней на стійловий період, грн;
- x₉₆— матеріально-грошові затрати на корми для великої рогатої худоби і коней на пасовищний період, грн;
- x₉₇— вартість товарної продукції рослинництва, грн;
- x₉₈— вартість товарної продукції тваринництва, грн.

Додаток X

Перелік обмежень економіко-математичної моделі задачі для приватної агрофірми “Білий Стік” Сокальського району Львівської області

1. $Z \rightarrow \max$;
2. Використання ріллі (га) ≤ 1980 ;
3. Використання сінокосів і пасовищ (га) ≤ 247 ;
4. Використання площі під кукурудзу на зерно на товарні цілі (га) ≤ 10 ;
5. Використання площі під пшеницю на товарні цілі (га) ≥ 528 ;
6. Використання площі під ярий ячмінь на товарні цілі (га) ≥ 39 ;
7. Використання площі під озимий ріпак на товарні цілі (га) ≥ 330 ;
8. Використання площі під цукрові буряки на товарні цілі (га) ≥ 50 ;
9. Баланс кормів у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
10. Баланс перетравного протеїну у стійловий період (кг) ≤ 0 ;
11. Баланс концентрованих кормів у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
12. Баланс соковитих кормів у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
13. Виробництво і потреба силосу у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
14. Виробництво і потреба коренеплодів у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
15. Виробництво і потреба цукрових буряків у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
16. Баланс грубих кормів у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
17. Виробництво і потреба сіна у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
18. Виробництво і потреба кукурудзи у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
19. Виробництво і потреба вівса у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
20. Виробництво і потреба ячменю у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
21. Виробництво і потреба зернобобових у стійловий період (ц к. од.) ≤ 0 ;
22. Виробництво і потреба макухи у стійловий період (ц) ≤ 0 ;
23. Баланс кормів у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
24. Баланс перетравного протеїну у пасовищний період (кг) ≤ 0 ;

25. Баланс концентрованих кормів у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
26. Виробництво і потреба вівса у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
27. Виробництво і потреба ячменю у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
28. Виробництво і потреба пшениці у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
29. Виробництво і потреба кукурудзи у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
30. Баланс зелених кормів у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
31. Виробництво і потреба озимих на зелений корм у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
32. Виробництво і потреба багаторічних трав 1 укосу на зелений корм у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
33. Виробництво і потреба однорічних трав 1 строку посіву на зелений корм у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
34. Виробництво і потреба багаторічних трав 2 укосу на зелений корм у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
35. Виробництво і потреба однорічних трав 2 строку посіву на зелений корм у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
36. Виробництво і потреба кукурудзи на зелений корм у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
37. Виробництво і потреба післяукісних, гички цукрових буряків, конюшини-стернянки на зелений корм у пасовищний період (ц к. од.) ≤ 0 ;
38. поголів'я корів (гол.) ≥ 480 ;
39. поголів'я свиней (гол.) ≤ 640 ;
40. поголів'я коней (гол.) = 0;
41. співвідношення між коровами і нетелями (гол.) = 0;
42. співвідношення між коровами і молодняком до 1 року (гол.) = 0;
43. співвідношення між молодняком до 1 року, ремонтним і відгодівельним молодняком (гол.) = 0;
44. співвідношення між ремонтним молодняком і нетелями (гол.) = 0;
45. співвідношення між 1 і 2 укосами багаторічних трав (га) = 0;

46. Співвідношення між багаторічними травами і багаторічними травами на насіння (га) = 0;
47. Співвідношення між конюшиною-стернянкою і попередниками (га) \leq 0;
48. Співвідношення між озимими і однорічними травами 2 строку посіву (га) \leq 0;
49. Співвідношення між озимими і однорічними травами 1 строку посіву і післяукісними (га) \leq 0;
50. Баланс соломи (т) \leq 0;
51. Потреба соломи на підстилку (т) \leq 0;
52. Баланс гички цукрових буряків (т) \leq 0;
53. Баланс жому (т) \leq 0;
54. Потреба карбаміду (ц) \leq 0;
55. Поживність кормів у стійловий період (ц к. од.) = 0;
56. Поживність кормів у пасовищний період (ц к. од.) = 0;
57. Поживність концентрованих кормів у стійловий період (ц к. од.) = 0;
58. Поживність соковитих кормів у стійловий період (ц к. од.) = 0;
59. Поживність концентрованих кормів у пасовищний період (ц к. од.) = 0;
60. Матеріально-грошові затрати загалом у господарстві (грн.) = 0;
61. Матеріально-грошові затрати на стійловий період (грн.) = 0;
62. Матеріально-грошові затрати на пасовищний період (грн.) = 0;
63. Вартість товарної продукції (грн.) = 0.
64. Вартість товарної продукції рослинництва (грн.) = 0.
65. Вартість товарної продукції тваринництва (грн.) = 0.

**Машинограма економіко-математичної моделі задачі для приватної
агрофірми "Білий Стік" Сокальського району Львівської області**

$$\text{MAX } 1710 X_1 + 1290 X_2 + 1650 X_3 + 3200 X_4 + 2300 X_{66} + 1900 X_{67} + 2900 X_{72} - X_{94} + 1900 X_{50}$$

ST

$$2) X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5 + X_6 + X_7 + X_8 + X_9 + X_{10} + X_{12} + X_{13} + X_{14} + X_{15} + X_{18} + X_{20} + X_{36} + X_{37} + X_{38} + X_{39} + X_{40} + X_{43} + X_{45} + X_{46} + X_{47} + X_{50} \leq 1980$$

$$3) X_{22} + X_{52} \leq 247$$

$$4) X_{50} \leq 10$$

$$5) X_1 \geq 528$$

$$6) X_2 \geq 39$$

$$7) X_3 \geq 330$$

$$8) X_4 \geq 50$$

$$9) 25 X_{66} - 57.6 X_6 - 50.6 X_7 - 34 X_8 - 62.5 X_9 - 22.4 X_{10} - 72 X_{12} - 60 X_{13} - 39.2 X_{14} - 60 X_{15} - 26 X_{18} - 28.9 X_{20} - 10.6 X_{22} - 1.27 X_{11} - 1.6 X_{16} - 1.2 X_{17} - 17.2 X_{19} - 18.7 X_{21} - 3.4 X_{23} + 15.6 X_{67} + 8.03 X_{68} + 7.39 X_{69} + 8.36 X_{70} + 16.06 X_{71} + 11.8 X_{72} \leq 0$$

$$10) 230 X_{66} - 477 X_6 - 374 X_7 - 269 X_8 - 343 X_9 - 365 X_{10} - 210 X_{12} - 450 X_{13} - 224 X_{14} - 420 X_{15} - 390 X_{18} - 280 X_{20} - 134 X_{22} - 28.7 X_{11} - 19 X_{16} - 6 X_{17} - 257 X_{19} - 181 X_{21} - 13 X_{23} + 165 X_{67} + 82 X_{68} + 75 X_{69} + 82 X_{70} + 161 X_{71} - 26 X_{24} + 99 X_{72} \leq 0$$

$$11) 5.7 X_{66} - 57.6 X_6 - 50.6 X_7 - 34 X_8 - 62.5 X_9 - 22.4 X_{10} - 1.27 X_{11} + 2.2 X_{67} + 1.6 X_{68} + 1.1 X_{69} + 2.2 X_{70} + 6.01 X_{71} + 7.4 X_{72} \leq 0$$

$$12) 12.8 X_{66} - 72 X_{12} - 60 X_{13} - 39.2 X_{14} - 60 X_{15} - 1.6 X_{16} - 1.2 X_{17} + 8.85 X_{67} + 3.9 X_{68} + 3.9 X_{69} + 3.5 X_{70} + 5.75 X_{71} + 4.4 X_{72} \leq 0$$

$$13) 5.7 X_{66} - 60 X_{15} - 1.6 X_{16} + 3.9 X_{67} + 1.7 X_{68} + 1.7 X_{69} + 1.5 X_{70} + 2.5 X_{71} \leq 0$$

$$14) 5 X_{66} - 72 X_{12} - 60 X_{13} - 39.2 X_{14} - 1.2 X_{17} + 3.4 X_{67} + 1.5 X_{68} + 1.5 X_{69} + 1.2 X_{70} + 2.5 X_{71} + 1.7 X_{72} \leq 0$$

$$15) -10 X_{66} + 300 X_{12} \leq 0$$

$$16) 6.5 X_{66} - 26 X_{18} - 28.9 X_{20} - 10.6 X_{22} - 17.2 X_{19} - 18.7 X_{21} - 3.4 X_{23} + 4.25 X_{67} + 1.8 X_{68} + X_{69} + 1.1 X_{70} + 2.65 X_{71} \leq 0$$

$$17) 3.2 X_{66} - 26 X_{18} - 10.6 X_{22} - 17.2 X_{19} + 2.1 X_{67} + .9 X_{68} + .5 X_{69} + .5 X_{70} + 1.3 X_{71} \leq 0$$

$$18) 62.5 X_9 - .18 X_{85} \leq 0$$

$$19) -34 X_8 + .26 X_{68} + 4 X_{71} \leq 0$$

$$20) -50.6 X_7 + .35 X_{85} \leq 0$$

$$21) -22.4 X_{10} + .1 X_{85} \leq 0$$

$$22) 1.27 X_{11} - .1 X_{85} \leq 0$$

$$23) 17.9 X66 - 57.6 X36 - 50.6 X37 - 34 X38 - 62.5 X39 - 22.4 X40 - 48 X43 - 43.7 X45 - 42 X46 - 57.6 X47 - 26.4 X52 + 13.6 X67 + 7.6 X68 + 7.64 X69 + 8.9 X70 + 15.27 X71 + 7 X72 - 19 X41 - 30 X42 - 30.4 X44 - 22.8 X48 - 1.6 X49 - 15.2 X51 \leq 0$$

$$24) 190 X66 - 477 X36 - 374 X37 - 269 X38 - 343 X39 - 365 X40 - 648 X43 - 414 X45 - 398 X46 - 416 X47 - 308 X52 + 135 X67 + 68 X68 + 61 X69 + 68 X70 + 131 X71 + 81 X72 - 210 X41 - 375 X42 - 464 X44 - 216 X48 - 19 X49 - 232 X51 \leq 0$$

$$25) 4.6 X66 - 57.6 X36 - 50.6 X37 - 34 X38 - 62.5 X39 - 22.5 X40 + 1.8 X67 + 1.3 X68 + .9 X69 + 1.8 X70 + 4.97 X71 + 6 X72 \leq 0$$

$$26) - 34 X38 + .23 X68 + 2.5 X71 \leq 0$$

$$27) - 50.6 X37 + .35 X87 \leq 0$$

$$28) - 57.6 X36 + .2 X87 \leq 0$$

$$29) 62.5 X39 - .2 X87 \leq 0$$

$$30) 13 X66 - 48 X43 - 43.7 X45 - 42 X46 - 57.6 X47 - 26.4 X52 + 11.8 X67 + 6.3 X68 + 6.74 X69 + 7.1 X70 + 10.3 X71 + .999 X72 - 19 X41 - 30 X42 - 30.4 X44 - 22.8 X48 - 1.6 X49 - 15.2 X51 \leq 0$$

$$31) 1.67 X66 - 3.4 X52 + 1.52 X67 + .82 X68 + .87 X69 + .92 X70 + 1.33 X71 + .13 X72 - 19 X41 - 30 X42 \leq 0$$

$$32) 1.6 X66 - 48 X43 - 3.2 X52 + 1.45 X67 + .77 X68 + .83 X69 + .87 X70 + 1.26 X71 + .12 X72 \leq 0$$

$$33) 1.6 X66 - 43.7 X45 - 3.2 X52 + 1.45 X67 + .77 X68 + .83 X69 + .87 X70 + 1.26 X71 + .12 X72 \leq 0$$

$$34) 1.67 X66 - 3.4 X52 + 1.52 X67 + .81 X68 + .87 X69 + .92 X70 + 1.33 X71 + .13 X72 - 30.4 X44 \leq 0$$

$$35) 1.6 X66 - 42 X46 - 3.2 X52 + 1.45 X67 + .77 X68 + .83 X69 + .87 X70 + 1.26 X71 + .12 X72 \leq 0$$

$$36) 1.67 X66 - 57.6 X47 - 3.4 X52 + 1.52 X67 + .81 X68 + .87 X69 + .91 X70 + 1.33 X71 + .13 X72 \leq 0$$

$$37) 3.19 X66 - 6.6 X52 + 21.89 X67 + 1.55 X68 + 1.64 X69 + 1.74 X70 + 2.53 X71 + .25 X72 - 22.8 X48 - 1.6 X49 - 15.2 X51 \leq 0$$

$$38) X66 \geq 480$$

$$39) X72 \geq 640$$

$$40) X71 = 0$$

$$41) - X66 + 5 X67 = 0$$

$$42) - .97 X66 + X68 = 0$$

$$43) - .97 X68 + X69 + X70 = 0$$

$$44) X67 - .97 X69 = 0$$

$$45) X5 - X18 - X20 - X43 + X19 + X21 + X44 \leq 0$$

$$46) - 8 X5 + X18 + X20 + X43 = 0$$

$$47) - X18 - X20 - X43 + X51 \leq 0$$

$$48) X46 - X41 \leq 0$$

$$49) - X45 - X42 + X48 \leq 0$$

$$50) -2.5 X1 - 2.7 X2 - 2 X3 - 1.2 X5 - 2.5 X6 - 2.2 X7 - 2.5 X8 - 3 X9 - 2 X10 - 2.5 X36 - 2.2 X37 - 2.5 X38 - 3 X39 - 2 X40 + X23 + X25 - 1.8 X50 \leq 0$$

$$51) 1.8X66 + X67 + .9 X68 + .7 X69 + .7 X70 + 1.5 X71 + 2 X72 - X25 \leq 0$$

$$52) -5 X4 - 5 X12 + X16 + X49 \leq 0$$

$$53) -12 X4 + X17 \leq 0$$

$$54) -477 X6 - 374 X7 - 269 X8 - 343 X9 - 365 X10 - 210 X12 - 450 X13 - 224 X14 - 420 X15 - 390 X18 - 280 X20 - 134 X22 - 28.7 X11 - 19 X16 - 6 X17 - 257 X19 - 181 X21 - 13 X23 + 104 X24 \leq 0$$

$$55) 57.6 X6 + 50.6 X7 + 34 X8 + 62.5 X9 + 22.4 X10 + 72 X12 + 60 X13 + 39.2 X14 + 60 X15 + 26 X18 + 28.9 X20 + 10.6 X22 + 1.27 X11 + 1.6 X16 + 1.2 X17 + 17.2 X19 + 18.7 X21 + 3.4 X23 - X83 = 0$$

$$56) 57.6 X36 + 50.6 X37 + 34 X38 + 62.5 X39 + 22.4 X40 + 48 X43 + 43.7 X45 + 42 X46 + 57.6 X47 + 26.4 X52 + 19 X41 + 30 X42 + 30.4 X44 + 22.8 X48 + 1.6 X49 + 15.2 X51 - X84 = 0$$

$$57) 57.6 X6 + 50.6 X7 + 34 X8 + 62.5 X9 + 22.4 X10 + 1.27 X11 - X85 = 0$$

$$58) 72 X12 + 60 X13 + 39.2 X14 + 60 X15 + 1.6 X16 + 1.2 X17 - X86 = 0$$

$$59) 57.6 X36 + 50.6 X37 + 34 X38 + 62.5 X39 + 22.4 X40 - X87 = 0$$

$$60) 1688 X1 + 1312 X2 + 1425 X3 + 4200 X4 + 228 X5 + 723 X66 + 1538 X6 + 1312 X7 + 1185 X8 + 1612 X9 + 1185 X10 + 3750 X12 + 2925 X13 + 1800 X14 + 1162 X15 + 276 X18 + 390 X20 + 1538 X36 + 1312 X37 + 1185 X38 + 1613 X39 + 1185 X40 + 417 X43 + 393 X45 + 378 X46 + 579 X47 + 87 X22 + 118 X52 + 285 X11 + 25 X17 + 175 X19 + 252 X21 + 471 X67 + 411 X68 + 234 X69 + 330 X70 + 240 X71 + 135 X24 + 306 X72 + 171 X41 + 243 X42 + 255 X44 + 181 X48 + 92 X51 - X94 + 1080 X50 = 0$$

$$61) 1538 X6 + 1312 X7 + 1185 X8 + 1612 X9 + 1185 X10 + 3750 X12 + 2925 X13 + 1800 X14 + 1162 X15 + 276 X18 + 390 X20 + 87 X22 + 285 X11 + 25 X17 + 175 X19 + 252 X21 + 135 X24 - X95 = 0$$

$$62) 1538 X36 + 1312 X37 + 1185 X38 + 1613 X39 + 1185 X40 + 417 X43 + 393 X45 + 378 X46 + 579 X47 + 118 X52 + 171 X41 + 243 X42 + 255 X44 + 181 X48 + 92 X51 - X96 = 0$$

$$63) 1710 X1 + 1290 X2 + 1650 X3 + 3200 X4 + 2300 X66 + 1900 X67 + 2900 X72 + 1900 X50 - X93 = 0$$

END

Додаток Ш

Машинограма розв'язку задачі для приватної агрофірми "Білий Стік"
Сокальського району Львівської області

Значення цільової функції

1) 1771936.00

змінна	значення	відносна оцінка
X1	528.000000	.000000
X2	172.085600	.000000
X3	330.000000	.000000
X4	50.000000	.000000
X5	18.132300	.000000
X66	480.000000	.000000
X6	122.697200	.000000
X7	90.404300	.000000
X8	3.560471	.000000
X9	.000000	202.456400
X10	58.347680	.000000
X12	.000000	487.275600
X13	80.559460	.000000
X14	.000000	1008.535000
X15	141.773200	.000000
X18	124.762800	.000000
X20	.000000	547.703000
X36	70.060250	.000000
X37	63.675680	.000000
X38	3.149647	.000000
X39	29.458190	.000000
X40	.000000	1127.757000
X43	20.295580	.000000
X45	22.292630	.000000
X46	23.194960	.000000
X47	17.551320	.000000
X22	.000000	320.339500
X52	247.000000	.000000
X11	.000000	172.587100
X16	250.000000	.000000
X17	600.000000	.000000
X19	93.554940	.000000
X21	.000000	380.026800
X23	.000000	817.891700
X67	96.000000	.000000

X68	465.600000	.000000
X69	98.969070	.000000
X70	352.663000	.000000
X71	.000000	3111.263000
X24	.000000	27.701680
X85	13069.880000	.000000
X72	915.966600	.000000
X41	23.194960	.000000
X42	44.556790	.000000
X44	33.371150	.000000
X48	66.849420	.000000
X49	.000000	97.318340
X51	145.058400	.000000
X87	9205.685000	.000000
X25	3527.115000	.000000
X83	32382.760000	.000000
X84	26180.950000	.000000
X86	14459.970000	.000000
X94	4019119.000000	.000000
X50	10.000000	.000000
X95	846866.300000	.000000
X96	356592.200000	.000000
X93	5791055.000000	.000000

обмеження додаткова змінна двоїста змінна

2)	.000000	2396.121000
3)	.000000	861.347400
4)	.000000	35.959590
5)	.000000	-135.120100
6)	133.085600	.000000
7)	.000000	-379.920300
8)	.000000	-1932.255000
9)	658.481100	.000000
10)	.000000	4.126859
11)	1714.890000	.000000
12)	.000000	30.414000
13)	4307.226000	.000000
14)	.000000	27.319900
15)	4800.000000	.000000
16)	.000000	7.076302
17)	2470.522000	.000000
18)	2352.578000	.000000
19)	.000000	11.569770
20)	.000000	8.587392

21)	.000000	17.407850
22)	1306.988000	.000000
23)	2438.243000	.000000
24)	28300.040000	.000000
25)	.000000	29.494980
26)	.000000	10.044950
27)	.000000	4.914708
28)	2194.333000	.000000
29)	.000000	8.272051
30)	2583.187000	.000000
31)	758.268200	.000000
32)	.000000	40.306840
33)	.000000	58.263630
34)	.000000	41.523520
35)	.000000	70.121930
36)	.000000	51.651410
37)	.000000	18.596490
38)	.000000	-6025.285000
39)	275.966600	.000000
40)	.000000	.000000
41)	.000000	-247.411300
42)	.000000	-3712.588000
43)	.000000	-1759.755000
44)	.000000	-148.999300
45)	.000000	1007.315000
46)	.000000	319.589400
47)	.000000	190.666700
48)	.000000	171.000000
49)	.000000	243.000000
50)	.000000	895.600300
51)	.000000	895.600300
52)	.000000	127.072700
53)	.000000	69.041850
54)	291440.300000	.000000
55)	.000000	.000000
56)	.000000	.000000
57)	.000000	4.746382
58)	.000000	.000000
59)	.000000	.065807
60)	.000000	1.000000
61)	.000000	.000000
62)	.000000	.000000
63)	.000000	.000000

ЧИСЛО ИТЕРАЦИЙ= 112

ВІДОМІСТЬ

Витрати і доходи внутрішньогосподарського підрозділу аграрного формування

№ п/п	Назва продукції, що виробляється (надається) внутрішньогосподарським підрозділом	Одиниця виміру (ц, ум.ст. т/д, т/км тощо)	Докид (виручка від реалізації продукції, робіт, послуг) кількість сума	Витрати
Витрати на оплату праці				
				Відрахування на соціальні заходи
				Матеріальні витрати – всього
				насіння і садивний матеріал
				корми
				мінеральні добрива
				нафтопродукти
				електроенергія
				паливо
				запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали
				інші матеріальні витрати
				Амортизація
				Інші витрати
				Разом витрат

Додаток Ю

Перелік норм і нормативів для планування вирощування сільськогосподарської продукції

1 група	Терміни проведення сільськогосподарських робіт, агротехнічні і зоотехнічні вимоги, санітарні умови утримання худоби, фізико-хімічний склад ґрунту, конфігурація земельної площі, технічна характеристика сільськогосподарських машин, комунікаційні зв'язки, стан доріг, рівень професійної підготовки працівників, ергономічно-соціальні умови праці тощо.
2 група	Нормативи часу, виробітку, обслуговування, тарифна система, нормативи на основну і додаткову опілату, надбавки, премії, відрахування і нараховання сум ЄСВ тощо.
3 група	Норми використання сировини і матеріалів, добрив, регуляторів росту рослин, хімічних і біологічних засобів захисту рослин, насіння, розсади, кормів і мікроелементів, води і підстилки, норми витрат паливо-енергетичних ресурсів, норми природних втрат сільськогосподарської продукції, норми приросту продуктивності сільськогосподарських тварин тощо.
4 група	Норми перехідних страхових фондів насіння, кормів, нормативи запасів добрив, палива, засобів захисту рослин і тварин, ремонтних матеріалів, запасних частин та іншого.
5 група	Нормативи питомих капітальних вкладень на технічне переозброєння, реконструкцію, розширення і нове будівництво об'єктів, житлових будинків, норми тривалості освоєння проектних потужностей об'єктів тваринництва і т. д.
6 група	Норми потреби в техніці, змінної потужності, річний виробіток і завантаження тракторів, комбайнів та іншої сільськогосподарської техніки, нормативні терміни служби машин, терміни проведення ремонтів і технічних оглядів техніки, норми вантажопідйомності та ін.
7 група	Нормативи, що регламентують взаємовідносини з державними і місцевими бюджетами, позабюджетними фондами, внутрішньогосподарськими підрозділами та окремими працівниками, банками, іншими підприємствами, платоспроможність підприємства.
8 група	Нормативи витрат у вартісних вимірниках на 1 га сільськогосподарських культур, на 100 голів тварин, одиницю продукції, комплекс робіт з виготовлення, доставки, зберігання і внесення добрив та хімічної обробки посівів, сінокосів і пасовищ, норми витрат коштів на застосування біозасобів захисту рослин, вапнування, фосфоритування й обробку солонцевих ґрунтів, транспортування кормів, ветеринарно-технічне обслуговування тварин та інші.
9 група	Стандарти на сільськогосподарську продукцію (розміри, вміст клейковини, фізико-хімічний склад, наявність нітратів, ГМО, жирність та ін..)
10 група	Нормативи із удосконалення соціальної структури трудового колективу, норми й нормативи умов праці й охорони здоров'я, норми розрахунку соціальної інфраструктури (житла, об'єктів торгівлі, клубів, шкіл і дитсадків), забезпеченості дорогами з твердим покриттям, норми зелених насаджень
11 група	Норми виведення землі під захисні лісові насадження, нормативи на рекультивацию земель, відведення земель для сільськогосподарських потреб водоспоживання та водовідведення, нормативні вимоги до збереження і застосування засобів хімізації.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

БЕРЕЗІВСЬКИЙ ПЕТРО СТЕПАНОВИЧ

БРИК ГАЛИНА ВОЛОДИМИРІВНА

***ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ
В АГРАРНИХ ФОРМУВАННЯХ***

Монографія

НБ ПНУС

788557

Формат 60x84/16.

Обсяг 13, 7 друк. арк., 12,9 обл.арк.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Наклад 300 примірників.

Видавництво:

ТзОВ «Ліга-Прес»

79006 м.Львів, а/с 11018

Друк:

СПДФО «Марусич М.М.»

м. Львів, пл. Осмомисла, 5/11

тел.факс.: (032) 261-51-31